

26507

2

დიონ კანონის ცნობები
საქართველოს შესახებ

თბილისი

1966

უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ

წიგნი XVII

დიონ კასიოსი

КОМИССИЯ ПО ПУБЛИКАЦИИ ИНОСТРАННЫХ ИСТОЧНИКОВ
О ГРУЗИИ

FONTES PEREGRINI AD GEORGIAM PERTINENTES

**СВЕДЕНИЯ ДИОНА КАССИЯ
О ГРУЗИИ**

ГРЕЧЕСКИЙ ТЕКСТ С ГРУЗИНСКИМ ПЕРЕВОДОМ
ИЗДАЛ, ВВЕДЕНИЕМ И КОММЕНТАРИЯМИ СНАВДИА
НОДАР ЛОМОУРИ

**CASSII DIONIS EXCERPTA AD
GEORGIAM PERTINENTIA**

TEXTUM GRAECUM CUM VERSIONE GEORGICA EDIDIT,
PRAEFATIONE ET COMMENTARIIS ILLUSTRAVIT
NODAR LOMOURI

დიონ კასიოსის ცნობები საქართველოს შესახებ

გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანით
გამოსცა და შესავალი და კომენტარები დაურთო
ნოდარ ლომოურმა

K 26507
2

9(C41)+901(3)

9(47.922)(001)+90(37)+[016.3]

კ 331

II — III ს. ბერძენი ისტორიკოსის დიონ კასიოსის „რომის ისტორია“ გადმოგვცემს რომის სახელმწიფოს თავგადასავალს უძველესი დროიდან III ს. დასაწყისამდე. ძირითად ყურადღებას ავტორი უთმობს რომის საგარეო ურთიერთობას და შინაგან პოლიტიკურ მოვლენებს. დიონ კასიოსს მოეპოვება არაერთი საინტერესო ცნობა ქართულ სახელმწიფოებთან (იბერია, კოლხეთი) რომის ურთიერთობის შესახებ. ამ პრობლემის შესწავლისათვის დიონ კასიოსის ცნობებს პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა ენიჭებათ, ამასთან ერთად, დიონ კასიოსის ცალკეული ცნობები საშუალებას გვაძლევს საქართველოს იმდროინდელი სოციალური და პოლიტიკური ვითარებაც გავითვალისწინოთ.

წინამდებარე გამოცემაში „რომის ისტორიიდან“ ამოკრეფილია ცნობები საქართველოს შესახებ, მოცემულია მათი თარგმანი და ახსნა-განმარტება.

მთავარი რედაქცია: ი. აბულაძე, ვლ. ფუთუჩაძე, ს. ყაუხჩიშვილი,
ბ. წიკითელი (მთ. რედაქტორი), ს. ჯიქია

ბერძნულ-რომაული წყაროების
სერიის რედაქტორი
ს ი მ. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი

იმ ბერძენ-რომაელ მწერალთა შორის, რომელთაც საქართველოს შესახებ მოეპოვებათ ცნობები, დიონ კასიოს კოკეიანოსს უდავოდ მეტად მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. თავის ნაშრომში „რომის ისტორია“ დიონ კასიოსს შეტანილი აქვს რომის მიერ აღმოსავლეთში წარმოებული ლაშქრობების, აღმოსავლეთის ქვეყნებთან რომის ხელისუფალთა ურთიერთობის შესახებ საინტერესო მონაცემები. ამ ცნობებში საკმაოდ ბევრი ადგილი ეთმობა ამიერკავკასიის სახელმწიფოთა და, კერძოდ, საქართველოს სამეფოთა მდგომარეობას, მათ ადგილსა და მნიშვნელობას აღმოსავლეთის საერთაშორისო ასპარეზზე.

ისტორიოგრაფიაში, როგორც რუსულსა და უცხოურში, ისე ქართულში, დიონ კასიოსის ცნობები საქართველოს შესახებ ხშირად ყოფილა გამოყენებული და ახსნილ-განმარტებული. ყველა ისტორიკოსი, ვინც კი საქართველოს ძველი ისტორიის საკითხებს იკვლევს, იყენებს დიონ კასიოსს (ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, ა. ი. ბოლტუნოვა, კ. ვ. ტრევერი, გ. მელიქიშვილი და სხვ.). მაგრამ ამ ცნობების მთლიანი შესწავლა, მათი მონოგრაფიული დამუშავება ჯერ არავის უცდია. არ არსებობს დიონ კასიოსის საქართველოს შესახებ ცნობების ქართული თარგმანიც. როგორც ცნობილია, ვ. ვ. ლატიშევი თავის დროს შეკრიბა და რუსული თარგმანითურთ გამოაქვეყნა ბერძენ-რომაელი ავტორების ცნობები სკვითეთისა და კავკასიის შესახებ¹. ამ კრებულში შევიდა დიონ კასიოსის „რომის ისტორიის“ ის ადგილებიც, რომლებიც საქართველოს შეეხება. ექვს გარეშეა, რომ ვ. ვ. ლატიშევის ამ გამოცემამ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა თავის დროს, მაგრამ მასში ზოგი რამ გამოჩენილია, ზოგჯერ თარგმანი მთლად ზუსტი არ არის,

¹ В. В. Латышев, Известия древних писателей о Скифии и Кавказе, СПб., 1890—1904.

ხოლო ის კომენტარები, რომლებიც ჟურნალმა „Вестник древней истории“-იმ დაურთო ვ. ვ. ლატიშევის კრებული ახალ გამოცემას (იხ. ВДИ, 1948, № 4, გვ. 266—267), იმდენად მოძველებულია და ისეთ სამწუხარო შეცდომებს შეიცავს, რომ საეჭვოა მათ რაიმე შეცნიერული ინტერესი ჰქონდეს. რაც შეეხება დიონ კასიოსის ცალკეული ცნობების ახსნა-განმარტებას, აქ მეცნიერთა შორის ხშირად მნიშვნელოვანი აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს.

ჩვენ მიზნად დავისახეთ მოგვეცა დიონ კასიოსის იმ ცნობათა თარგმნა და ახსნა-განმარტება, რომლებიც საქართველოს შეეხება; მაგრამ ეს ცნობები რომ არ ყოფილიყო ხელოვნურად ამოგლეჯილი ნაშრომიდან და დაკავშირებული ყოფილიყო საერთო მოვლენებთან, ჩვენ მიზანშეწონილად დავინახეთ, ამოგვეკრიბა და გვეთარგმნა ყველა ის მონაცემი, რომელიც რომისა და ამიერკავკასიის ურთიერთობას შეეხება, მით უფრო, რომ ქართულ სახელმწიფოთა იმდროინდელი მდგომარეობისა და რომთან მათი დამოკიდებულების გაგება შეუძლებელია ამიერკავკასიის სხვა სახელმწიფოთა (არმენია, ალბანეთი) მდგომარეობის გაუთვალისწინებლად. ამავე მიზეზით არ გამოგვიტოვებია დიონ კასიოსის ის ადგილები, რომლებიც რომისა და პონტოს მეფის მითრიდატე VI ევპატორის ბრძოლებზე მოგვითხრობენ; პონტოს სამეფო ხომ ტერიტორიულადც ახლოს იყო ანტიკურ საქართველოსთან და ეთნიკურად და პოლიტიკურადც მასთან საკმაოდ მჭიდროდ იყო დაკავშირებული. ჩვენი ყურადღება ზოგიერთ შემთხვევაში შევაჩერეთ აგრეთვე რომისა და პართიის ურთიერთდამოკიდებულების საკითხებზედაც, რამდენადაც ეს ურთიერთობა მნიშვნელოვნად მოქმედებდა აგრეთვე ამიერ-კავკასიის ქვეყნების საერთაშორისო ვითარებაზედაც.

ტექსტსა და თარგმანს წარუმძღვარეთ დიონ კასიოსის ბიოგრაფია, მისი ნაშრომის ზოგადი დახასიათება და წყაროების შესწავლის სადღეისო მდგომარეობის აღწერა. ეს ნაწილი ძირითადად არსებულ სპეციალურ ლიტერატურაზეა დამყარებული.

ტექსტზე დართულ კომენტარებში შევეცადეთ აგვეხსნა დიონ კასიოსის ცალკეულ ცნობათა არსი და მნიშვნელობა სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულ მოსაზრებათა ურთიერთშეჯერებისა და ზოგ შემთხვევაში საკუთარ დაკვირვებათა საფუძველზე.

ა) დიონ კასიოსის ცხოვრება და მოღვაწეობა

დიონ კასიოს კოკეიანოსი (Δίων ὁ Κάσσιος ὁ Κοκκητιανός; Cassius Dio Cocceianus), წარმოშობით იყო ბითონიის ქალაქ ნიკეიდან. მისი ბიოგრაფიის შესახებ შენახულია შედარებით ძუნწი ცნობები და ამ მხრივ მთავარ წყაროს წარმოადგენს თვით მისი ნაშრომი, სადაც ავტორი თავისი ცხოვრების ცალკეულ ფაქტს აღნიშნავს მისი თანამედროვე მოვლენების აღწერისას. როგორც ამ ცნობებიდან ჩანს, ჩვენი ისტორიკოსი ჩამომავლობით სენატორულ წრეებს ეკუთვნოდა. მამა მისი — კასიოს აპრონიანოსი იმპერატორ მარკუს ავრელიუსის დროს (161—180) კილიკიის მმართველად ყოფილა¹, ხოლო შემდეგ, უფრო გვიან — დალმაციისა². დიონ კასიოსის დაბადების თარიღის შესახებ გარკვეული ცნობები არ არსებობს. სვიდას გადმოცემით იგი ალექსანდრე სევერუსის დროს დაიბადა (γενονάξ ἐπὶ τῶν χρῶνων Ἀλεξάνδρου τοῦ Μαυρίας)³. ამ ცნობის თანახმად დიონ კასიოსი III საუკუნის 20—30-იან წლებში უნდა იყოს დაბადებული, მაგრამ სვიდას აშკარად ეწინააღმდეგება თვით დიონ კასიოსის ცნობა, რომ იგი ახლდა თავის მამას კილიკიაში⁴; ე. ი. იმპერატორ მარკუს ავრელიუსის დროს იგი უკვე დაბადებული ყოფილა.

193 წ. იმპერატორმა პერტინაქსმა წამოაყენა დიონ კასიოსის კანდიდატურა პრეტორის თანამდებობაზე შემდგომი წლისათვის⁵. ამრიგად, ამ დროისათვის იგი 40 წლისა მაინც უნდა ყოფილიყო,

¹ Dio Cass., LXIX, 1,3; LXXII, 7,2.

² იქვე, XLIX, 36,4.

³ Suidae Lexicon Graece et Latine, ed. Godfredus Bernhardy, t. I, pars I, Hallis et Brunshvigae, 1852, გვ. 1410.

⁴ Dio Cass., LXXII, 7,2.

⁵ იქვე, LXXIII, 12,2; История греческой литературы, т. III. Изд-во АН СССР, М., 1960, გვ. 198.

რადგან, როგორც ცნობილია, რომაული კანონების მიხედვით, ამ თანამდებობის დაკავება შეეძლო მხოლოდ 40—41 წელს მიღწეულ პირებს¹. ამრიგად დიონ კასიოსი უნდა დაბადებულიყო არა უგვიანეს 153—154 წლისა. სამეცნიერო ლიტერატურაში ჩვეულებრივ მიღებულია 155 წ.². მაგრამ, ჩვენ ვფიქრობთ, უფრო ზუსტი იქნება, თუ დიონ კასიოსის დაბადების თარიღად მივიჩნევთ 153 წ., რადგან 155 წელს დაბადების შემთხვევაში ის არ იქნებოდა 40 წლისა 193 წელს, როცა პერტინაქსმა იგი პრეტორის თანამდებობაზე წამოაყენა³. რასაკვირველია, ეს თარიღი მხოლოდ *terminus post quem* შეიძლება იყოს, რადგან დიონ კასიოსი შეიძლებოდა უფრო ხშიერიც ყოფილიყო პირველი საკუროლო თანამდებობის დაკავებისას. მეორე მხრივ, თუ ჩვენ გავითვალისწინებთ მის ჩამომავლობას, მისი მამის მალალ თანამდებობრივ პოსტებს, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ სრულწლოვანების მიღწევისთანავე იგი მალე უნდა ჩაბმულიყო რომის სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში და ბევრად არ უნდა დაეგვიანებინა მალალ მაგისტრატურათა მიღწევაში.

211 წელს იმპერატორ სეპტიმიუს სევერუსის დროს (193—211) ის არჩეულ იქნა ე. წ. *consul suffectus*-ად, ე. ი. იმ წელს გარდაცვლილი კონსულის მოადგილედ, შემცვლელად⁴. შემდეგი იმპერატორის ანტონინე კარაკალას (211—217) მეფობაში მას კვლავ საიმპერატორო კარზე ვხედავთ. 216 წ., როგორც თვითონ გადმოვეცემს, დიონ კასიოსი ახლდა კარაკალას აღმოსავლურ ლაშქრობაში, თუმცა პართიასთან ომში მონაწილეობა არ მიუღია⁵. იმპერატორმა მაკრინუსმა (217—218) დანიშნა დიონ კასიოსი ქალაქების პერგამისა და სმირნის მოქალაქეთა უფლებების ზედამხედველ კურატორად (*curator ad corrigendum statum civitatum*) და ამ თანამდებობაზე დარჩა იგი ვიდრე ალექსანდრე სევერუსის გამეფებამდე, ე. ი. 222 წლამდე⁶.

¹ T. Mommsen, *Historia Rima*, t. III, M., 1941, გვ. 17—18.

² Cassius Dio's *Römische Geschichte* übersetzt von Dr. L. Tafel, I Bd., Stuttgart, 1881, Einleitung, გვ. 1; F. v. Schöell, *Geschichte der griechischen Litteratur*, II Bd., Berlin, 1880, გვ. 431; ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, თბილისი, 1949, გვ. 205.

³ მართალია, არის რამდენიმე შემთხვევა, როდესაც ეს წესი ირღვეოდა, მაგრამ სამისოდ საჭირო იყო სენატის სპეციალური დადგენილება, ასეთი კი დიონ კასიოსის შესახებ არაა ცნობილი. შეად. T. Mommsen, *Historia Rima*, t. III, გვ. 17—18.

⁴ Dio Cass., LXXVI, 16,4.

⁵ იქვე, LXXVII, 17,18.

⁶ იქვე, LXXIX, 7,4; LXXIX, 18,3.

განსაკუთრებულ სამსახურებრივ წარმატებას აღწევს დიონ კასიოსი სწორედ ალექსანდრე სევერუსის დროს (222—235). ალექსანდრესაგან მიიღო მან აფრიკის პროკონსულის თანამდებობა, ხოლო შემდეგ საიმპერატორო პროვინციების—დალმაციისა და ზემო პანონიის პროკონსულობა¹. 229 წელს დიონ კასიოსი უკვე კონსულად და თვით იმპერატორის კოლეგად იქნა არჩეული, მაგრამ, როგორც ჩანს, რომში მას მაინცა და მაინც დიდი პოპულარობა ვერ მოუპოვებია და პრეტორიანული გვარდიის სიძულვილიც დაუმსახურებია, იმდენად, რომ მისი მოკვლაც კი განუზრახავთ. თვითონ დიონ კასიოსი ამას თავისი სიმკაცრითა და დისციპლინის მოყვარულობით ხსნის². ამ გარემოების გამო დიონ კასიოსი იძულებული გამხდარა კონსულობის დროსაც კი რომის ფარგლებს გარეთ ეცხოვრა, ხოლო შემდეგ საერთოდ ჩამოსცილებოდა პოლიტიკურ ცხოვრებას და მშობლიურ ბითონიაში გადასახლებულიყო³.

როდის გარდაიცვალა დიონ კასიოსი, ცნობილი არ არის. სამეცნიერო ლიტერატურაში მისი სიკვდილის თარიღად ჩვეულებრივ მიღებულია 235 წელი, ალექსანდრე სევერუსის გარდაცვალების თარიღი; ეს აიხსნება იმით, რომ ამის შემდეგ მის ნაწარმოებში არავითარი ცნობები აღარ ჩანს⁴. ამას ისიც უნდა დაემატოთ, რომ თავის შრომაში დიონ კასიუსი აღნიშნავს, რომ მას მიზნად აქვს დასახული თხრობა მიიყვანოს ალექსანდრე სევერუსის სიკვდილამდე⁵, ე. ი. ამ უკანასკნელის გარდაცვალების ქამს იგი ჯერ კიდევ ცოცხალი ყოფილა, მაგრამ რამდენადაც იგი ამ დაპირებას ვერ ასრულებს და ნაშრომს 229 წლით ამთავრებს, უნდა ვიფიქროთ, რომ ის მართლაც ალექსანდრეს შემდეგ მალე გარდაცვლილა.

ამრიგად, დიონ კასიოსი უმაღლესი სენატორული წოდების წარმომადგენელია, თუმცა ძირძველი რომაელი მოქალაქე არ არის და ეკუთვნის პროვინციულ არისტოკრატიას, რომელმაც ამ დროისათვის უკვე საკმაოდ მყარი ადგილი დაიჭირა რომის ნობილიტეტში. იგი საიმპერატორო კართან დაახლოებული და სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობაში გაწაფული პირია.

რაც შეეხება დიონ კასიოსის სამწერლო მოღვაწეობას, მის შესახებ ზოგიერთი მოწინააღმდეგე თვითონ მას მოეპოვება. გარდა ამისა

¹ Dio Cass., LXXX, 1; XLIX, 36, 4.

² იქვე. LXXX; 5.

³ იქვე.

⁴ J. Tafel, op. c., გვ. 16; R. Schoell, ციტ. ნაშრ., გვ. 432; ს. ყაუხჩიშვილი, ციტ. ნაშრ., გვ. 204.

⁵ Dio Cass., LXXX, 5.

მისი ნაშრომები დასახელებული აქვს სვიდას. სვიდას ცნობით, დიონ კასიოსს დაწერილი ჰქონია „რომის ისტორია“ („Ῥωμαϊκὴ Ἱστορία“), 80 წიგნად, „პერსიკა“ (Περσικά), „გეტიკა“ („Γετικά“), „ენოღია“ („Ἐνθία“), „ტრაიანეს ცხოვრება“ („Τὰ κατὰ Τραϊανόν“), და ფილოსოფოს არიანეს ცხოვრება („Βίον Ἀρίστου τοῦ φιλοσόφου“)¹.

სვიდას ეს ცნობა, როგორც ირკვევა, სწორი არ არის. როგორც გამორკვეული აქვს ე. შვარცს, არც „პერსიკა“ და არც „გეტიკა“ დიონ კასიოსს არ ეკუთვნის; პირველი დიონ ქრიზოსტომს დაუწერია, ხოლო მეორე დიონ კოლოფონელს². ე. შვარცის აზრით საეჭვოა, რომ დიონ კასიოსს დაწერილი ჰქონოდა ტრაიანეს ბიოგრაფიაც, რადგან ამის შესახებ არც დიონ კასიოსი არაფერს ამბობს და არც ტრაიანეს ეპოქის აღწერას „რომის ისტორიაში“ ეტყობა ამ ხანის დიონ კასიოსისაგან სპეციალურად შესწავლის რაიმე კვალი³. რაც შეეხება „ენოღიას“, მის შესახებ სპეციალისტები საერთოდ არაფერს ამბობენ რადგან გაურკვეველია ამ ნაწარმოების სათაურიც კი. უფრო დასაშვებად მიაჩნია ე. შვარცს დიონ კასიოსის მიერ არიანეს ბიოგრაფიის დაწერა⁴. ე. შვარცის ეს შეხედულებანი საყოველთაოდ მიღებულია სამეცნიერო ლიტერატურაში.

გარდა ამისა, სვიდას გამორჩენილი აქვს ერთი ნაწარმოები, რომლის შესახებ თვითონ დიონ კასიოსი გვაწვდის ცნობას. ესაა წიგნი „სიზმრებისა და წინასწარმეტყველებათა შესახებ“. ამავე დროს დიონ კასიოსს დაუწერია აგრეთვე „კომოდის მმართველობის ისტორია“⁵. მაგრამ დიონ კასიოსის ნაწარმოებები, გარდა „რომის ისტორიისა“, ჩვენამდე არ მოღწეულა და არც სხვა ავტორებს აქვთ რაიმე მითითება მათ შესახებ.

როგორც ისტორიკოსმა დიონ კასიოსმა მოღვაწეობა შედარებით გვიან, იმპერატორის კომოდის სიკვდილის შემდეგ (193 წ.) დაიწყო. ამის შესახებ იგი თვითონ მოგვითხრობს შემდეგს: დიონ კასიოსს ჰქონდა დაწერილი და გამოცემული წიგნი „სიზმრებისა და წინასწარმეტყველებათა შესახებ“, რომელიც მას იმპერატორ სეპტიმიუს სევერუსისათვის მიუერთმევია. იმპერატორს საგანგებო წერილში ბევრი ქება მიუწერია ავტორისათვის. ამ ქებისა და სიზ-

¹ Suidae Lexicon..., s. v.

² Schwartz. Cassius Dio Cocceianus, RE, III Bd., 33. 1685.

³ იქვე, 33. 1685.

⁴ იქვე, 33. 1685—86.

⁵ Dio Cass., LXXII, 23.

მრის შთაგონებით დიონ კასიოსს გადაუწყვეტია აღეწერა იმპერატორ კომოდის მეფობა და შემდგომი ამბები. ამ შრომასაც მოწონება დაუმსახურებია და მაშინ მწერალს მიზნად დაუსახავს მთელი რომის ისტორია აღეწერა დასაბამიდან იმ დრომდე, სადამდისაც მას ბედი მისცემდა საშუალებას და მისი თანამედროვე ამბები მოეცა არა განცალკევებით, არამედ რომის დანარჩენ ისტორიასთან დაკავშირებით. ამ მიზნით, აღნიშნავს დიონ კასიოსი, „მე ვაგრძელებდი ათი წლის მანძილზე მთელ ისტორიულ მასალას რომის დაარსებიდან სევერუსის სიკვდილამდე და შემდეგი 12 წლის განმავლობაში გადავამუშავე იგი ნამდვილ ისტორიად. გაგრძელებას (ე. ი. აღექსანდრე სევერუსის სიკვდილის შემდეგ) დავწერ მანამდე, სანამდეც მივალწვე“¹.

ასე შეუქმნია დიონ კასიოსს თავისი ძირითადი ნაწარმოები „რომის ისტორია“.

ბ) დიონ კასიოსის „რომის ისტორიის“ საერთო დახასიათება

დიონ კასიოსის „რომის ისტორია“ (Ῥωμαϊκὴ Ἱστορία) მოიცავს ხანას რომის დაფუძნებიდან (ლეგენდარული ენეასის დროიდან) ვიდრე 229 წლამდე². იგი 80 წიგნისაგან შედგება და სვიდას გადმოცემით ტრადიციულ დეკადებად იყო დაყოფილი³. თვითონ დიონ კასიოსის სიტყვით, მისი ნაშრომი შინაარსის მიხედვით სამ ნაწილად იყოფა: პირველი ნაწილი შეიცავს 51 წიგნს და ეხება რომის ისტორიას დასაბამიდან იმპერიის შექმნამდე, ე. ი. ავგუსტუსის ხანამდე; მეორე ნაწილი მოიცავს ისტორიას ავგუსტუსიდან მარკუს ავრელიუსის სიკვდილამდე და მესამე — მარკუსის გარდაცვალებიდან ბოლომდე⁴.

თავისი ხასიათის მიხედვით „რომის ისტორია“ შეიძლება ორ ძირითად ნაწილად გავყოთ: პირველი ნაწილი — დასაწყისიდან ვიდრე მე-72 წიგნამდე — შედგენილია წინადროინდელ მწერალთა და სხვა ხასიათის წყაროების მიხედვით და წარმოადგენს ერთგვარ მიმოხილვითი ხასიათის კომპენდიუმს. მეორე ნაწილში — მე-72 წიგნიდან ბოლომდე — ავტორი გვევლინება მის მიერ აღწერილი ამბების თანამედროვედ და თვითმხილველად; ამიტომ მისი თხრობა უფრო დაწვრილებითსა და ზუსტ ხასიათს ატარებს.

¹ Dio Cass., LXXII, 23.

² იქვე, LXXX, 5.

³ Suidae Lexicon., s. v

⁴ Dio Cass., LXXI, 4.2.

დიონ კასიოსი რომაული ისტორიოგრაფიის ტიპური წარმომადგენელია და მის ნაშრომს ყოველთვის ეტყობა ავტორის პოლიტიკური მრწამსი და რომაელი მოქალაქის სიამაყე. მისთვის რომის ყოველი ღონისძიება, რომელი პოლიტიკური მოღვაწისა თუ მხედართმავრის ყოველგვარი მოქმედება ყოველთვის გამართლებულია და ქების ღირსი, მით უფრო, თუ იგი მიმართულია არა-რომაელის, „ბარბაროსის“ წინააღმდეგ.

დიონ კასიოსის იდეალს ძველი რესპუბლიკური წყობილება წარმოადგენდა, მაგრამ მონარქიაზე გადასვლასაც იგი გარდაუვალ აუცილებლობად აღიარებდა. იგი გვევლინება სენატის მიერ არჩეული იმპერატორის მმართველობის მომხრედ, მხოლოდ იმ პირობით, რომ სენატს კვლავ დარჩენოდა იმპერიაში უმაღლესი ორგანოს საპატიო როლი¹.

„რომის ისტორია“ ფაქტიურად სამხედრო ისტორიაა, რომელშიაც ავტორი უმთავრესად რომის ომებისა და გარეპოლიტიკური ურთიერთობის აღწერას იძლევა. იქაც, სადაც დიონ კასიოსი სამოქალაქო ომების, ან სახელმწიფოს საშინაო ცხოვრებაში მომხდარ სხვა ფაქტებს აღწერს, იგი სრულიადაც არ ცდილობს მოვლენათა შინაგანი არსისა და მიზეზების ახსნას და გადმოგვცემს მხოლოდ ფაქტიურ მხარეს.

მოვლენათა გადმოცემისას დიონ კასიოსი ქრონოლოგიურ პრინციპს მიჰყვება და ამდენად მისი ნაშრომი ანალისტების შრომებთან იჩენს მსგავსებას. ე. შვარცის სიტყვით, დიონ კასიოსის ნაშრომი უფრო მეტად წარმოადგენს „ანალებს“ ვიდრე „ისტორიას“ ამ სიტყვის ნამდვილი გაგებით². ძვ. წ. 31 წლამდე ამბების დათარიღება კონსულების მმართველობის წლების მიხედვით ხდება, ხოლო შემდეგ იმპერატორთა ზეობის ინდიკტიონებით. მიუხედავად თხრობის აგების ასეთი მეთოდისა და რომელიც ანალისტების სხვა მხრივი ვაგლენისა, დიონ კასიოსი მაინც არ შეიძლება მთლიანად მიეკუთვნოს ანალისტების წრეს, რადგანაც ქრონოლოგიურ-ანალისტურ მეთოდს ის ზოგჯერ მოვლენების პრაგმატულ-გეოგრაფიულ გადმოცემას უთავსებს. იგი ხანდახან ამა თუ იმ ფაქტის შესახებ თხრობისას, მასთან ერთად გადმოგვცემს ისეთ ამბებსაც, რომლებიც ამ ფაქტთან დაკავშირებულნი არიან ან ტერიტორიულად, ან თავისი ხასიათით, მაგრამ ქრონოლოგიურად-კი მასთან საკმაოდ დაშორე-

¹ Н. А. М а ш к и н, История древнего Рима, М., 1948, гл. 23; История греческой литературы, гл. 200.

² S c h w a r t z, RE, III Bd., 1687.

ბულნი არიან. ამრიგად ის ზოგჯერ არღვევს თავის ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს, რის შედეგადაც ხშირად ძნელდება ამათუიმ ისტორიული ფაქტის დათარიღება. ამ სიძნელემ თავისი დალი დაასვა „რომის ისტორიის“ ექსცერპტორთა (ქსიფილინე, ზონარა, კონსტანტინე პორფიროგენეტი) შრომებსაც, სადაც ამგების ქრონოლოგიური თანამიმდევრობა ზოგჯერ არეულია და დამახინჯებული¹.

მხედველობაშია მისაღები ის ფაქტიც, რომ დიონ კასიოსის შრომის დიდი ნაწილი შედგენილია სხვადასხვა ღროისა და სხვადასხვა ხასიათის წყაროების საფუძველზე. სანდო წყაროებისა და გამოჩენილ ისტორიკოსთა გვერდით დიონ კასიოსი იყენებს შედარებით ნაკლებ სანდო და უმნიშვნელო წყაროებსაც, რის გამოც მისი აღწერილობა ყოველთვის დამაჯერებელი და ზუსტი არ არის და ხშირად შეიცავს შეცდომებს, მნიშვნელოვანი ფაქტების უგულვებელყოფას და მეორეხარისხოვანი მოვლენების წინ წამოწევასა და გაზვიადებას².

აღნიშნული მხარეები უდავოდ ამცირებენ დიონ კასიოსის ნაშრომის ღირებულებას, როგორც ისტორიული წყაროსი და მკვლევარს ავალებენ მისი ცნობებისადმი ფრთხილსა და კრიტიკულ მიდგომას; მაგრამ მიუხედავად ამისა, მთელი რიგი მოვლენების შესწავლისათვის, განსაკუთრებით რომის საგარეო პოლიტიკის ფაქტობრივი მომენტების დადგენისათვის „რომის ისტორია“ უდავოდ მნიშვნელოვანი წყაროა. ავტორი დაწვრილებით და საკმაოდ ზუსტად გადმოგვცემს ომებისა და რომაელთა დაპყრობების, მეზობელ ქვეყნებთან ურთიერთობისა და სასახლის ინტრიგების ისტორიას. ამ მხრივ მისი შრომა ზოგჯერ უფრო ზუსტ ცნობებს იძლევა, ვიდრე თავისთავად უფრო ღრმა და მაღალხარისხოვანი ნაშრომები ისეთი ისტორიკოსებისა, როგორცაა აპიანე ალექსანდრიელი, ტაციტუსი და სხვ. ამ ცნობების სათანადო კრიტიკული შესწავლა და შედარება-შეჯერება სხვა წყაროებთან ბევრ საინტერესო ფაქტს ჰყენს შუქს და ამიტომ რომის ისტორიის ვერც ერთი მკვლევარი ვერ აუვლის გვერდს დიონ კასიოსის ნაწარმოებს.

დიონ კასიოსის შრომის ღირსება ისიც არის, — წერს ს. ყაუხჩიშვილი — „რომ მისი ძველი საუკუნეების შემცველი ნაწილი დაწერილია წინადროინდელ ისტორიკოსთა თხზულებების მიხედვით, რომელთაგან ბევრი ჩვენამდე არ მოღწეულა და, ამრიგად, კასიოსმა გადაგვირჩინა ძველი წყაროები... ძველ ისტორიკოსთა ნაშრომები-

¹ Schwartz, RE, III, 1687—88.

² იქვე, გვ. 1688.

დან კასიოსი კეთილსინდისიერად იღებდა ცალკეულ ადგილებსა და თავებს, ხოლო მათ მხატვრულად აყალიბებდა. მხატვრული ენით კამართული და ძველს სანდო წყაროებზე დამყარებული „რომის ისტორია“ საუკეთესო სახელმძღვანელოდ იყო მიჩნეული საშუალო საუკუნეებში¹.

როგორც აღნიშნავს უ. ვილამოვიც-მელენდორფი, იმპერიის ხანის ანალისტიკის დაცემის პირობებში, მისი უშინაარსობისა და ულაზათობის ფონზე, დიონ კასიოსი ბევრად უკეთესად გამოიყურება, ვიდრე ამ დროის სხვა მწერლები (მაგ. ჰეროდოანე, დექსიპე და სხვ.); დიონ კასიოსი „ლაპარაკობს, როგორც კეთილსინდისიერი და ფრიად მცოდნე ისტორიკოსი“².

დიონ კასიოსის ნაშრომის პოპულარობას შუა საუკუნეებში განსაკუთრებით უწყობდა ხელს მისი თხრობის მიმზიდველობა. სხარტი და ლაკონიური სტილი, ბერძნული კლასიკური ენის ნორმების ზუსტი დაცვა, მის თხზულებას სასიამოვნო საკითხავად ხდიდა; თავისი ანერითა და ენით დიონ კასიუსი ჰბაძავდა კლასიკური ხანის ბერძნული ისტორიოგრაფიის უდიდეს წარმომადგენლებს, პირველ რიგში, თუკიდიდეს, რომელთანაც მას ბევრი რამე აახლოვებს³.

თავისი შრომის მე-36 და მე-37 წიგნებში დიონ კასიოსი მოგვითხრობს რომაელთა ბრძოლას მითრიდატე ევპატორთან, ლუკულუსისა და პომპეუსის ამიერ-კავკასიაში ლაშქრობებისა და რომის აქ დამკვიდრების შესახებ. ეს ცნობები მეტად ძვირფასი წყაროა ამიერკავკასიის ქვეყნებისა და რომის ურთიერთობის ამ საწყისი ეტაპის ისტორიისათვის, რადგან დიონ კასიოსის აღწერილობა საკმაოდ ვრცელია და შედარებით უფრო ზუსტი, ვიდრე ვთქვათ აპიანესი ან პლუტარქესი. ამ წიგნებში დიონ კასიოსს შეტანილი აქვს ძვირფასი ცნობები კერძოდ საქართველოს შესახებაც. აქ დაწვრილებით არის აღწერილი რომაელთა შემოსვლა იბერიასა და კოლხეთში, ქართველი ხალხის ბრძოლა რომაელთა ექსპანსიის წინააღმდეგ და რომის სახელმწიფოსთან ქართულ სამეფოთა ურთიერთობის შესახებ. ამ მოვლენებისათვის დიონ კასიოსი ყველაზე ფრცვლი, დაწვრილებითი და ზუსტი წყაროა. მართალია, დიონ კასიუსი არაფერს ამბობს ქართული სახელმწიფოების პოლიტიკური

¹ ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, გვ. 205.

² U. von-Wilamowitz-Moelendorf, K. Krumbacher und andere, Die griechische und lateinische Litteratur und Sprache. Leipzig-Berlin, 1912, გვ. 247.

³ იქვე, გვ. 248.

და სოციალური წყობის, ან ეკონომიური ვითარების შესახებ და კმაყოფილდება მხოლოდ საგარეო ურთიერთობისა და ბრძოლების აღწერით, მაგრამ ზოგიერთი მისი მონაცემის სათანადო გააზრების შემდეგ შესაძლებელი ხდება საკმაოდ მნიშვნელოვანი დასკვნების გაკეთება აღნიშნულ საკითხებზედაც¹.

„რომის ისტორიის“ შემდგომი წიგნები ჩვენამდე მოღწეულია ნაწილობრივ ცალკეული ფრაგმენტების, ნაწილობრივ კი მერმინდელ ავტორთა მოკლე ექსცერპტების სახით. მაგრამ ამ ნაწყვეტებსა და ექსცერპტებშიაც ბევრ ისეთ ცნობას ვხვდებით, რომლებიც უსათუოდ გასათვალისწინებელია საქართველოს ისტორიის ძველი პერიოდის შესწავლისას, ხოლო ზოგიერთი ფაქტისათვის ეს ცნობები ერთადერთ წყაროს წარმოადგენს.

ზემოაღნიშნულიდან აშკარა უნდა იყოს, რომ დიონ კასიუსის „რომის ისტორია“ ისეთ ნაწარმოებს წარმოადგენს რომლის უფულვებელყოფა არ შეიძლება არც საკუთრივ რომის ისტორიის შესწავლის და არც ამიერკავკასიის ხალხების ძველი ისტორიის შესწავლის დროს.

ბ) დიონ კასიუსის „რომის ისტორიის“ წყაროების საკითხისათვის

დიონ კასიუსის „რომის ისტორიის“ წყაროების დადგენა მეტად რთული და დღემდე ჯერ კიდევ სუსტად შესწავლილი საკითხია. საქმეს დიდად ართულებს ის გარემოება, რომ დიონ კასიუსი, რომელიც თავის ნაშრომს, განსაკუთრებით მის პირველ ნაწილს, სხვადასხვა მწერალთა ნაწარმოებების მიხედვით წერდა, არსად არ ასახელებს თავის წყაროს. ამავე დროს, დიონის შრომის საკმაოდ დიდი ნაწილი მხოლოდ ფრაგმენტების სახით არის შემორჩენილი, ან კიდევ გვიანდელ ექსცერპტორთაგან შემოკლებული და გადამუშავებული. ეს ცხადია კიდევ უფრო აძნელებს წყაროთა დადგენას. დღეს შესაძლებელი ხდება მხოლოდ ზოგიერთი წყაროს მოძებნა და ზოგიერთი სავარაუდო მოსაზრების გამოთქმა ამ საკითხზე. სამეცნიერო ლიტერატურაში დიონ კასიუსის წყაროების საკითხი არაერთხელ ყოფილა დასმული, მაგრამ ამავე დროს მრავალი სხვა და სხვა აზრია გამოთქმული, რომელთა ურთიერთშეჯერება საკმაოდ ძნელი საქმეა.

ყველაზე სრული და მეცნიერულად გამართული გამოკვლევა დიონ კასიუსის წყაროების შესახებ ეკუთვნის ე. შვარცს, რომელ-

¹ ამ ცნობების გარჩევა იხილეთ ტექსტზე დართულ სათანადო კომენტარებში.

მაც დიონ კასიოსის შესახებ პაული-ვისოვას „Realenzyklopädie“-ში დაბეჭდილ სპეციალურ სტატიაში დაწვრილებით განიხილა ეს პრობლემა, დიდძალი საილუსტრაციო მასალა მოიტანა და წარმოადგინა დასკვნები, რომლებიც დღესაც არ არის უარყოფილი¹. სადღეისოდაც ე. შვარცის გამოკვლევა საუკეთესოდ არის მიჩნეული სპეციალისტთა მიერ.

როგორც ე. შვარცის მიერ ჩატარებული კვლევაძიებიდან ჩანს, დიონ კასიოსის ნაშრომის პირველი 17 წიგნი ძირითადად დაფუძნებულია რომაელ ანალისტთა ნაწარმოებებზე და აქ ჩვენი ავტორი სრულიად არ იყენებს არც ტიტე ლივიუსს და არც პოლიბიოსს. თავის დროს H. Peter-ს და U. Boissevain-ს ჰქონდათ გამოთქმული აზრი, რომ რომის პიროსთან ბრძოლის (წიგნები IX—X) და განსაკუთრებით მეორე პუნიკური ომის (წიგნები XIII—XVII) აღწერისას დიონ კასიოსი იყენებდა ტიტე ლივიუსისა და პოლიბიოსის ნაწარმოებებს². მაგრამ ე. შვარცმა დამაჯერებლად აჩვენა, რომ ამ ორი ავტორის გამოყენებაზე ლაპარაკი ამ წიგნებისათვის სრულიად უსაფუძვლოა. დიონ კასიოსთან სრულებით არ ჩანს ტიტე ლივიუსისათვის დამახასიათებელი „პარტიულობა“ მოვლენათა გადმოცემისას და არც პოლიბიოსის მისწრაფება მოვლენების არსს ჩასწვდეს. ამ ადგილებში დიონ კასიოსი მთლიანად უმცროს ანალისტთა პრაგმატული მეთოდის გავლენის ქვეშ არის მოქცეული³. ამავე დროს ე. შვარცი აღიარებს, რომ ცალკეულ შემთხვევაში ჩანს დიონ კასიოსისა და პოლიბიოსის ერთგვარი მსგავსება, მაგრამ მსგავსება მეტად ზოგადი, რაც უნდა აიხსნას იმ გარემოებით, რომ დიონ კასიოსი აქაც ეყრდნობა იმ ანალისტთა შრომებს, რომლებიც პოლიბიოსის გავლენის ქვეშ წერდნენ⁴.

შემდგომი ოთხი წიგნი (XVIII—XXI) უკვე სავსებით აშკარად ატარებს პოლიბიოსის „მსოფლიო ისტორიის“ გავლენის კვალს. ეს გავლენა იმდენად ცხადია, რომ ზოგჯერ პოლიბიოსის ნაკლულ

¹ Pauly-Wissowa-Kroll, Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft, Band III, გვ. 1684—1722; ე. შვარცის ეს სტატია შევიდა მთლიანად 1959 წელს გამოცემულ მის ნაშრომთა კრებულში: E. Schwartz, Griechische Geschichtsschreiber. 1959, გვ. 394—450. ჩვენ სიმოკლისათვის ყველგან უთითებთ — „RE“.

² H. Peter, Die geschichtliche Litteratur über die römische Kaiserzeit. II Bd., Lpz., 1897, გვ. 84—101; Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanorum quae supersunt, ed. U. Boissevain.

³ RE, III, გვ. 1995.

⁴ იქვე, გვ. 1995—96.

ადგილებს დიონ კასიოსის „რომის ისტორიის“ სათანადო ფრაგმენტებით აღადგენენ და ავსებენ. მაგრამ, მიუხედავად ამ აშკარა სიახლოვისა, ზოგიერთი ადგილები დიონ კასიოსს ისე აქვს შეცვლილი და განვრცობილი, რომ ე. შვარცი ექვსაც კი გამოსთქვამს, იყენებდა თუ არა დიონ კასიოსი პოლიბიოსს უშუალოდ¹. ყოველ შემთხვევაში, აშკარაა, რომ პოლიბიოსის გვერდით დიონ კასიოსი ამ წიგნების შედგენისას სხვა წყაროებსაც იყენებდა და აჯერებდა მათ პოლიბიოსის მონაცემებთან.

XXII—XXXV წიგნები იმდენად ნაკლული და ფრაგმენტული სახით არის მოღწეული, რომ მათი წყაროების მოძებნა ჯერჯერობით შეუძლებელი ჩანს და სამეცნიერო ლიტერატურაში ეს საკითხი საერთოდ ღიად არის დატოვებული.

XXXVI წიგნიდან (რომელიც ლუციუს ლუკულუსის აღმოსავლეთში ლაშქრობით იწყება) ვიდრე იულიუს კეისარის სიკვდილამდე თხრობა ძირითადად ტიტე ლივიუსის „ეპიტომეს“ მიჰყვება. განსაკუთრებით აშკარად ჩანს ლივიუსის გავლენა იულიუს კეისარისა და პომპეუსის სამოქალაქო ომის აღწერისას. ე. შვარცს მოტანილი აქვს აუარებელი ამონაწერები ლივიუსის „ეპიტომესა“ და დიონ კასიოსის „რომის ისტორიიდან“; რომლებიდანაც კარგად ჩანს ფითქმის აბსოლუტური მსგავსება². მაგრამ ამ წიგნებისთვისაც, ლივიუსი არ უნდა იყოს ერთადერთი წყარო, რადგან იგივე ე. შვარცს მოაქვს აგრეთვე ისეთი ადგილებიც, სადაც დიონ კასიოსი და ლივიუსი ერთმანეთს არ ეთანხმებიან. მართალია, ასეთი ადგილები ცოტაა, მაგრამ საკმარისია მაინც იმისათვის, რომ ვივარაუდოთ ლივიუსის გვერდით სხვა წყაროების გამოყენებაც. სამწუხაროდ ამ დამატებით წყაროთა დადგენა ძალზე ძნელდება.

რესპუბლიკის ხანის დასასრულისათვის, კერძოდ XXXVI—XXXVIII წიგნებისათვის ზოგიერთი მეცნიერი ვარაუდობს აგრეთვე გაიუს სალუსტიუს კრისპეს გავლენას დიონ კასიოსზე³. ეს საკითხი და, საერთოდ, XXXVI და შემდგომი წიგნების წყაროების დადგენა ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა, რამდენადაც სწორედ ამ წიგნებშია მოცემული რომაელთა აღმოსავლეთის ქვეყნებთან ურთიერთობის, მითრიდატესთან ომებისა და საერთოდ ამიერ-კავკასიასთან დაკავშირებული ამბების თხრობა. როგორც ცნობილია გაიუს სალუსტიუსს თავის „ისტორიებში“ (Historiae) ჰქონდა მითრიდა-

¹ RE. III, გვ. 1997.

² ექვ. 83. 1⁹⁷.

³ H. Peter, Die geschichtliche Litteratur., 96—190.

ტესთან ომების საკმაოდ დაწვრილებითი აღწერილობა. სალუსტიუსის ეს ნაშრომი დაედო საფუძვლად კერძოდ აპიანე ალექსანდრიელის „მითრიდატიკას“, ხოლო არა ყოველთვის უშუალოდ, არამედ ზოგიერთ შემთხვევაში სხვა მწერალთა (მაგ. ნიკოლოზ დამასკელის) მეშვეობით¹.

სამწუხაროდ სალუსტიუსის „ისტორიები“ დღეს ჩვენამდე მხოლოდ მცირე ფრაგმენტების სახითაა მოღწეული და ამიტომ მათი შედარება დიონ კასიოსის შრომასთან ძნელდება. ე. შვარცი ორი მაგალითის საფუძველზე სავსებით უარპყოფს დიონის მიერ სალუსტიუსის გამოყენებას. ეს მაგალითები შემდეგია:

1. სალუსტიუსი (Hist., V, fr. 10) ამბობს, რომ ლუკულუსის წინააღმდეგ მისი ჯარის უკმაყოფილება დაიწყო ჯერ კიდევ კიზიქსა და ამისოსთან ზამთრის ბანაკებში გატარების გამო, ე. ი. მითრიდატეს წინააღმდეგ კამპანიის დასაწყისშივე. დიონ კასიოსის მიხედვით უკმაყოფილება ბევრად უფრო გვიან დაიწყო, როდესაც ჯარი მესობოტამიაში, ქალაქ ნიზიბინთან იდგა, ე. ი. კამპანიის ბოლოს (Cass. Dio, XXXVI, 14,3).

2. სალუსტიუსი (Hist., IV, 69; მითრიდატეს წერილი ფრაგმ. III-თან) წერს, რომ ლუკულუსის არმენიაზე ლაშქრობის წინ ტიგრან II-სა და ფრაატ III-ს შორის გამწვავებული ურთიერთობა იყო მანამდე მათი შეტაკების გამო. დიონ კასიოსით კი, პირიქით, ლუკულუსთან ომის წინ მითრიდატემ და ტიგრანმა მიიმხრეს ფრაატიმით, რომ ტიგრან II-მ დასტოვა პართიასთან საკამათოდ ქცეული ოლქები (Cass. Dio, XXXVI, 1,2).

მართალია ეს ორი ადგილი, რომელიც მხოლოდ პატარა ნაწყვეტების სახითაა შემორჩენილი, მაინცა და მაინც სერიოზულ საბუთს არ წარმოადგენს დიონ კასიოსის მიერ სალუსტიუსის გამოყენების წინააღმდეგ, მაგრამ ჩვენ არც ე. შვარცის აზრის უარსაყოფი მონაცემები მოგვეპოვება. მეორე მხრივ, დიონ კასიოსის „რომის ისტორიის“ და აპიანე ალექსანდრიელის „მითრიდატიკას“ შედარება, ჩვენი აზრით, ცხადყოფს, რომ ამ ორ მწერალს სხვადასხვა წყაროები მოეპოვებოდათ მითრიდატესთან მესამე ომის აღწერისათვის. ლუკულუსის ლაშქრობანი აპიანეს აშკარად უფრო ვრცლად და დაწვრილებით აქვს აღწერილი, ვიდრე დიონ კასიოსს. აქ აპიანე, როგორც ჩანს, საკმაოდ კარგი წყაროთი სარგებლობს და მისი

¹ О. И. Севастьянова, Аппиан и его „Римская история“. ВДН. 1950, № 2, гв. 258—262; თ. ყაუხჩიშვილი, აპიანე, მითრიდატეს ომების ისტორია, თბილისი, 1959, გვ. 14—15.

გადმოცემა ცალკეულ დეტალებშიაც განსხვავდება დიონ კასიოსის თხრობისაგან¹. სამაგიეროდ პომპეუსის მითრიდატესთან ბრძოლის, არმენიაში შეჭრისა და ამიერკავკასიაში ლაშქრობის ეპიზოდები დიონ კასიოსს უფრო დაწვრილებით და დამაჯერებლად აქვს მოთხრობილი². განსაკუთრებით აშკარაა ეს განსხვავება პომპეუსის იბერია-ალბანეთში ლაშქრობის აღწერაში. აპიანე აშკარად ურევს მოვლენებს, ალბანელებთან ზამთრის შეტაკებას და იბერიაზე გაზაფხულის ლაშქრობას, როგორც ერთ ეპიზოდს მოგვიტხრობს და საერთოდ სრულიად განსხვავებულად გადმოგვცემს მთელ ამ მოვლენებს³. დიონ კასიოსის ცნობები კი ამ შემთხვევაში უფრო სრულ, ზუსტსა და დამაჯერებელ შთაბეჭდილებას ახდენენ და დადასტურებას პოულობენ პლუტარქესთანაც⁴.

რამდენადაც აპიანე ალექსანდრიელის წყაროს მითრიდატესთან მესამე ომის აღწერისათვის, როგორც აღნიშნული იყო, ძირითადად სალუსტიუსი წარმოადგენდა, დიონ კასიოსისა და აპიანეს შედარებაც ამტკიცებს, რომ პირველს სალუსტიუსი გამოყენებული არ უნდა ჰქონოდა.

უფრო მეტ სიახლოვეს იჩენს დიონ კასიოსი პლუტარქესთან. ამ უკანასკნელს პომპეუსის ბიოგრაფიაში მითრიდატესთან ბრძოლა, არმენიაში, იბერიაში და კოლხეთში ლაშქრობა, ალბანელებთან ორჯონის შეტაკება ძირითადად იხვევ აქვს აღწერილი, როგორც დიონ კასიოსს. ამ ბრძოლების ცალკეული ეპიზოდებიც (მაგ. ლამის ბრძოლა მითრიდატესთან, მითრიდატეს გაქცევა არმენიაში, აქედან კი კოლხეთში და მერე ბოსფორში, პომპეუსის ურთიერთობა ტიგრან II-თან და მის ვაჟთან ტიგრან უმცროსთან, ალბანელებთან ბრძოლა მტკერის ნაპირას და სხვ.) მსგავსად აქვს მოთხრობილი ორივე ავტორს⁵. ეს მსგავსება შესაძლოა დიონ კასიოსის მიერ პლუტარქეს „პარალელური ბიოგრაფიების“ გამოყენებაზე მიუთითებდეს, თუმცა ცალკეული ადგილების მეტ-ნაკლები სიზუსტით გადმოცემაში, თხრობის დეტალურობაში დიონ კასიოსსა და პლუტარქეს შორის მაინც ჩანს განსხვავება, რაც შესაძლოა მოწმობდეს, რომ დიონ კასიოსი უშუალოდ პლუტარქეს კი არ მისდევს, არა-

¹ იხ. App. Mithr., § 69—91.

² Cass., Dio. XXXVI, 1—2

³ Appian. Mithr., § 104; შედ. ა. წერეთელი, ძველი რომი, ნაწ. II, თბილისი, 1961, გვ. 298—299.

⁴ Cass. Dio. XXXVI, 50—54; XXXVII, 1—3; Plut., Pomp., § 34—36.

⁵ Plut., Pomp., §§ 32, 33, 34, 35; Cass., Dio, XXXVI, 49, 50, 51; XXXVII, 1, 2.

მედ მათ რაღაც საერთო წყარო აქვთ გამოყენებული. ყოველშემთხვევაში, როგორაღაც არ უნდა გადაწყდეს ეს საკითხი, ერთი რამ აშკარაა: დიონ კასიოსი პლუტარქეს (თუ მის წყაროს) გარდა სხვა წყაროებითაც სარგებლობდა პომპეუსის აღმოსავლეთში ლაშქრობის აღწერისას. ეს უმთავრესად ითქმის სამხედრო მოქმედებათა უფრო დეტალურად გადმოცემაზე, ვიდრე პლუტარქეს აქვს¹. აშკარაა, რომ დიონ კასიოსი აქ ისეთ წყაროს იყენებს, რომელსაც პომპეუსის საბრძოლო ეპიზოდები დაწვრილებით ჰქონდა აღწერილი. თუ გავითვალისწინებთ დიონ კასიოსის მდგომარეობას საიმპერატორო კარზე, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მისთვის ხელმისაწვდომი იქნებოდა პომპეუსის ოფიციალური ანგარიშები და მის თანმხლებთა დეტალური აღწერები, რომელთაც იგი ეყრდნობოდა და რითაც ის პლუტარქეს და სხვა ავტორთა ცნობებს ავსებდა.

შემდგომი ხანისათვის, ზოგიერთ მეცნიერთა აზრით, დიონ კასიოსი იყენებს იულიუს კეისარის „კომენტარებს“. ისტორიკოსი Jelgersmann-ის და G. Columba-ს აზრით დიონ კასიოსი თითქმის უცვლელად იწერს კეისარის ცნობებს გალიის ომების შესახებ². მაგრამ, როგორც ე. შვარცმა აჩვენა, ასეთ უშუალო გადმოწერაზე ლაპარაკი სრულიად დაუსაბუთებელია და თუკი დიონი იყენებს იულიუს კეისარის „კომენტარებს“, იგი მათ საფუძვლიანად ავსებს ლივიუსის ცნობებით და აგრეთვე სხვა, ჩვენთვის უცნობი წყაროებით³.

პომპეუსის და იულიუს კეისარის სამოქალაქო ომების გადმოცემისას დიონ კასიოსი ყველაზე უხვად ისევ ტიტე ლივიუსის „ეპიტომეს“ იყენებს, თუმცა ცალკეული დეტალები მოწმობენ, რომ ამ შემთხვევაშიაც „ეპიტომე“ სხვა მწერალთა მონაცემებით არის შევსებული.

ახ. წ. I საუკუნის აღმოსავლეთის ამბების აღწერილობაში დიონ კასიოსის „რომის ისტორია“ დიდ სიახლოვეს იჩენს ტაციტუსის „ანალებთან“. მიუხედავად აშკარა მსგავსებისა, ე. შვარცის აზრით, დიონ კასიოსის მიერ ტაციტუსის უშუალო გამოყენებაზე ლაპარაკი მაინც საფრთხილია; შესაძლოა აქ ისევ საერთო წყაროსთან გვეკონდეს საქმე⁴.

¹ Cass. Dio, XXXVI, 49; XXXVII, 1—2.

² Jelgersmann, De fide et auctoritate Dionis Cassii Coecceiani. Leyden, 1879; G. M. Columba, Cassio Dione e le guerre gallische di Cesare. „Accad. di archeologia, lettere e belle arti“, XXII, № 2, 1905, 1—62.

³ RE, III, 1714.

⁴ იქვე, 83, 1714.

ტაციტუსისა და დიონ კასიოსის ურთიერთდამოკიდებულების საკითხს სპეციალურად შეეხო ე. ეგლი. იგი ეხება ახ. წ. 41—63 წლების რომაელთა ლაშქრობებს არმენიაში და ცდილობს დაადგინოს ამ აღწერილობის წყაროები. ადარებს რა ურთიერთს დიონ კასიოსისა და ტაციტუსის ცნობებს, ე. ეგლი მიდის შემდეგ დასკვნებამდე:

1. დიონ კასიოსს არაფერი აქვს ისეთი თავის „რომის ისტორიაში“, რაც მას არ შეეძლო აეღო ტაციტუსის ნაშრომიდან. არც ერთი ფაქტი არ აქვს დიონ კასიოსს სხვაგვარ თანამიმდევრობაში აღწერილი ვიდრე ტაციტუსს.

2. ყველა ფაქტი დიონ კასიოსს მოთხრობილი აქვს ისეთი გამოთქმებით, რომლებიც ან უშუალოდ ტაციტუსიდან თარგმანს, ან ამ უკანასკნელის ცნობათა შემოკლებულ რედაქციას წარმოადგენენ. მისი არც ერთი ეპიზოდის გადმოცემა ორიგინალურობის კვალს არ ატარებს.

3. დიონ კასიოსი იმეორებს მხოლოდ ტაციტუსის უმთავრეს, ძირითად ცნობებს. მეორეხარისხოვანი მონაცემები მას გამოტოვებული ან ძალზე მოკლედ აქვს გადმოცემული, რის გამოც დიონ კასიოსის თხრობა უფრო მოკლეა და სხარტი.

4. ტაციტუსის „ანალები“ წარმოადგენს დიონ კასიოსის უმთავრეს წყაროს კორბულონის არმენიაში ლაშქრობების აღწერისათვის¹.

ე. ეგლის აღნიშნული დასკვნები პოულობენ გარკვეულ დადასტურებას ზოგიერთი სხვა ისტორიული ფაქტის მაგალითზედაც. ასე, მაგალითად, ახ. წ. 35 წ. იბერთა მეფის ფარსმანის ძმის მითრიდატეს არმენიაში გამეფება და მასთან დაკავშირებული მოვლენები, მოთხრობილი ტაციტუსისა და დიონ კასიოსის ნაშრომებში, საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ დიონ კასიოსმა ეს ფაქტები აღწერა ტაციტუსის მიხედვით, ოღონდ შემოკლებულად და ერთგვარი ლიტერატურული გადამუშავებით².

სხვაგვარად უდგება ამ საკითხს ა. გერკე. იგი აღიარებს, რომ კორბულონის არმენიაში ლაშქრობის აღწერაში დიონ კასიოსსა და ტაციტუსს შორის მართლაც დიდი მსგავსება ჩანს; ორივე ავტორს აშკარად ემჩნევა პროკორბულონური განწყობილება, მაგრამ ამავე

¹ E. Egli, *Feldzüge in Armenien von 41—63 n. Chr., Ein Beitrag zur Kritik des Tacitus; Untersuchungen zur Römischen Kaisergeschichte, herausgegeben von Dr. Max Büdinger, I Bd., Leipzig, 1868, 83. 335—336.*

² Cass. Dio, LVIII. 26; Tacitus, *Annales*, VI, 32—33.

დროს, დიონ კასიოსის ნაშრომში შეიმჩნევა კორბულონის ზედმეტად გაზვიადებული შეფასება და განსაკუთრებული სიძულვილი ნერონის მიმართ, რასაც ტაციტუსზე ვერ ვიტყვი. ამდენად, დიონ კასიოსს უნდა ჰქონდეს ხელთ ისეთი წყარო, რომელიც ტაციტუსთან ახლოს იდგა ფაქტობრივი მასალის გადმოცემის მხრივ, მაგრამ ნერონისადმი განსაკუთრებით ოპოზიციურად განწყობილ პირს ეკუთვნოდა. ასეთად გერკეს პლინიუსი მიაჩნია¹.

გერკეს² შესხედულება გაიზიარა და დაახუსტა აგრეთვე ვ. შურმა. ვ. შურის აზრით, ტაციტუსისა და დიონ კასიოსის მიერ კორბულონის ლაშქრობათა და მის ღონისძიებათა აღწერილობას საფუძველად უდევს თვით კორბულონის ანგარიშები და მოხსენებები იმპერატორისადმი. მაგრამ ტაციტუსი ამ ანგარიშებს აესებს ნერონის კარის ოფიციალური ისტორიოგრაფიით (კერძოდ, კლუვიუს რუფუსის ნაწარმოების ცნობებით), რის გამოც ტაციტუსს, კორბულონისადმი კეთილი დამოკიდებულების მიუხედავად, მაინც აქვს ზოგიერთი ადგილი, სადაც კორბულონის ესა თუ ის ღონისძიება გაკრიტიკებულია. საერთოდაც, ტაციტუსის აღწერილობა უფრო საქმიანი და თავშეკავებულია³. რაც შეეხება დიონ კასიოსს, მისი მოთხრობა ნამდვილ პანეგირიკს წარმოადგენს კორბულონის მიმართ და იგი ყველგან უპირისპირებს კორბულონის უშეცდომო და იდეალურ ქცევასა და მოქმედებას ნერონის უნიათობას, სიმკაცრეს და საერთო ბოროტებას. დიონ კასიოსისათვის არმენიაში ლაშქრობის აღწერა არის მხოლოდ საბაბი დიდი პიროვნების — კორბულონის დაპირისპირებისათვის უარყოფით კვისართან. დიონ კასიოსის ცნობების ეს დამახასიათებელი მხარე საფუძველს აძლევს ვ. შურს დაასკვნას, რომ დიონ კასიოსს უშუალოდ არც კორბულონის ანგარიშები და არც ტაციტუსის „ანალები“ არ გამოუყენებია და მას საფუძველად ედო ისეთი წყარო, რომლის ავტორი ეყრდნობა რა კორბულონის ანგარიშებსა და პატაკებს, ამუშავენს მათ თავისი პოლიტიკური შეხედულებების, მძაფრი, რაფინირებული ანტინერონული განწყობილების საფუძველზე³. ასეთ წყაროდ ვ. შურს, გერკესთან ერთად, მიაჩნია პლინიუსის ისტორიული ნაშრომი, რომელ-

¹ A. Gerke, Seneca-Studien, „Philologus“, Suppl., XXII, 1895, გვ. 159—230; შუად. H. Christensen, De fontibus a Cassio Dione in vita Neronis enarranda adhibitis, Berl. 1871, გვ. 63—73.

² W. Schur, Untersuchungen zur Geschichte der Kriege Corbulos, „Klio“, Bd. 19, Heft 1, 1923, 77, 79—81.

³ იქვე, გვ. 77—81.

შიაც, როგორც ჩანს, ასეთი ტენდენციები იყო გატარებული¹. ამ მოსაზრებას იზიარებს აგრეთვე ო. კუდრიავცევი². პლინიუსის ანტი-ნერონული ტენდენციები კარგად მჟღავნდება მის „ბუნების ისტორიაში“, მაგრამ განსაკუთრებით მკვეთრად უნდა ყოფილიყო ისინი გატარებული იმ ისტორიულ ნაშრომში, რომელიც ჩვენამდე არ არის მოღწეული, მაგრამ რომელსაც ხშირად ახსენებენ თვით პლინიუსი და ტაციტუსი³. სწორედ ეს, მკვეთრი ანტინერონული პოზიციებიდან დაწერილი ნაშრომი უნდა გამოეყენებინა თავის წყაროდ დიონ კასიოსს⁴.

ამრიგად, ტაციტუსის უშუალო გამოყენება დიონ კასიოსის მიერ, ყოველ შემთხვევაში კორბულონის ლაშქრობათა აღწერისას, კითხვის ქვეშაა დაყენებული.

დიონ კასიოსის სხვა წყაროთა შესახებ ჩვენ რაიმე გარკვეული ცნობა არა გვაქვს და საერთოდაც ეს საკითხი ჯერ კიდევ ხანგრძლივსა და ღრმა კვლევა-ძიებას მოითხოვს.

რადგანაც დიონ კასიოსი რამდენიმე წლის განმავლობაში მალალ ჭამოხელეო თანამდებობებზე იმყოფებოდა, ჩუფიქრობთ, მას ექნებოდა ოფიციალური დოკუმენტების—მოხელეთა და მხედართმთავართა ანგარიშების, პატაკების, ელჩობათა ანგარიშების, მიწერ-ვოწერისა და სხვათა გამოყენების საშუალება. ე. შვარცის დაკვირვებით, აევუსტუსისა და ზოგიერთი სხვა იმპერატორის მმართველობის გადმოსაცემად დიონ კასიოსი იმპერატორთა პირად მემუარებს, წერილებსა და ოფიციალურ დოკუმენტებს იყენებდა⁵. ბევრ ადგილას საომარ ოპერაციათა ზედმიწევნითი და დაწვრილებითი აღწერილობა, როგორიც სხვა ავტორებთან არ გვხვდება, დიპლომატიურ ურთიერთობათა ზუსტი გადმოცემა და სხვა ფაქტები ჩვენ ვარაუდს უფრო ამტკიცებენ⁶.

¹ W. Schur, *Klio*, Bd. 19, Heft 1, გვ. 96.

² О. В. Кудрявцев, *Источники Корнелия Тацита и Кассия Диона по истории походов Корбулона в Армению*, ВДИ, 1954, № 2, გვ. 137—142.

³ Plin., *NH*, praef., 20; *Epp.* III, 5; *Epp.* I, 1, 5; Tacit., *Ann.*, XIII, 20, 2; XV, 53, 3; *Hist.*, III, 28.

⁴ О. В. Кудрявцев, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 132—133; J. G. Anderson, *The Eastern Frontier from Tiberius to Nero*, *CAH*, X, 1934, გვ. 777.

⁵ *RE*, III Bd., გვ. 1705.

⁶ იხ. მაგ. პომპეუსის ამიერკავკასიაში ლაშქრობის (XXXVI—XXXVII), პომპეუსისა და პართიის მეფის ფრაატის მიწერმოწერისა და პართიასთან დიპლომატიური ურთიერთობის აღწერა (XXXVII, 5—7) და სხვა ადგილები.

ძვ. წ. I საუკუნის 60-იანი წლებიდან ძველ ქართულ სახელმწიფოებს მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდათ რომის სახელმწიფოსთან. ამ ურთიერთობის შესწავლა ქართული ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პრობლემაა, ვინაიდან მან უაღრესად დიდი გავლენა მოახდინა არა მარტო ამ სახელმწიფოთა პოლიტიკურ ისტორიაზე, არამედ მათ სოციალურ და ეკონომიურ ვითარებაზე და კულტურაზედაც. მრავალსაუკუნოვანი ურთიერთობა რომსა და საქართველოს შორის თავის ასახვას პოულობს ქართულ წყაროებშიაც (ლეონტი მროველი, „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ და სხვ.), მაგრამ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ამ მხრივ რომაულ ისტორიოგრაფიას. პლუტარქე, აპიანე, სტრაბონი, ტაციტუსი, ტიტე ლივიუსი, არიანე და სხვ. ბევრ საინტერესო და მნიშვნელოვან მონაცემს გადმოგვცემენ ძველ ქართულ სახელმწიფოთა და რომთან მათი ურთიერთობის შესახებ. იმ მწერალთა შორის, რომლებიც საქართველოს შესახებ მოგვითხრობენ, დიონ კასიოსს უდავოდ ერთ-ერთი საპატიო ადგილი უჭირავს.

დიონ კასიოსის ცნობები უმთავრესად პოლიტიკურ ისტორიას და კერძოდ საქართველოსა და რომის ურთიერთობის ისტორიას შეეხება, მაგრამ მათში მოიპოვება აგრეთვე ისეთი მონაცემებიც, რომლებსაც გარკვეული ფასი ენიჭება ძველი საქართველოს პოლიტიკური წყობის, სოციალური ვითარების და სხვა მხარეთა შესწავლისათვის.

უპირველეს ყოვლისა ჩვენ ყურადღებას იპყრობს დიონ კასიოსის ნაშრომის ის თავები, რომლებშიაც რომაელთა ამიერკავკასიის ქვეყნებში ექსპანსიის საწყისი ეტაპია აღწერილი. დიონ კასიოსი დიდ ადგილს უთმობს მითრიდატესთან მესამე ომის, ლუკულუსისა და პომპეუსის ამიერკავკასიაში ლაშქრობების აღწერას. ეს ფაქტები დიონ კასიოსს განსაკუთრებით დაწვრილებით და საქმის კარგი-ცოდნით აქვს გადმოცემული. ჩვენთვის პირველ რიგში მნიშვნელობა აქვს პომპეუსის იბერიისა და კოლხეთში ლაშქრობის შესახებ დიონ კასიოსთან შენახულ ცნობებს. ამ ლაშქრობის შესახებ ცნობები მოეპოვებათ სხვა ავტორებსაც (პლუტარქე, აპიანე), მაგრამ დიონ კასიოსის მოთხრობა უფრო დაწვრილებითია, მწყობრი და როგორც ჩანს სანდო წყაროზე დამყარებული. პომპეუსის იბერიაში ლაშქრობის მარშრუტი, იბერიის მეფესთან ბრძოლა, ამ ბრძოლის ყველა ეტაპი და დიპლომატიური ურთიერთობა ყველაზე სრულად და თვალსაჩინოდ სწორედ დიონ კასიოსს აქვს გადმოცე-

მული (იხ. წიგნი XXXVII, თავი 1—2). პომპეუსის იბერია-კოლხეთში ლაშქრობის, ალბანელებთან პირველი შეტაკებისა და შემდეგ მათთან მეორე ბრძოლის დიონ კასიოსისეული აღწერილობა საშუალებას გვაძლევს გარკვეული კორექტივი შევიტანოთ სხვა მწერალთა ცნობებში ამ მოვლენათა შესახებ (იხ. ქვევით, კომენტარები XXXVI და XXXVII წიგნებისადმი).

ამავე დროს, დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენთვის დიონ კასიოსის ნაშრომის იმ ადგილებსაც, რომლებიც მართალია უშუალოდ საქართველოს არ შეეხება, მაგრამ გამოვცემს რომისა და პონტოს ბრძოლას, რომისა და არმენიის, რომისა და პართიის დიპლომატიურ ურთიერთობას. ეს ადგილები ბევრ საინტერესო დეტალს შეიცავს და სხვა მწერალთა ცნობებთან ერთად გვეხმარება იმ საერთო პოლიტიკური სიტუაციის გარკვევა-გათვალისწინებაში, რომელიც იმ პერიოდში მახლობელ აღმოსავლეთში იყო შექმნილი და რომელიც დიდ გავლენას ახდენდა ქართულ სახელმწიფოებზე და რომთან თუ სხვა პოლიტიკურ ძალებთან მათ ურთიერთობაზე. ამ მხრივ ჩვენს ყურადღებას განსაკუთრებით იპყრობს პომპეუსისა და პართიის მეფის ფრაატის ურთიერთდამოკიდებულება რომაელთა ამიერკავკასიაში ლაშქრობის შემდეგ (იხ. წიგნი XXXVII, თავი 5—7). დიონ კასიოსი საკმაოდ დაწვრილებით აღმოგვცემს პომპეუსის ორჭოფულ მოქმედებას პართიის მიმართ მითრიდატესთან წარმატებული ბრძოლის შემდეგ, იმ წინააღმდეგობებს, რომლებიც რომსა და პართიას შორის ამ პერიოდშივე წამოიჭრა და რომლებმაც დასაბამი მისცა ამ ორი სახელმწიფოს ურთიერთქიშობას შემდგომ ხანებში. საინტერესოა დიონ კასიოსის შრომის ის ადგილი, სადაც მოთხრობილია პომპეუსის მიერ ფრაატსა და ტიგრანს შორის არსებული დავის გადასაწყვეტად შუამავალთა გამოყოფის შესახებ. შუამავალთა გადაწყვეტილება მოდავეთა მიერ კანონიერად იქნა ცნობილი და ისინი მორიგებულან. დიონ კასიოსი წერს: „ტიგრანი იმიტომ (შეურიგდა ფრაატეს. — ნ. ლ.), რომ გაბრაზებული იყო, რადგან პომპეუსი არ დაეხმარა მას, ხოლო ფრაატეს სურდა, რომ არმენიის მფლობელი დაეცვა განადგურებისაგან, რადგან ოდესმე, საჭიროების შემთხვევაში, შეიძლებოდა მოკავშირედ გამოსდგომოდა რომაელთა წინააღმდეგ. ორივემ კარგად იცოდა, რომ რომელი მათგანიც მეორეს დაამარცხებდა, ამ გზით რომაელებს გააძლიერებდა და თვითონაც მათგან ადვილად დამარცხდებოდა. ამის გამო მორიგდნენ ისინი“ (XXXVII, 7,4). აქ კარგად არის გადმოცემული ის მიზეზები, რომელთაც განაპირობებს შემდგომ პართიისა და არმენიის დაახლოება, არმენიაში ძლიერი პროპართული ორიენტაციის.

მქონე პარტიის გაჩენა და ის ბრძოლა, რომელიც რომს დასჭირდა ამ „ბუფერულ სამეფოში“ თავისი გავლენის შესანარჩუნებლად. ამ ბრძოლაში კი, როგორც ცნობილია, აქტიურად მონაწილეობდა იბერიაც და ამდენად აღნიშნული ვითარების გათვალისწინებას იბერიის ისტორიისთვისაც აქვს მნიშვნელობა.

XLII წიგნის მე-45 თავში დიონ კასიოსი მოგვითხრობს მითრიდატე VI ვაჟის ფარნაკის გამოსვლის შესახებ იულიუს კეისარის წინააღმდეგ. დიონ კასიოსის ამ მონათხრობს ჩვენთვის ის მნიშვნელობა აქვს, რომ ეს არის ერთადერთი წყარო, რომელიც აღნიშნავს, რომ ფარნაკმა სხვა მხარეებთან ერთად „ადვილად დაიპყრო მთელი კოლხიდა“ (XLII, 45,3). ამ ცნობის სათანადო ინტერპრეტაციას შესაძლოა გარკვეული მნიშვნელობა მიენიჭოს რომაელთა კოლხეთში ფეხის მოკიდების შემდეგ აქ შექმნილი ვითარების გასარკვევად. შესაძლოა ვივარაუდოთ, რომ კოლხეთის ადვილად დაპყრობა ფარნაკის მიერ გამოწვეული იყო თვით კოლხეთში არსებული უკმაყოფილებით რომისაგან დამოკიდებულების გამო.

მკვლევართა ყურადღება კარგა ხანია მიიპყრო დიონ კასიოსის XLIX წიგნის მე-24 თავის ერთმა ფრაგმენტმა, სადაც მოხსენებულია ანტონიუსის ერთ-ერთი მხედართმთავრის პუბლიუს კანიდიუს კრასუსის ლაშქრობა იბერთა და ალბანელთა წინააღმდეგ ძვ. წ. 38 წ. ამ ლაშქრობის შესახებ მოკლე ცნობები აქვს სტრაბონსაც და პლუტარქსაც¹, მაგრამ დიონ კასიოსის ცნობა უფრო ზუსტიცაა და გარდა ამისა იმ მხრივაცაა მნიშვნელოვანი, რომ ზუსტი თარიღით გვისახელებს სხვა წყაროებისათვის უცნობ იბერიის მეფეს ფარნაბაზეს (ფარნავაზს). ამ მეფის სახელის ხსენება დიონ კასიოსის ნაშრომში მნიშვნელოვანია იბერიის მეფეთა ნუსხის შედგენისათვის. საამისო ცდა გაკეთებულიც აქვს პ. ინგოროყვას, რომელიც აიგივებს ამ ფარნავაზს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ბრაცმანთან (პ. ინგოროყვას კონიექტურით — ბარაცმანთან) და „ქართლის ცხოვრების“ ბარტომთან². ასეთივე მნიშვნელობა აქვს დიონ კასიოსის ცნობას ახ. წ. 35 წლის მოვლენებთან დაკავშირებული იბერიის მეფის ფარსმან I-ის მამის მითრიდატეს შესახებ (LVIII, 26). სხვა წყაროებისათვის ფარსმანის მამის სახელი ცნობილი არ არის და დიონ კასიოსის ამ ცნობის წყალობით ხერხდება ანტიკური იბერიის კიდევ ერთი მეფის სახელის დადგენა.

¹ Strabo, XI, 35; Plut., Anton., 34.

² პ. ინგოროყვა, ქართული ლიტერატურის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა. „მნათობი“, 1939, № 10—11, გვ. 261.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ვ. ლატიშევის „Scythica et Caucasica“-ში კანიდიუსის ამიერკავკასიაში ლაშქრობის შემცველ ფრაგმენტს უშუალოდ მოსდევს LIV წიგნიდან ამოღებული ფრაგმენტი, რომელშიაც ლაპარაკია ძვ. წ. 15 წ. ხანმოკლე აჯანყებებზე დალმაციასა და იბერიაში¹. ამ ფრაგმენტის შეტანამ ლატიშევისეულ კრებულში, როგორც ჩანს, შეცდომაში შეიყვანა მკვლევართა ნაწილი და მათ თავის შრომებში აღნიშნული აქვთ, რომ ძვ. წ. 15 წ. ქართლში ადგილი ჰქონდა აჯანყებას რომაელთა წინააღმდეგ და რომ, რაკი აჯანყება საჭირო იყო, ე. ი. ქართლი ამ ხანებში რომის შიერ დამორჩილებული იყო². მაგრამ თუ ჩვენ დიონ კასიოსის ტექსტს მივმართავთ, აშკარა გახდება, რომ ამ შემთხვევაში სიტყვები „*αὐτὸν τῆν Ἰβηρίαν*“ ეხება არა კავკასიის იბერიას (ქართლს), არამედ ესპანეთს. საქმე ისაა, რომ არა მარტო ამ პარაგრაფში, არამედ მთელ LIV წიგნში, რომელსაც ეკუთვნის ეს ცნობა, დიონ კასიოსი სრულიად არაფერს ლაპარაკობს არა მარტო ამიერკავკასიის, არამედ საერთოდ აზიის შესახებ. მთელი წიგნი დათმობილია ან რომის საშინაო ამბებისადმი, ან ევროპის მოვლენებისადმი. ასეთ პირობებში შეუძლებელია ამ ადგილას იბერიის ქვეშ ქართლი იგულისხმებოდეს და არა ესპანეთი. დიონ კასიოსი არასოდეს არ მოგვითხრობს ერთად სხვადასხვა ქვეყნების, მით უფრო აღმოსავლეთის და დასავლეთის შესახებ, ჩვეულებრივ დასავლეთის ამბებს ცალკე წიგნი, ან ყოველშემთხვევაში პარაგრაფი აქვს დათმობილი, ხოლო აღმოსავლეთისას კი ცალკე. ამას გარდა, სახელწოდებას „იბერია“ ან „იბერები“ ყოველგვარი განმარტების გარეშე დიონ კასიოსი ჩვეულებრივ ხმარობს ან ესპანეთის ალსანიშნავად³, ან ქართლის მიმართ, იმ შემთხვევაში, თუ მთელი კონტექსტი ექვს არ იწვევს, რომ აქ სწორედ ქართლზეა ლაპარაკი⁴. ხოლო როდესაც კონტექსტი უშუალოდ არ მიუთითებს, რომელ იბერიაზეა ლაპარაკი და დიონი კი კავკასიის იბერიას გულისხმობს, ის ყოველთვის უმატებს განმარტებას „აზიის იბერია“ (*τῆς Ἰβηρίας τῆς Ἀσιατικῆς*)⁵.

¹ ВДК, 1948, № 2, გვ. 275.

² ს. გორგაძე. საქართველოს ძველი ისტორია, კუთაისი, 1920, გვ. 63; ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. I, 1951, გვ. 166—167; ნ. ბერძენიშვილი, ი. ჯავახიშვილი. ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, ნაწ. I, 1946, გვ. 77; საქართველოს ისტორია, დამხმარე სახელმძღვანელო, 1950, გვ. 66.

³ Cass. Dio, XII, 48; XIII, 8,21; XIV, 9,1; XVIII, 9,17; XXXIX, 33,2.

⁴ იქვე, XXXVII, 1,1; LVIII, 26,3; LXIX, 15,3.

⁵ იქვე, XXXVIII, 38,4; XLIX, 24,1.

ზემოაღნიშნულს ისიც უნდა დავმატოს, რომ, როგორც ამას ყურადღება გ. მელიქიშვილმა მიაქცია, სტრაბონის ცნობით კანიდიუს კრასუსის შემდეგ რომაელები აღარ შემოსულან იბერიაში¹. აღსანიშნავია, რომ დიონ კასიოსის ტექსტის გამომცემლებს ფ. ბუასევენსა და ი. მელბერს და მთარგმნელებსაც ო. ტაფელსა და ე. კერის სწორედ ესპანეთი ესმით ამ იბერიის ქვეშ: ბუასევენი და მელბერი საძიებელში უმატებენ განმარტებას Hispania ან Hispani², ტაფელი თარგმნის Ispanien, ხოლო კერი — Spain³.

ყოველივე ზემოაღნიშნულის გამო ეს ფრაგმენტი არ შეგვიტანია ჩვენს თარგმანში.

არ შეგვიტანია თარგმანში აგრეთვე LX წიგნის მე-28 თავის მე-7 პარაგრაფი, სადაც ნახსენებია იბერიის მეფე მითრიდატე (Μιθριδάτης ὁ τῶν Ἰβήρων βασιλεύς), რადგან, როგორც ეს აშკარად ჩანს ამ ცნობის ტაციტუსის „ანალებთან“ შედარებიდან, აქ დიონ კასიოსს შეეცდომა აქვს დაშვებული და თხრობა ეხება არა იბერიის მეფეს, არამედ ბოსფორის მეფე მითრიდატეს (ახ. წ. I საუკუნის 50-იანი წლები⁴).

დიონ კასიოსი დამატებით წყაროს წარმოადგენს იბერიის სამეფოს ისტორიის იმ მნიშვნელოვანი პერიოდის შესწავლისათვის, როდესაც ქართლი ძლიერდება და აქტიურ მონაწილეობას ღებულობს არმენიის ტახტისათვის ატეხილ ბრძოლაში. მართალია, მეფე ფარსმან I-ის, მისი ძმის მითრიდატეს და ვაჟის რადამისტის ამბები ტაციტუსს უფრო ფართოდ და დაწვრილებით აქვს მოთხრობილი, ვიდრე ეს დიონ კასიოსის შემორჩენილ ფრაგმენტებშია მოცემული, მაგრამ უკანასკნელები მაინც ავსებენ და აკონკრეტებენ ტაციტუსის სათანადო ადგილებს.

საკმაოდ დაწვრილებით მოგვითხრობს დიონ კასიოსი იმპერატორ ნერონის დროინდელ ბრძოლას არმენიისათვის, რომელსაც მხედართმთავარი კორბულონი მეთაურობდა. ამ მოვლენებისათვის დიონ კასიოსი საუკეთესო და შედარებით მიუდგომელ ისტორიკოსად ითვლება. მართალია, კორბულონის ლაშქრობები უშუალოდ

¹ Г. А. Меликишвили, К истории древней Грузии, Тбилиси, 1959, 83-336.

² იხ. ბუასევენის გამოცემა. ტ. II, Index historicus, s. v.; მელბერის გამოცემა, ტ. III, Indices, s. v.

³ Cassius Dio's Römische Geschichte, übersetzt von Dr. L. Tafel, V Bd., 83, 43; Dio's Roman History, by E. Cary, III, 83, 279.

⁴ Tacit., Ann., XII, 15, 1-2; იხ. Dio's Roman History by E. Cary, 83, 441; О. В. Кудрявцев, დასახ. ნაშრ., 83, 141.

საქართველოს არ შეხებია, მაგრამ იბერიისა და არმენიის ისტორიული ვითარება ამ ხანებში იმდენად მჭიდროდ იყო ურთიერთ-თან დაკავშირებული, რომ არმენიის ამდროინდელი მდგომარეობისა და მისთვის პართია-რომს შორის ბრძოლის მიმდინარეობის გათვალისწინების გარეშე შეუძლებელი იქნება იბერიის როლისა და მნიშვნელობის გაგება მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ ასპარეზზე.

საინტერესოა აგრეთვე მოკლე ცნობა ნერონის მიერ განზრახული ლაშქრობის შესახებ კასპიის კარისაკენ. მართალია, დიონ კასიოსის ამ ფრაგმენტიდან ძნელია დასკვნის გამოტანა ლაშქრობის მიზნის შესახებ, მაგრამ მისი მიმართულების გასარკვევად მას უდავოდ ერთგვარი ფასი აქვს. კასპიის კარის დასახელება დიონ კასიოსის მიერ, ჩვენი აზრით, ამაგრებს იმ შეცნეულთა აზრს, რომლებიც ლაშქრობის მიზნად ალანებს და არა ალბანიას გულისხმობენ; ხოლო რამდენადაც კასპიის კარი, როგორც ჩანს, დარიალის ვიწრობებს უნდა ეწოდებოდეს, ნერონის კავკასიური ლაშქრობის მიზნისა და მიმართულების დადგენა მჭიდროდ უკავშირდება ახ. წ. I საუკუნის იბერიის ისტორიას¹.

ძალზე მნიშვნელოვანია დიონ კასიოსის ორი ფრაგმენტი (წიგნი LXVIII, 19, 1—2 და LXXI, 14, 2), რომლებშიაც ნახსენებია ჰენიოხთა მეფე ანქილდე. ეს ფრაგმენტები იმით არის საყურადღებო, რომ გვაძეცვობენ დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთი სამეფოს — მაკრონ-ჰენიოხთა მეფის მონაწილეობას რომაელთა ლაშქრობებში. ეს ფაქტი ერთ-ერთი კონკრეტული ილუსტრაციაა იმ ვალდებულებებისა, რომელიც ეკისრებოდა რომისაგან დამოკიდებულ პოლიტიკურ ერთეულებს: რომაელთა ლაშქრობებში მონაწილეობის მიღება.

ახ. წ. II საუკუნეში იბერიის ხვედრითი წონა მახლობელ აღმოსავლეთში მნიშვნელოვნად გაიზარდა. იბერიის მეფე ფარსმან II არ ერიდებდა დამოუკიდებელ, ხშირად რომის ინტერესთა საწინააღმდეგო პოლიტიკურ ნაბიჯებსაც. რომის ხელისუფლება იძულებულია ანგარიში გაუწიოს იბერიის გაზრდილ მნიშვნელობას და საჩუქრებითა და დახმარებით მოიგოს იბერიის მეფის გული, შეინარჩუნოს მისი მოკავშირეობა. ამის შესახებ საკმაოდ ბევრი ცნობა აქვთ შენახული რომაელ მწერლებს, ე. წ. „ავგუსტუსების ისტორიკოსებს“ (Scriptores Historiae Augustae), მაგრამ მათ მონაცემებს მნიშვნელოვნად ავსებს დიონ კასიოსის რამდენიმე ფრაგ-

¹ იხ. ქვევით, LXIII წიგნის კომენტარები.

მენტი, რომლებშიაც მოთხრობილია ფარსმანის მიერ ალანთა გამოყვანა და რომის ხელქვეით პროვინციებისა და მოკავშირე სამეფოებისათვის შესევა, ფარსმანისა და მის თანმხლებ პირთა რომში სტუმრობა და მისი განსაკუთრებულის პატივით მიღება იმპერატორის მიერ. დიონ კასიოსის ეს ფრაგმენტები გვეხმარება უკეთ გავიგოთ იბერიის იმდროინდელი როლი და მნიშვნელობა.

საქართველოს ძველი ისტორიის შესწავლისათვის გარკვეული მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე დიონ კასიოსის ცალკეულ ცნობებს. ასე მაგალითად, იბერიის დედაქალაქის „აკროპოლისის“ სახელწოდებით მოხსენიება საინტერესოა ძველი მცხეთისა და მისი ციხის— არმაზციხის ურთიერთმიმართების გარკვევის თვალსაზრისით (იხ. ქვევით, კომენტარები XXXVII წიგნისათვის № 4).

დიონ კასიოსის ცნობა იმის შესახებ, რომ პომპეუსმა არტაგთან ზავის პირობად მოითხოვა მისი შეილებს მძევლად მიცემა, მიუთითებს, როგორც აღნიშნავს ს. ჯანაშია, არტაგის მონარქიულ უფლებებზე¹ და დამატებითი საბუთია იბერიაში ამ ხანებისათვის განვითარებული სახელმწიფოებრივი წყობილების არსებობისა და მეფის უფლებათა გასარკვევად.

ზოგიერთ ცნობას, მაგალითად ალბანეთში პომპეუსის ლაშქრობის აღწერილობას, შეუძლია დახმარება აღმოგვიჩინოს ამიერკავკასიის პოლიტიკურ ერთეულთა საზღვრების გარკვევაში² და ა. შ.

ყოველივე ზემოაღნიშნული აშკარას უნდა ხდიდეს, რომ დიონ კასიოსის „რომის ისტორია“ უალრესად მნიშვნელოვანი წყაროა ანტიკური საქართველოს ისტორიისათვის და მის ცნობებს სათანადო მეცნიერული შესწავლა-ინტერპრეტირება აუცილებლად სჭირდება.

მ) დიონ კასიოსის „რომის ისტორიის“ ხელნაწერთა და
ბავოცემათა საკითხისათვის

დიონ კასიოსის „რომის ისტორია“ ჩვენამდე ძალზე ნაკლები სახითაა მოღწეული. მთლიანად, მაგრამ ისიც მცირეოდენი ხარვეზებით, შენახულია მარტო XXXVI—LXXX წიგნები. დანარჩენი წიგნებიდან დარჩენილია მარტო ცალკეული ფრაგმენტები. XII საუ-

¹ ს. ჯანაშია, ფეოდალური ურთიერთობის წარმოშობისათვის საქართველოში, „შრომები“, ტ. II, 1952, გვ. 158.

² ნ. ლომოური, იბერიის (ქართლის) სამეფოს საზღვრების საკითხისათვის ანტიკურ ხანაში, „სოხუმის საბ. პედ. ინსტიტუტის შრომები“, ტ. VII, 1955, გვ. 3—7.

კუნეში ჯერ კიდევ არსებობდა I—XXI წიგნებიც, მაგრამ ხელნაწერებში ისინი ეხლა აღარ გვხვდება და მათი ანოტაცია შერმინდელ ექსცერპტორთა მიერ არის შენახული. განსაკუთრებით ნაკლებულია XXII—XXXV წიგნები, რომლებიც, როგორც ჩანს, აღრევე დაკარგულა, ყოველ შემთხვევაში, XII საუკუნეში ისინი უკვე აღარ ჩანს¹. დიონ კასიოსის ნაწარმოების გადარჩენის საქმეში დიდ როლი შეასრულეს ბიზანტიელმა ექსცერპტორებმა, რომლებსაც „რომის ისტორიის“ მთელი რიგი ადგილების ანოტირება მოუხდენიათ და დღეს მათი წყალობით ხერხდება იმ წიგნების შევსება, რომლებიც ხელნაწერებში ან სულ არ გვხვდება, ან ნაკლები სახით არის წარმოდგენილი.

„რომის ისტორიის“ XXXVI—LXXX წიგნები XI საუკუნეში ბიზანტიის იმპერატორის მიხეილ VII დუკას (1071—1078) დავალებით გადაუშუშავენია იოანე ქსიფილინოსს და თავის „ეკლოგებში“ ამ წიგნების შემოკლებული რედაქციები შეუტანია².

ასეთივე სასარგებლო საქმე გააკეთა XII საუკუნეში მეორე გამოჩენილმა ექსცერპტორმა-მწერალმა იოანე ზონარამ, რომელმაც თავის მოკლე „ისტორიის სახელმძღვანელოში“ (Ἐπιτομή Ἱστοριῶν) „რომის ისტორიის“ გარკვეული თავები დიონ კასიოსის შრომის I—XXI და XLIV—LXXX წიგნების მიხედვით შეადგინა³.

ბიზანტიელ ქრონისტთაგან, რომლებიც დიონს იყენებდნენ, განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს იოანე ანტიოქიელს, რომელმაც, ჯერ კიდევ VII საუკუნეში შეადგინა მსოფლიო ისტორია და უზვად გამოიყენა დიონ კასიოსი⁴.

„რომის ისტორიის“ ცალკეული ნაწყვეტები შეტანილია აგრეთვე კონსტანტინე პორფიროგენეტის (912—959) ექსცერპტების კრებულებში. განსაკუთრებით ბევრია ასეთი ნაწყვეტები კრებულებში „ხალხთა ელჩობების შესახებ რომაელებთან“ (Περὶ πρῆψεσων ἔθνησιν παρὰ Ῥωμαῖσιν) და „რომაელთა ელჩობების შესახებ ხალხებთან“ (Περὶ πρῆψεσων Ῥωμαίων παρὰ ἔθνησιν); ეს კრებულები შემდეგ საერთო სათაურით „ელჩობათა შესახებ“ (De legationibus) გამოსცა ურსინი⁵. ამას გარდა რიგი ფრაგმენტებისა შევიდა კრე-

¹ E. Schwartz, Cassius Dio Cocceianus, RE, III, 83. 1720.

² RE, III, 83. 1720; Fr. Schoell, Geschichte..., 83. 432.

³ H. Peter, Die geschichtliche Litteratur..., 83. 98—100.

⁴ O. Кудрявцев, დასახ. ნაშრ., 83. 137,3.

⁵ Dio's Roman History, by E. Cary, 83. XVIII—XX.

ბულებში „სიკეთისა და ბოროტების შესახებ“ (De virtutibus et vitiis) და „ბრძნული აზრების შესახებ“ (De sententiis)¹.

უშუალოდ ხელნაწერებში, როგორც აღნიშნული იყო, შენახულია მხოლოდ „რომის ისტორიის“ ცალკეული თავები ან მათი ფრაგმენტები.

უძველესი ხელნაწერი, რომლის მხოლოდ ცალკეული, დაზიანებული ფურცლებია მოღწეული, არის ვატიკანის ბიბლიოთეკის ბრძნული ხელნაწერი (Vaticanus Graecus 1288), რომელიც V თუ VI საუკუნეს ეკუთვნის და შეიცავს ნაწყვეტს LXXVIII წიგნის II თავის II პარაგრაფიდან ვიდრე LXXIX წიგნის VIII თავის III პარაგრაფამდე. ეს ხელნაწერი გამოსცა თავის ექსცერპტთა კრებულში ურსინიმ².

უფრო უკეთ არის შენახული 11 ხელნაწერი, რომლებიც შეიცავენ XXXVI—LXX წიგნების დიდ ნაწილს. ამ ხელნაწერებიდან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ე. წ. Laurentianus (ან Medicus) 70,8 (L), რომელიც შეიცავს XXXVI წიგნის XVIII თავის I პარაგრაფიდან I, წიგნის VI თავის II პარაგრაფამდე და Marcianus (ან Venetus) 395 (M), რომელშიაც შესულია XLVI, 35,4—LX, 28,3. ორივე ხელნაწერი XI საუკუნისაა, ხოლო მეორეს აკლია მთელი გვერდები.

სამი ხელნაწერი ეკუთვნის XV საუკუნეს და შედარებით უფრო ვრცელ ნაწყვეტებს შეიცავს. ესენია:

1. Vaticanus Graecus 144 (V), მასში შედის XXXVI—LIV წიგნები.

2. Parisinus 1689 (P), — შეიცავს XXXVI—LX წიგნებს,

3. Laurentianus (ან Medicus) 70,10 (L'); მასში შენახულია XLII—LX წიგნები.

როგორც თავის დროს უ. ბუასევენმა დაამტკიცა, დანარჩენი ექვსი ხელნაწერი არაფერს სპეციფიკურს არ შეიცავს და ერთ-ერთი ზემოდანახელებული ხელნაწერის ვარიაციას წარმოადგენს. ჩამოთვლილი ხელნაწერებიდან ძირითადია L და M ხელნაწერები. V ხელნაწერი წარმოადგენს ზუსტ კოპიოს L-ისას, მხოლოდ გადმოწერილს იმ დროს, როდესაც უკანასკნელი უფრო სრული იყო, ვიდრე ამჟამად. ხელნაწერი L' გადმოწერილია M-იდან და შეესე-

¹ ბუასევენის შესავალი დიონ კასიოსის ტექსტის გამოცემისადმი, წ. I, გვ. I—XV; *Excerpta historica iussu imperatoris Constantini Porphyrogeneti confecta*, Berolini, 1906—1906, 1—IV.

² *Excerpta Ursiniana*, Berolini, 1582.

ბულია იგივე L ხელნაწერიდან. ხელნაწერი P შედგენილია ორი მანუსკრიპტიდან (L და L') გადმოწერის გზით; პირველი ნაწილი გადმოღებულია L-იდან, მეორე კი — L'-იდან. რამდენადაც აღნიშნული ხელნაწერები ამჟამად დაზიანებული სახით არის დაცული, დიონ კასიოსის ტექსტის ხელნაწერებიდან აღდგენისათვის საჭირო ხდება მათი შევსება ურთიერთის დახმარებით¹.

რამდენიმე აატარა ნაწყვეტი დიონ კასიოსის შრომისა აღმოჩნდა ფურცლების ხუთ პატარა ფრაგმენტზე, რომლებითაც დაწებებული იყო სტრაბონის „გეოგრაფიის“ ერთ-ერთი ხელნაწერი (Parisinus 1397). ისინი აშკარად ეკუთვნიან დიონ კასიოსის „რომის ისტორიის“ XI საუკუნის ხელნაწერს და შეიცავენ ძვ. წ. 207—200 წლების ამბებს².

ამრიგად, დიონ კასიოსის „რომის ისტორიის“ ტექსტის დადგენისათვის საჭიროა დასახელებულ ხელნაწერთა ურთიერთშეჯერება და მათი შევსება მერმინდელ ექსცერპტორთა ნაშრომებიდან.

დიონ კასიოსის „რომის ისტორია“ პირველად გამოცემული იყო 1548 წ. პარიზში Robert Stephanus-ის მიერ. ამ გამოცემაში შევიდა მხოლოდ XXXVI—LX წიგნები. პუბლიკაციას საფუძვლად ედო მხოლოდ ერთი ხელნაწერი (Parisinus 1489) და ამდენად ხელნაწერის ხარვეზები შეუვსებელი დარჩა. 1558 წ. შესრულებული იყო მეორე გამოცემა Wilhelm Holzmann-ის მიერ; იგი ბევრით არ ჯობდა პირველს. ამ გამოცემას მოჰყვა კიდევ რიგი ნაკლები, უპარატო გამოცემებისა, რომლებიც ჩვეულებრივ ერთ რომელიმე ხელნაწერს ეყრდნობოდა და ამდენად არ შეიძლებოდა სრული ყოფილიყო.

1751 წ. დიონ კასიოსის ტექსტზე მუშაობა დაიწყო ცნობილმა გამომცემელმა J. A. Fabricius-მა, მაგრამ სიკვდილის გამო მან ეს სამუშაო ვერ დაასრულა და მისი საქმე გააგრძელა H. S. Reimar-მა, რომელმაც 1750—1752 წლებში, ჰამბურგში, ორ ტომად გამოსცა კიდევ ბერძნული ტექსტი, პარალელური ლათინური თარგმანითა და ვრცელი, ზინებულად შედგენილი კომენტარებით; პუბლიკაციას წინ უძღვის დიონ კასიოსის ბიოგრაფია. რაიმარსვე ეკუთვნის ტექსტის დანაწილება თავებად და პარაგრაფებად. რაიმარი ეყრდნობოდა უმთავრესად ორ ძირითად ხელნაწერს (Laurentianus 70 და Marcianus 395).

¹ იხ. ბუასევენის გამოცემის შესავალი, გვ. XII—XV.

² Dio's Roman History, by E. Cary, გვ. XXVI.

3. რაიმარის გამოცემაზე დამყარებით 1824—25 წლებში გამოსცა დიონ კასიოსის ნაშრომი Sturz-მა (8 წიგნად), ხოლო 1849 წელს გამოქვეყნდა Bekker-ის პუბლიკაცია საკმაოდ დაწვრილებითი კომენტარებით.

1863—65 წლებში Lud. Dindorf-მა განახორციელა აგრეთვე საკმაოდ სრული გამოცემა ხუთ ტომად, უმთავრესი ხელნაწერების გათვალისწინებით.

1890—94 წლებში გამოდის Melber-ის გამოცემა (I და II წიგნი, ხოლო 1928 წელს მისივე III წიგნი). მელბერმა პირველმა შეიტანა თავის გამოცემაში იოანე ზონარას ექსცერპტები და დაუკავშირა ისინი ხელნაწერებში შენახულ ფრაგმენტებს.

დიონ კასიოსის ტექსტის საუკეთესო გამოცემად სადღესოდ თვლიან U. Ph. Boissevain-ის პუბლიკაციას¹. მან პირველმა გამოიყენა ყველა არსებული ხელნაწერი და ექსცერპტები, მოგვცა ტექსტის ახალი დაყოფა თავებად და პარაგრაფებად, დაურთო ტექსტს კრიტიკული აპარატი, რომელშიაც აისახა ხელნაწერთა ყველაკითხვასხვაობა. გამოცემას ახლავს ვრცელი მეცნიერული გამოკვლევა, რომელშიაც შესულია ხელნაწერთა სრული აღწერილობა, დიონ კასიოსის ბიოგრაფია, მისი შრომის ზოგადი დახასიათება და წყაროთმცოდნეობითი გამოკვლევა.

უკანასკნელს ჩვენთვის ცნობილ პუბლიკაციას წარმოადგენს J. Loeb-ის სერიაში (The Loeb Classical Library) შესული გამოცემა. დიონ კასიოსის „რომის ისტორია“ ამ სერიაში გამოქვეყნებულია 9 წიგნად; გამოცემა ემყარება დიონ კასიოსის ტექსტის საუკეთესო პუბლიკაციებს; მას ახლავს E. Cary-ს მიერ შესრულებული ინგლისური თარგმანი, ტექსტს დართული აქვს კრიტიკული აპარატი. გამოცემას წამძღვარებული აქვს მოკლე შესავალი წერილი და ძირითადი ბიბლიოგრაფია².

* * *

დიონ კასიოსის ტექსტის თარგმნისას ჩვენ უმთავრესად ბუასენის გამოცემას ვეყრდნობოდით. გარდა ამისა გამოყენებული გვაქვს აგრეთვე მელბერისა და დინდორფის გამოცემები. გათვალისწინებული გვაქვს კერძო გამოცემაც. მართალია, ჩვენ არ გვქო-

¹ Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanorum quae supersunt, edidit Ursulus Philippus Boissevain, Berolini, 1895—1901.

² Dio's Roman History, with an English translation by Earnest Cary, London-Cambridge-Massachusetts, 1954—1955.

ნია საშუალება დიონ კასიოსის ხელნაწერები უშუალოდ გვენახა, მაგრამ მიზანშეწონილად დავინახეთ ტექსტისათვის დაგვერთო კრიტიკული აპარატი, რომელშიაც შევიტანეთ ის კითხვასხვაობები, რომლებიც ზევით დასახელებულ გამოცემებში არის მითითებული. ტექსტის თავებად და პარაგრაფებად დაყოფაში მივყევით კერის გამოცემას.

ტექსტის კომენტარებში მიღებული შემოკლებაანი

- A** — Cod. Parisinus 1715.
B — Cod. Vindobonensis 16.
Bk. — I. Bekker, *Anecdota Graeca*, vol. I.
Bs — U. Ph. Boissevain (დიონ კასიოსის გამოცემა 1895—1901 წ.).
C — Cod. Colberteus sive Parisinus 1717.
Cod. Peir. — Codex Peireseianus.
Dind. — L. Dindorf (დიონ კასიოსის გამოცემა 1863—65 წ.).
Fabr. — J. A. Fabricius (მისი ჩანაწერებით ისარგებლა პ. რაიმარმა).
v. Gutsch. — A. von Gutschmid, *Kleine Schriften*, 1894.
v. Herw. — A. von Herwerden, *Spicilegium Vaticanum, Lugduni—Batavorum*, 1860.
L — Cod. Laurentianus (Medicus) 70,8.
Leuncl. — Leunclavius, — *Excerpta Ursiniana*—გამომცემელი.
M — Cod. Marcianus (Venetus) 395.
P — Cod. Parisinus 1689.
Reim. — H. S. Reimar (დიონ კასიოსის გამოცემა 1750—1752 წ.).
Rk. — I. J. Reiski (Reimar-ის გამოცემის კომენტარების ავტორი).
H. Steph. — H. Stephanus (დიონ კასიოსის გამოცემა 1590 წ.).
R. Steph. — R. Stephanus (დიონ კასიოსის გამოცემა 1548 წ.).
St. — F. G. Sturz (დიონ კასიოსის გამოცემა 1824—25 წ.).
U^G — De Legationibus, Περὶ πρέσβευων ἐθνητῶν πρὸς Ῥωμαίους.
U^R — De Legationibus, Περὶ πρέσβευων Ῥωμαίων πρὸς ἐθνητῶν.
Urs. — *Excerpta Ursiniana*, 1582.
V — Codex Vaticanus Graecus 144.
Xyl. — Xylander=G. Holtzman, *l' Histoire de Dion Cassius*, Bale, 1558.
Zon. — Zonaras, *Epitome*, ed. L. Dindorf, B^T, Lipsiae, 1868—1875.

τεί. Φυγόντος δὲ αὐτοῦ τὴν τιά-
ραν τό τε ἀνάδημα τὸ περι αὐτῆν
ἐνρόντες οἱ στρατιῶται τῷ Λου-
κουλῶ ἔδωκαν· δέισας γὰρ μὴ
γνωσθεῖς ἀπ' αὐτῶν ἄλφ, περι-
εσπάσατο αὐτὰ καὶ ἀπέριψεν.

ტიარა და თავსახვევი იბოვეს და
ლუკულუსს მიუტანეს; იმის შიშით,
რომ [ამ სამკაულთა] გამო არ ეცნოთ და არ
ლაეტყვევებინათ, მან ისინი მოიგლიჯა და
გადაყარა.

Κεφαλή α'

თავი I.

[1] ...καὶ ὅτι ἰσχυρὰ τῆ τύχη
ἐπ' ἀμφοτέρα ἐκέχρητο, ἐπέτρε-
ψεν· ἡττηθεῖς τε γὰρ πολλὰ καὶ
κρατήσας οὐκ ἐλάττω καὶ στρα-
τηγικώτερος ἀπ' αὐτῶν ἐπεπίσ-
τευτο γεγονέναι. αὐτοὶ τε οὖν ὄς
καὶ τότε πρῶτον ἀρχόμενοι τοῦ
πολέμου παρεσκευάζοντο, καὶ πρὸς
τοὺς περιχώρους, τοὺς τε ἄλλους
καὶ Ἀρσάκην τὸν Πάρθον, καί-
περ ἐχθρὸν τῷ Τιγράνῃ δια χώ-
ραν τιὰ ἀμφισβητήσιμον ὄντα,
ἐπρεσβεύοντο, καὶ τούτης τε αὐτῷ
ἀφίσταντο, [2] καὶ τοὺς Ῥωμαίους
διέβαλλον λέγοντες ὅτι, ἂν μονα-
θέντων σφῶν κρατήσῃ, καὶ ἐπ'
ἐκείνον εὐμῆς ἐπιστρατεύσουσι.

ყოველი გამარჯვებული ბუნებით ისეთია,
რომ ვერ ძღება წარმა-
ტებით და მის სიხარბეს საზღვარი არა აქვს;
ამიტომ [რომაელები], რომელთაც ბევრი სხვაც
დაიმორჩილეს, არც მას დასტოვებენ
დამოუკიდებლად.

[1] ...და რადგან [ტიგრანმა]
განიცადა ბედის ორმხრივი უკი-
დურესობა, მან გადასცა [მით-
რიდატეს უმაღლესი ძალაუფლე-
ბა]; რადგან მრავალი დამარც-
ხებისა და არანაკლები გამარჯვე-
ბის შემდეგ ყველას სჯეროდა,
რომ [მითრიდატე] უკეთ გაიწაფა
სამხედრო ხელოვნებაში. ისინი
არა მარტო ომისათვის მზადებას
შეუდგნენ, არამედ ელჩებიც გა-
უგზავნეს მეზობლებს, მათ შო-
რის პართელ არსაკესაც⁸,
თუმცა იგი ემტერებოდა ტიგ-
რანს რომელიდაც სადავო ოლ-
ქის გამო; [2] [მითრიდატემ და
ტიგრანმა] ეხლა ეს ოლქი შესთა-
ვახეს მას, თანაც ცილს სწამებდ-
ნენ რომაელებს, თითქოს ეს უკა-
ნასკენლნი იმ შემთხვევაში, თუ
ომს მოუგებდნენ მათ მარტო-
მყოფთ, მაშინვე გაილაშქრებდ-
ნენ მის წინააღმდეგაც, რადგან

[1] Καὶ οἱ μὲν ταῦτ' ἔπραττον, Δούκουλλος δὲ Τιγράνην μὲν οὐκ ἐπεδίωξεν ἀλλὰ καὶ πάνυ κατὰ σχολὴν σωθῆναι εἶασε, καὶ ἀπ' αὐτοῦ καὶ αἰτίαν ὡς οὐκ ἐθελήσας τὸν πόλεμον, ὅπως ἐπὶ πλεῖον ἄρχῃ, καταλῦσαι παρὰ τε τοῖς ἄλλοις καὶ παρὰ τοῖς πολιταῖς ἔσχε· [2] καὶ διὰ τοῦτο τότε τε ἐς τοὺς στρατηγούς τὴν ἀρχὴν τῆς Ἀσίας ἐπανήγαγον, καὶ μετὰ ταῦθ', ὡς καὶ αὐθις τὸ αὐτὸ τοῦτο πεποιθέναι ἔδοξε, τὸν ὑπατον αὐτῷ τὸν κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον ὄντα διαδόχον ἐπεμψαν. [3] τὰ δὲ δὴ Τιγρανόκερτα στασιασάντων πρὸς τοὺς Ἀρμενίους τῶν ξένων τῶν συνοικούντων αὐτοῖς εἶλε. Κίλικές τε γὰρ οἱ πλείους αὐτῶν ἦσαν ἀνάσταστοί ποτε γεγονότες, καὶ ἐσήγαγον εἴσω νυκτὸς τοὺς Ῥωμαίους. [4] καὶ ἐκ τούτου τὰ μὲν ἄλλα διηρηπασθη πλὴν τῶν ἐκείνοις ὑπαρχόντων, τὰς δὲ δὴ γυναῖκας τῶν δυνατωτάτων πολλὰς ἀλούσας ἄνευ ὑβρισμοῦ ὁ Δούκουλλος ἐφύλαξε, καὶ ἀπ' αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀνδρας σφῶν προσεποιήσατο. [5] τὸν τε τῆς Κομμαγηνῆς βασίλευς Ἀντίοχον (ἣ δὲ δὴ χώρα αὕτη τῆς Συρίας πρὸς τε τῷ Εὐφράτῃ καὶ πρὸς τῷ Ταύρω ἐστὶ) καὶ τινα Ἀράβιον δυνάστην Ἀλχαυδόνιον ἄλλους τε ἐπιχερσκευσαμένους οἱ ἐβέβατο.

[1] როდესაც მათ (მითრიღატემ და ტიგრანმა — 6. ლ.) ეს მოიძიქმედეს, ლუკულუსმა აღარ გააგრძელა ტიგრანის დევნა და საშუალება მისცა მას ხიფათს გასცლოდა. იმის გამო, რომ მან არ დააბოლოვა ომი, რათა გაეხანგრძლივებინა თავისი უფლებამოსილება, მოქალაქეებმა, ისევე როგორც სხვებმა, ბრალი დასდეს. [2] ამიტომ მათ გადასცეს აზიის პროვინცია მხედართმთავრებს⁹, ხოლო შემდეგ კი, როცა ის დარწმუნდა, რომ შეუძლია ძველებურად იმოქმედოს, გაუგზავნეს მას იმ წლის კონსული მის შესაცვლელად. [3] მიუხედავად ამისა, მან დაიპყრო ტიგრანოკერტა¹⁰, როცა ამ ქალაქში მცხოვრები უცხოელები აუჯანყდნენ არმენიელებს; მათი უმრავლესობა კილიკიელები იყვნენ, რომლებიც მათი სამზობლოდან წამოეყვანათ და მათ შემოუშვეს ღამით რომაელები. [4] მათ (რომაელებმა — 6. ლ.) ყველაფერი გაძარცვეს გარდა იმისა, რაც კილიკიელებს ეკუთვნოდა, მაგრამ ლუკულუსმა თავაკცების ტყვედ ჩავარდნილი ცოლები ძალმომრეობისაგან დაიცვა და ამით მათი ქმრები მიიმხრო. [5] შემდგომად ამისა, ლუკულუსმა მიიღო ანტიოქე, კომაგენეს მეფე (ეს არის სირიის ნაწილი ვეფრატისა და ტავროსის მახლობლად)¹¹,

ერთი არაბული ტომის ბელადი ალხაუნონი¹² და სხვები, რომლებიც მასთან მოსალაპარაკებლად მივიდნენ.

Κεφαλή γ'

თ ა ე ი 3

[1] Καὶ μαθὼν παρ' αὐτῶν τὴν πρεσβείαν τὴν ὑπὸ τε τοῦ Τιγράνου καὶ τοῦ Μιθριδάτου πρὸς τὸν Ἀρσάκην πεμφθεῖσαν, ἀνταπέστειλέ τινας ἐκ τῶν συμμάχων ἀπειλάς τε ἅμα αὐτῷ, ἂν ἐκείνοις ἐπικουρήσῃ, καὶ ὑποσχέσεις, ἂν τὰ σφέτερα ἀνθέλῃται, φέροντας. [2] ὁ οὖν Ἀρσάκης τότε μὲν (ἔτι γὰρ τῷ τε Τιγράνῃ ὄργην εἶχε καὶ τοὺς Ῥωμαίους οὐδὲν ὑπώπτει) πρέσβεις τὲ οἱ ἀντέπεμψε καὶ φιλίαν τε καὶ συμμαχίαν ἐσπέισατο· ὕστερον δὲ τὸν Σηλίλιον ἐλθόντα πρὸς ἑαυτὸν ἰδὼν ὑπετόπησε κατάσκοπον τῆς χώρας καὶ τῆς θυνάμειος αὐτοῦ παρῆναι [3] (τούτου γὰρ ἕνεκα, ἀλλ' οὐ τῆς ὁμολογίας ἤδη γεγενημένης, ἀνδρὰ ἐπιφανῆ τὰ πολεμικὰ πεμφθῆναι), καὶ οὐδემίαν ἔτ' αὐτῷ¹ βοήθειαν ἐποίησατο. οὐ μὲν οὐδ' ἠγαντιώθη τι, ἀλλ' ἐκ μέσου ἀμφοῖν ἔστη, μηδετέρους, ὥσπερ εἰκόσ, ἐθελήσας ἀβξῆσαι· τὸν γὰρ πόλεμον αὐτῶν ἰσοπαλή θντα ἀσφάλειαν οἱ μεγίστην οἴσειν ἐνόμιζεν.

რომელიმე მხარე ვადლიერებულოყო, რადგან ფიქრობდა, რომ თანახმობა ძალთა შორის ბრძოლა ყველაზე მეტად იხსნიდა მას საფრთხისაგან.

¹ ადრῷ — H. Steph., αὐτῶν — VP.

[1] Τούτω μὲν δὴ τῷ ἔτει ταῦθ' ὁ Λούκουλλος ἔπραξε, καὶ τῆς Ἀρμενίας συχνὰ προσηγάγετο· ἐπὶ δὲ δὴ Κυϊντου Μαρκίου (οὗτος γάρ, καίπερ οὐ μόνος ἀποδείχθεις, μόνος ὑπάτευσεν· ὁ τε γὰρ σὺν αὐτῷ χειροτονηθεὶς Λούκιος Μέτελλος ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους ἀπέθανε, καὶ ὁ ἐφαίρεθεις¹ πρὶν ἐπιβῆναι τῆς ἀρχῆς μετήλλαξε, καὶ διὰ τοῦτ' οὐδείς ἄλλος ἀπεδείχθη) [2]—ἐν οὖν τῷ ἔτει τούτῳ ὁ Λούκουλλος μεσοῦντος ἤδη τοῦ θέρους (ὑπὸ γὰρ τοῦ ψύχους ἀδύνατος ἦν ἦρι ἐς τὴν πολεμίαν γῆν ἐσβαλεῖν) στρατεύσας τινὰ τε τῆς γῆς ἐπόρθησεν, ὅπως ἀμύνοντας αὐτῇ² τοὺς βαρβάρους ἐς μάχην ὑπαγάγηται, καὶ ὡς οὐδὲν μάλλον ἐκινούντο, ἐπ' αὐτοὺς ὤρμησε.

ბარბაროსებს ჩიოთრევდა. ბრძოლაში მიწის დასაცავად, მაგრამ როცა არაფერი გამოვიდა, დაიძრა მათ წინააღმდეგ.

[1] გარდა აღნიშნულისა, ლუკულუსმა ამ წელს არმენიის მრავალი [მხარე] დაიმორჩილა. კვინტუს მარციუსის¹⁴ კონსულობის წელი (ამ წელს მარტო მას ეკავა თანამდებობა, თუმცა ის არ იყო მარტო არჩეული კონსულად, რადგან ლუციუს მეტელუსი¹⁵, მასთან ერთად არჩეული, გარდაიცვალა წლის დასაწყისში, ხოლო ის კი, ვინც მის ნაცვლად აირჩიეს, მოკვდა, სანამ თანამდებობას დაიკავებდა, რის მერეც აღარავინ აურჩევიათ) [2]—ეს ის წელი იყო, როცა ლუკულუსი სალაშქროდ გაემგზავრა შუა ზაფხულში (რადგან ვაზაფხულზე სიცვიც გამო შეუძლებელი იყო მტრის ქვეყნის დაპყრობა); მან ქვეყნის ნაწილი ააოხრა ამ მიზნით, რომ

ბრძოლაში მიწის დასაცავად, მაგრამ როცა არაფერი გამოვიდა, დაიძრა მათ წინააღმდეგ.

[1] Κὰν τούτω τοῖς μὲν ἑπεῦσι τῶν Ῥωμαίων χαλεποὶ αἱ τῶν ἐναντίων ἑπιπῆς ἐγίνοντο, τῷ δὲ πεζῷ οὐδείς αὐτῶν ἐς χεῖρας ἦει, ἀλλ' ὅποτε ἡ ἀσπίς τοῦ Λουκουλλοῦ τῇ ἑπιπῷ προσρηθῆσαι, ἐτρέποντο. οὐ μέντοι καὶ δεινόν τι ἔπασχον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπιδιώκοντάς σφας ἐς τὸνπίσω

[1] მაშინ რომელ ცხენოსნებს დიდ სიძნელეს უქმნიდნენ მოწინააღმდეგის ცხენოსნები, მაგრამ არ ეკარებოდნენ ქვეითაჯარს; მართლაც, როცა ლუკულუსის ქვეითნი ცხენოსნებს წამოეშველნენ, [მოწინააღმდეგე] გაიქცა. ისინი (არმენიელი ცხენოსნები. — 6. ლ.) ისრებს ეს-

¹ ἐφαίρεθεις — Dind., ἀφιερῶθεις. — V, ἀφιερῶθεις — P.

² αὐτῇ — Rk., αὐτῶν — VP.

τοξεύοντες πολλούς μὲν παραχρημα ἀπεκτίνυσαν, παμπληθεῖς δὲ ἐτίτρωσκον. [2] καὶ ἦν τὰ τραύματα χαλεπὰ καὶ δυσίατα· ταῖς τε γὰρ ἀκίσι διπλαῖς ἐχρῶντο, καὶ προσέτι καὶ ἐφάρμοττον¹ αὐτάς, ὅσπερ τὰ βέλη, εἴτε ἐμμένοι² πῃ τοῖς σώμασιν εἴτε καὶ ἐξέλκοιτο, τάχιστα αὐτὰ διολλύναι· τὸ γὰρ ἕτερον³ σιδηρίον ἔνδον, ἅτε μηδεμίαν ἀνθολκὴν ἔχον, ἐγκατελείπετο.

წვერი, რომელიც სუსტად იყო დამაგრებული, ქრილობაში რჩებოდა.

Κ ε φ α λ ή ς'

თ ა ვ ი ბ

[1] Ὁ οὖν Λούκουλλος, ἐπειδὴ τε πολλοὶ ἐτραυματίζοντο, καὶ οἱ μὲν ἔθνησκον, οἱ δ' ἀνάπηροι γοῦν ἐγίγνοντο, καὶ ἅμα καὶ τὰ ἐπιτήδεια αὐτοὺς ἐπέλιπεν, ἐκείθεν τε ἀπεχώρησε καὶ ἐπὶ Νίσιβιν ὤρμησεν. [2] ἡ δὲ ὀὐ πόλις αὕτη ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ καλουμένη πεπόλισται (οὕτω γὰρ πᾶν τὸ μεταξὺ τοῦ τε Ἰγυρίδος καὶ τοῦ Εὐφράτου ὀνομάζεται) καὶ νῦν μὲν ἡμετέρα ἐστὶ καὶ ἄποικος ἡμῶν νομίζεται, τότε δὲ ὁ Τιγράνης τῶν Παρθῶν αὐτὴν ἀφελόμενος τοὺς τε ψησαυροὺς ἐν αὐτῇ καὶ⁴ τὰ πλεῖστα τῶν λοιπῶν ἀπετέθειτο⁵, φύλακά οἱ τὸν ἀδελφὸν προστάξας. [3] πρὸς οὖν ταύ-

[1] ვინაიდან ძალიან ბევრი დაიჭრა და მათგან ზოგი მოკვდა კიდეც, ხოლო სხვები კი დასახინდნენ და ამავე დროს სურსათ-სანოვავაც შემოეღია, ლუკულუსმა ეს ადგილები მიატოვა და ნიზიბინის წინააღმდეგ გაემართა¹⁶. [2] ეს ქალაქი აგებულია მესოპოტამიად წოდებულ ადგილას (ეს სახელწოდება მთელ მხარეს ეწოდება ტიგროსსა და ეფრატს შორის). ესლა [ეს მხარე] ჩვენ გვეკუთვნის, რადგან ჩვენ კოლონიად ითვლება. იმ დროისთვის ტიგრანმა, რომელმაც [ნიზიბინი] პართელებს წაართვა, აქ განძეული და ბევრი რამ მისი ქონებიდან შეინახა და

¹ ἐφάρμοττον — Rk., ἐφήρμοττον — VP.

² ἐμμένοι — St., ἐμμένει — V, ἐμμένοι — P.

³ τὸ γὰρ ἕτερον — Bk., τὸ γὰρ ἕτερον τὸ δεύτερον — VP.

⁴ καὶ — Rk., καὶ τὰ ἄλλα — VP.

⁵ ἀπετέθειτο — Rk., ἀπετίθειτο — VP.

την ὁ Δούκουλλος ἐλήθων ἐν μὲν τῷ θέρει, καίπερ μὴ παρέργως τὰς προσβολὰς ποιησάμενος, οὐδὲν ἐπέρανε· τὰ γὰρ τείχη καὶ διπλά καὶ πλίνθινα ὄντα, τὴν τε παχύτητα πολλὴν ἔχοντα καὶ τάφρον βριθεῖα διειλημμένα, οὔτε κατασεισθήναι πῃ οὔτε διορυχθήναι ἰδυσθήσθαι, οἷον περ οὐδ' ὁ Τίγρανις ἐπήμυνέ σφισιν.

ვერც სადმე ძირის გამოთხრა შესძლო, ამიტომ ტიგრანი ეხმაზებოდა [ალყაშემორტყმულებს].

მცველად თავისი ძმა დაუყენა. [3] ლუკულუსმა [ნიზიბინს] ზაფხულში მიაღწია და თუმცა არ ჩაუთვლია მასზე შეტევა მეორეხარისხოვან საქმედ, მაინც ვერას გახდა, რადგან აგურის კედლები ორმაგი ჰქონდა და ძალიან სქელი, თანაც ღრმა თხრილით გარშემორტყმული. [ლუკულუსმა] ვერც [კედლების] შერყევა და

შესძლო, ამიტომ ტიგრანი ეხმაზებოდა [ალყაშემორტყმულებს].

Κ ε φ α λ ή ζ'

თ ა ვ ი 7

[1] Ὡς δ' ὁ τε χειμῶν ἐνέστη καὶ οἱ βάρβαροι ῥάθυμότερον¹, ἄτε ἐπικρατοῦντες² τοὺς τε Ῥωμαίους ὅσον οὐκ ἀπαναστήσεσθαι προσδοκῶντες, διήγον, ἐτήρησε νύκτα ἀσέληνον καὶ ὑετῶ λάβρῃ βρονταῖς τε χειμέριον, [2] ὅσπερ μήτε τι προἰδέσθαι· μήτε τι ἐπακουσαι· αὐτοὺς ἔχοντας τὸν τε ἕξω περίβολον πλὴν ὀλίγων καὶ τὴν ἐν τῷ μέσῳ τάφρον ἐκλιπεῖν, καὶ προσέμιξε πολλαχῆ τῷ τείχει. καὶ ἐκείνου τε οὐ χαλεπῶς ἀπὸ τῶν χιμμάτων ἐπέβη, καὶ τοὺς φρουρὰς τοὺς ἐγκαταληφθέντας ἐν αὐτῷ ῥαδίως ἄτε μὴ πολλοὺς ὄντας ἀπέκτεινε. [3] καὶ οὕτω τῆς τε τάφρου μέρος τ. (τὰς γὰρ γεφύρας οἱ βάρβαροι προκατέρρηξαν³) συνέχασεν (οὔτε

[1] მაგრამ, როცა ზამთარი დადგა, გაუფრთხილებელი ბარბაროსები, რაკი რომაელებზე უპირატესობა ჰქონდათ მოპოვებული, იმას-ღა ელოდნენ, რომ რომაელები წავიდოდნენ. [2] [ლუკულუსი] დაელოდა ერთ უმთვარო ღამეს, ძლიერი წვიმითა და ქექაქუხილიანი ქარიშხლით, ისე რომ [მტერმა], რომელიც ვერ ხედავდა ვერაფერს მის წინ და არც ესმოდა არაფერი, დასტოვა გარეთა სიმაგრეები, ზოგიერთის გარდა და შუაში მდებარე თხრილი. მაშინ [ლუკულუსი] მიუახლოვდა რამდენიმე ადგილას გალავანს, ავიდა მასზე სიძნელის გარეშე მიწაყრილის საშუალებით და ადვილად დახოცა შეპყრობილი მცველები, რომლებიც

¹ ῥάθυμότερον — Xyl. ἀθυμότερον — VP.

² ἐπικρατοῦντες — H. Steph. ἐπικρατοῦντας — VP.

³ προκατέρρηξαν — Xyl., προκατέρρηξαν — VP.

γὰρ τῆ τοξείᾳ οὐτ' αὖ τῷ πυρὶ . (კობანი იყვნენ. [3] თხზილის
 λυπεῖσθαι ἐν τῷ πολλῇ βετῶ (ნაწილი ამოავსო, რადგან ბარ-
 ξδύνατο), καὶ διαβὰς αὐτὴν τὰ ბაროსებს წინასწარ აეყარათ ხი-
 μὲν ἄλλα, οὐ πᾶνυ ἰσχυροῦ τοῦ დეობ; ვერც ისრები და ვერც
 ἔνδοθ κύκλου πίστει τῶν ἔξωθεν ὄნთოს, ვერც ცეცხლი ვერაფერს უშავებდა მათ
 αὐτοῦ προβεβλημένων¹ ὄნთოს, ამ ძლიერ წვიმაში. [ლუკულუსმა|
 εὐθύς εἶλε, τοὺς δὲ ἐς τὴν ἄκραν მაშინვე ხელთ იგლო თითქმის
 ἀναφυρόντας, [4] ἄλλους τε καὶ ყველაფერი, რადგან შიდა წრე
 τὸν ἀδελφὸν τοῦ Τιγράνου, μετὰ [სიმაგრეებისა] არც ისე მძლავრი
 τοῦτο κατ' ὁμολογίαν παρεστή- იყო, ვინაიდან ყველას ძალიან
 σατο, καὶ χρήματά τε πολλὰ სწამდა გარეთა სიმაგრის სიძ-
 ἔλαβε καὶ ἐκεῖ διεχείμασε. ლიერე. [4] ზოგიერთმა ციხე-
 სიმაგრეს შეაფარა თავი, მათ შორის ტიგრანის ძმამაც. შემდეგ
 [ლუკულუსმა] ისინიც აიძულა, რომ დამორჩილებოდნენ, ხელთ
 იგლო აგრეთვე ბევრი სიმდიდრე და იქვე დაიხამთრა.

Κ ε φ α λ ῆ ἦ

თ ა ვ ი 8

[1] Τὴν μὲν οὖν Νίσιβιν οὕτως
 ἐχειρώσατο, τῆς δὲ Ἀρμενίας
 τῶν τε ἄλλων τῶν περὶ τὸν Πόν-
 τον συχὰ ἀπέβαλεν. ὁ γὰρ Τιγ-
 ράνης ἐκείνη μὲν ἕως οὐκ ἂν
 ἀלוσῆ οὐκ ἐπεκούρησε, πρὸς δὲ
 τὰ προειρημένα ἤρμησεν, εἰ πως
 ἀσχύλου περὶ τὴν Νίσιβιν αὐτοῦ
 ὄντος φθάσειεν αὐτὰ κομισάμε-
 νος. [2] καὶ Μιθριδάτην μὲν πρὸς
 τὴν οἰκείαν ἀπέστειλεν, αὐτὸς δὲ
 ἐς τὴν ἑαυτοῦ Ἀρμενίαν ἦλθε,
 κἀνταῦθα Λούκιον Φάννιον, ἀντι-
 στάντα οἱ ἀπολαβὸν ἐπολιόρχει,
 μέχρις οὐ ὁ Λούκουλλος αἰσθῆ-
 μενος τοῦτο ἐπεβόηθησεν αὐτῷ.
 მოამწყვდია, სანამ ლუკულუსმა არ
 შეიტყო ეს ამბავი და მაშველი
 არ გამოუგზავნა.

[1] ამრიგად ნიზიბინი ასე
 დაიმორჩილა, მაგრამ დაკარგა
 არმენიისა და პონტოს გარშემო
 მდებარე ქვეყნების [აღრე დაპყ-
 რობილი] ოლქები. რადგან ტიგ-
 რანი [ნიზიბინს] არ მიეშველა,
 რაკი მას აუღებლად თვლიდა, ის
 გაემართა აღნიშნული ადგილე-
 ბისაკენ, რათა რაიმე საშუალე-
 ზით ნიზიბინთან შეფერხებული
 [ლუკულუსისათვის] დაესწრო მა-
 თი გამაგრება. [2] მითრიდატე
 სახლში დააბრუნა, თვითონ კი
 არმენიაში შევიდა, სადაც მას
 წინ აღუდგა ლუციუს ფანცი-
 უსი¹⁷, რომელიც მან ალყაში
 დაიჭრა და ამბავი და მაშველი
 არ გამოუგზავნა.

¹ προβεβλημένων — Leuncl., προσβεβλημένοι — VP.

[1] 'Εν ᾧ δὲ ταῦτ' ἐρίγνεται, Μιθριδάτης ἕς τε τὴν ἐτέραν Ἀρμενίαν καὶ ἕς τὰ ἄλλα ἑσβαλὼν πολλοὺς τῶν Ῥωμαίων τοὺς μὲν ἀγὰ τὴν χώραν πλανωμένους ἀπροσδόκητὸς σφίσι προσπεσὼν ἔφθειρε, τοὺς δὲ καὶ ἐκ μάχης κατέκοψε, κἀν τούτῳ καὶ τῶν χωρῶν τὰ πλεῖα διὰ ταχέων ἀνεκτήσατο. [2] οἱ γὰρ ἄνθρωποι ἐκείνου τε εὐνοίαν ἔχ τε τοῦ ὀμοφύλου καὶ ἐκ τῆς πατρίου βασιλείας καὶ τῶν Ῥωμαίων μίσους διὰ τε τὸ βθνεῖον καὶ διὰ τὸ ὑπὸ τῶν ἑφεστηκότων σφίσι κακουχεῖσθαι ἔχοντες, προσεχώρησάν τε αὐτῷ, [3] καὶ μετὰ τοῦτο τὸν ἄρχοντα τῶν ἐκεῖ Ῥωμαίων Μάρκον Φάβιον ἐνέκησαν.

ხული ცუდად ეპყრობოდა. ამიტომ ისინი [მითრიდატეს] მიემხრნენ. [3] ამის შემდეგ მან დაამარცხა აქ მდგომი რომაელების სარდალი მარკუს ფაბიუსი¹⁹.

[1] სანამ ეს ხდებოდა, მითრიდატე მეორე არმენიაში¹⁸ და სხვა ოლქებში შეიჭრა, მრავალ რომაელს, რომლებიც მთელ ამ მხარეში დაეხეტებოდნენ და მას არ ელოდნენ, თავს დაესხა და ამოხოცა ისინი. [2] სხვებს იგი ბრძოლაში კლავდა და ამრიგად ოლქთა უმეტესობა სწრაფად შემოიერთა. აქაური მცხოვრებნი კეთილად იყვნენ მის მიმართ განწყობილი, რადგან ის მათი თანამემამულე იყო და მამაპაპეული მეფობის უფლება ჰქონდა, თანაც რომაელებისადმი სიძულვილის გამო, [რომელიც გამოწვეული იყო] მათი უცხოელობით და აგრეთვე იმით, რომ ვინც [ადგილობრივ მცხოვრებლების] მმართველად იყო დანიშ-

ნული ცუდად ეპყრობოდა. ამიტომ ისინი [მითრიდატეს] მიემხრნენ. [3] ამის შემდეგ მან დაამარცხა აქ მდგომი რომაელების სარდალი მარკუს ფაბიუსი¹⁹.

[1] ...Καὶ μετὰ τοῦτ' ἕς τὰ Κάβειρα κατακλεισθεῖς ἐπολιορκήθη μὲν, ἐσώθη δὲ ὑπὸ τοῦ Τριαρίου...

[1] ...შემდგომად ამისა [ფაბიუსი] კაბეირაში²⁰ მოამწყვდია [მითრიდატემ], მაგრამ იგი ტროიარუსმა²¹ განათავისუფლა...

[შემდეგ აღწერილია ტროიარუსისა და მითრიდატეს ბრძოლა კაბადოკიის ერთერთ ოლქში — კომანაში, ტროიარუსის წარმატება და ზამთრის გამო ბრძოლის შეწყვეტა]

[1] ...Τῷ δὲ ἐπιγυγομένῳ ἔται, ἐπὶ τε Μανίου Ἀχιλίου καὶ

[1] ...შემდეგ წელს, მან იუსაცვილიუსისა და გაიუს

ἐπὶ Γαίου Πίσωνος δπάτων, ὁ μὲν Μιθριδάτης τῇ Τριαρίῳ πρὸς Γαζιούροις ἀντεκάθητο, προκαλούμενός τε ἅμα αὐτὸν ἐς μάχην καὶ ἐξοργίζων [2] (τά τε γὰρ ἄλλα καὶ ἐν τῇ ἐπόφει τῇ τῶν Ῥωμαίων αὐτός τε ἦσκει καὶ τοῦ στρατοῦ γυμνασίας ἐποιεῖτο), ὅπως πρὶν τὸν Λούκουλλον ἐπελθεῖν ἐκείνόν τε συμβαλὼν, ὥσπερ ἤλπισε, κρατήσῃ καὶ τὰ λοιπὰ τῆς ἀρχῆς ἀνασώσῃται. ἐπεὶ δ' οὐκ ἐκινεῖτο, πέμπει τινας πρὸς Δάδασα φρούριον, ἐν ᾧ τὰ σκεύη τοῖς Ῥωμαίοις ἀπέχειτο, ἵν' ἐκείνοις γε ἐπαμύνοντα αὐτὸν ἐς χείρας ὑπαγάγῃται. [3] καὶ ἔσχεν οὕτως. ὁ γὰρ Τριάριος τέως μὲν τός τε πλῆθος τοῦ Μιθριδάτου φοβούμενος καὶ τὸν Λούκουλλον (μετεπέπεμπτο¹ γὰρ αὐτόν) προσδεχόμενος ἡσυχίαν εἶχεν· ὡς δὲ τὰ τε Δάδασα πολιορκούμενα ἐπύθνετο, καὶ οἱ στρατιῶται δείσαντες περὶ αὐτοῖς ἐταράττοντο, καὶ ἐπηπέλουν, εἴ σφας μηδεὶς ἐξάγοι, καὶ αὐτοκέλευστοι βοηθῆσαι σφίσι, καὶ ἄκων ἐξάνεστη. [4] καὶ αὐτῷ οἱ βάρβαροι προχωροῦντι ἤδη προσπεσόντες τοὺς μὲν ἐν χερσὶ τῷ τε πλῆθει σφῶν περιέσχον καὶ κατειργάσαντο, τοὺς δὲ καὶ ἐς τὸ πῆδον ἐκφυγόντας ἀγνοίᾳ τοῦ τὸν ποταμὸν ἐς αὐτὸ ἐκτετράφθαι περιελαύοντες ἔκτεινον.

პიზონის კონსულობაში²², მითრიდატე ტრიარიუსის პირდაპირ დაბანაკდა გაძიურას²³ მახლობლად, ამავე დროს აღიზიანებდა მათ, [2] (იგი არა მარტო თვითონ ვარჯიშობდა, არამედ ჯარსაც ავარჯიშებდა რომელთა თვალწინ), რათა ლუკულუსის მოსვლამდე ბრძოლაში გამოეწვია, რადგან იმედოვნებდა, რომ დაამარცხებდა და სამეთვლადნარჩენ ნაწილსაც დაიბრუნებდა. მაგრამ რადგან [ტრიარიუსი] არ იძვროდა, [მითრიდატემ] გაგზავნა [მეომრების] ნაწილი ციხესიმაგრე და დასაში²⁴, სადაც რომელთა ალაფი იყო შენახული, რათა მის დასაცავად [წამოსულეები] ისინი ბრძოლაში ჩაება. [3] ასეც მოხდა. ტრიარიუსი მანამდე სიმშვიდეს ინახავდა, რადგან მითრიდატეს ჯარის სიმრავლისა ეშინოდა და ლუკულუსს (რომელსაც კაცი გაუგზავნა) ელოდებოდა. მაგრამ როდესაც დადასას გარემოცვის ამბავი მოვიდა და ჯარისკაცები თავისი [ქონების დაკარგვის] შიშით აღელვებულნი დაემუქრნენ, რომ თუ არავინ არ გაუძღვებოდა, საკუთარი სურვილით წავიდოდნენ თავისი [ქონების] გადასარჩენად, [ტრიარიუსი] იძულებულ გახდა ჯარი დაეძრა. [4] როგორც კი გაემართა, ბარბაროსები მაშინვე თავს დაესხნენ და შემოერტყნენ და გაათელეს; ხოლო

¹ μετεπέπεμπτο — Cobet, μετεπέμπετο — VP.

ვინც დაბლობს მიაშურა, რადგან არ იცოდა, რომ [ბარბაროსებმა] მდინარე გადმოუშვეს, აგრეთვე შემოერთებენ და დახოცეს.

Κ ε φ α λ ή ι γ'

თ ა ვ ი 13

[1] Καὶ πασσοῦν ἕν σφας διέφθειραν, εἰ μὴ τῶν Ῥωμαίων τις πλάσάμενος ὥς καὶ ἐκ τῆς τοῦ Μιθριδάτου συμμαχίδος ὧν (ἐν γὰρ τῇ αὐτῷ αὐτοῖς τρόπῳ συστρατευομένους, ὥσπερ εἶπον, οὐκ ὀλίγους εἶχε) προσήλθε τέ οἱ ὥς καὶ εἰπεῖν τι βουλόμενος, καὶ ἔτρωσεν αὐτόν. οὕτω γὰρ ἐκείνος μὲν συλληφθεὶς ἀπεσφάγη, παραχθέντων δὲ πρὸς τοῦτο τῶν βαρβάρων συχνοὶ τῶν Ῥωμαίων διέφυγον.

გამო ისე შეშინდნენ ბარბაროსები, რომ ბევრმა რომაელმა თავს უშველა...

[1] ისინი ყველას განადგურებდნენ, რომ ერთი [რომაელი] ჯარისკაცი, რომელმაც თავი ისე მოაჩვენა, თითქოს მითრიდატეს მოკავშირეთაგანი იყო (რადგან, როგორც აღვნიშნე, თავის თანამებრძოლებში მას რომაელებსავე შეიარაღებული ბევრი ჰყავდა), არ მიახლოვებოდა [მითრიდატეს], თითქოს რალაციის შესატყობინებლად და არ დაეჭრა იგი. ის ცხადია, მაშინვე შეიბყრეს და მოჰკლეს, მაგრამ ამის გამო ისე შეშინდნენ ბარბაროსები, რომ ბევრმა რომაელმა თავს უშველა...

Κ ε φ α λ ή ι δ'

თ ა ვ ი 14

[1] Κάν τούτω ὁ Λούκουλλος ἐπέλθῶν δόξαν μὲν τισι παρέσχεν ὥς καὶ ἐκείνου ῥαδίως κρατήσων καὶ πάντα τὰ προειμένα δι' ὀλίγου κομιοῦμενος, οὐ μέντοι καὶ κατεπραξέ τι. [2] ὁ τε γὰρ Μιθριδάτης ἐς τὰ μετέωρα τὰ πρὸς Ταλαύροις ὄντα ἰδρῦθεις οὐκ ἀντεπῆει αὐτῷ, καὶ ὁ Μιθριδάτης ὁ ἕτερος ὁ ἐκ Μηδίας γαμψρὸς τοῦ Τιγράνου ἐσχεδασμένοις τοῖς Ῥωμαίοις ἐξάφνης προσπεσῶν συχοῦς ἀπέκτεινεν, ὁ τε Τιγράνης αὐτὸς προσιῶν ἠγγέλθη, καὶ τὸ στράτευμα ἐστασίασεν.

[1] ამ დროს ლუკულუსიც მოვიდა; მას ისე ეჭირა თავი, თითქოს (მითრიდატეს) ადვილად დაამარცხებდა და ყველაფერი რაც [რომაელებმა] დაქარგეს, სწრაფად უკან დაუბრუნდებოდათ, მაგრამ ვერაფერს ვერ მიაღწია. [2] მითრიდატე ტალავრას²⁵ მახლობლად მალლობზე იყო განლაგებული და არ გამოდიოდა მტრის წინააღმდეგ, ხოლო მეორე მითრიდატე კი, მიდიელი სიძე ტიგრანისა²⁶, გაფანტულ რომაელებს უეცრივ თავს დაესხა და ერთიანად დახოცა. ამავე დროს [რომაელებს] ამცნეს თვით ტიგრანის თებამ [იფეთქა].

[1] ამ დროს ლუკულუსიც მოვიდა; მას ისე ეჭირა თავი, თითქოს (მითრიდატეს) ადვილად დაამარცხებდა და ყველაფერი რაც [რომაელებმა] დაქარგეს, სწრაფად უკან დაუბრუნდებოდათ, მაგრამ ვერაფერს ვერ მიაღწია. [2] მითრიდატე ტალავრას²⁵ მახლობლად მალლობზე იყო განლაგებული და არ გამოდიოდა მტრის წინააღმდეგ, ხოლო მეორე მითრიდატე კი, მიდიელი სიძე ტიგრანისა²⁶, გაფანტულ რომაელებს უეცრივ თავს დაესხა და ერთიანად დახოცა. ამავე დროს [რომაელებს] ამცნეს თვით ტიგრანის თებამ [იფეთქა].

[შემდეგ აღწერილია ჯარისკაცთა უკმაყოფილება. მათი ურჩობა ლუკულუსის მიმართ და ბოლოს ლეგიონთა მიერ ბრძოლის ასპარეზის მიტოვება].

Κεφαλή ιε'

თ ა ვ ი 17

[1] ... 'Ὡς δ' οὖν τοῖς¹ οἱ στρατιῶται ἐπραξαν, πᾶσάν τε ὀλίγου την ἀρχὴν ὁ Μιθριδάτης ἀνεκτήσατο καὶ τὴν Καππαδοκίαν ἰσχυρῶς ἐλυμήνατο, μήτε Λουκούλλου, προφάσει τοῦ τὸν Ἀχιλίου ἐγγὺς εἶναι, μήτε ἐκείνου προσαμύνοντος αὐτῆς, ἐπειγόμενος γὰρ πρότερον ὡς καὶ τὴν τοῦ Λουκούλλου νίκην ἠφαρπάσων, τότε, ἐπειδὴ τῶν γεγονότων ἦσθετο, οὔτε πρὸς τὰ στρατόπεδα ἦλθε καὶ ἐν τῆ Βιθυνίᾳ ἐχρόνισε...

[1] ...ჯარისკაცთა ამ საქცრებლის შემდეგ მითრიდატემ სწრაფად დაიბრუნა მთელი თავისი სამეფო და კაპადოკია ძლიერ ააოხრა, რადგან მას არც ლუკულუსი იცავდა და არც აცილიუსი, თუმცა იგი ახლოს იყო. უკანასკნელი თუ ჩქარობდა, მხოლოდ იმიტომ, რომ წაერთმია ლუკულუსისათვის გამარჯვება, ეხლა კი, როცა შეიტყო რაც მოხდა, აღარ მივიდა ლუკულუსთან ბანაკში და ბითვინიაში² შეჩერდა...

Κεφαλή ιε'

თ ა ვ ი 45

[1] Πομπήιος δὲ τὸ μὲν πρῶτον ὡς καὶ ἐπὶ τὴν Κρήτην τὸν τε Μέτελλον πλευσούμενος ἤτοιμάζετο, μαθὼν δὲ τὰ δεδογμένα προσεποιεῖτο μὲν ἄχθῆσθαι ὡς καὶ πρότερον, καὶ τοῖς ἀνιστασυσταῖς ὡς καὶ πράγματα αἰείποτε αὐτῷ, τοῦ¹ καὶ παῖσαι² τι, παρέχουσιν ἐπεχάλει, [2] ἀσμεναίτατα δὲ αὐτὰ ἀναδεξάμενος Κρήτην μὲν καὶ² τὰλλα τὰ ἐν τῆ θαλάσσει, εἰ ποῦ τι ἀδιοίκητον κατελέλειπτο, παρ' οὐδὲν ἔτ'

[1] თავდაპირველად პომპეუსი²⁸ კრეტაზე მეტელუსთან გამგზავრებისათვის ემზადებოდა²⁹, მაგრამ, როდესაც გაიგო დადგენილების შესახებ, როგორც წინათაც, უკმაყოფილოდ მოაჩვენა თავი³⁰. იგი უჩიოდა თავის მოწინააღმდეგეებს, რომ ისინი მას მუდამ ახალ საქმეებს ჰკიდებენ, რათა მკდარი ნაბიჯი გადაადგმევინონ; [2] სინამდვილეში კი უაღრესად გახარებული იყო; კრეტისა და სხვა

¹ τοῦ — Rk., τὸ — L.

² καὶ — Rk., ἢ — L.

ἦγαγε, πρὸς δὲ δὴ τὸν τῶν βαρ-
 βάρων πόλειμον παρεσκευάζετο.
 Κὰν τούτῳ βουληθεὶς τῆς τοῦ
 Μιθριδάτου διανοίας πειρασθαι,
 πέμπει τὸν Μητροφάνη φίλιους¹
 αὐτῷ λόγους φέροντα. [3] καὶ
 ὅς ποτε μὲν ἐν ὀλιγωρίᾳ αὐτὸν
 ἐποίησατο (τοῦ γὰρ Ἀρσάκου
 τοῦ τῶν Πάρθων βασιλέως ἀπο-
 θανόντος ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ
 Φραάτην τὸν διάδοχον αὐτοῦ
 προσεδόκησεν οἰκειώσεισθαι), ἐπεὶ
 δ' ὁ Πομπήιος τὴν φίλιαν τῷ
 Φραάτῃ διὰ ταχέων ἐπὶ τοῖς
 αὐτοῖς προσυνέθετο καὶ ἐς τὴν
 Ἀρμενίαν αὐτὸν τὴν τοῦ Τιγρά-
 νου προεμβάλειν ἀνέπεισε, πυθό-
 μενος τοῦτο κατέδειξε, καὶ πρεσ-
 βευσάμενος εὐθύς σύμβασιν ἔπρατ-
 τε. [4] κελύσαντος δὲ αὐτῷ τοῦ
 Πομπηίου τά τε ὄπλα καταθέσ-
 θαι καὶ τοὺς αὐτομόλους ἐκδοῦ-
 ναι οὐκ ἔσχε καιρὸν βουλεύσασ-
 θαι· ἀκούσαντες γὰρ ταῦτα οἱ ἐν
 τῷ στρατοπέδῳ αὐτοῦ ὄντες, καὶ
 φοβηθέντες οἱ τε αὐτόμολοι (πολ-
 λαὶ δὲ ἦσαν) μὴ ἐκδοῦσθαι, καὶ
 οἱ βάρβαροι μὴ ἄνευ ἐκείνων
 πολεμῆν ἀναγκασθῶσιν, ἐθορύ-
 βησαν.² [5] καὶ ἐξειργάσαντό τι
 τὸν Μιθριδάτην, εἰ μὴ ψευδάμε-
 γος ὅτι οὐκ ἐπὶ σπονδαῖς ἀλλ'
 ἐπὶ κατασκοπῇ τῆς τῶν Ῥωμαίων
 παρασκευῆς τοὺς πρέσβεις ἔπεμ-
 ψε· μόλις αὐτοὺς κατέσχευεν.

[5] აღელდნენ და მითრიდატესაც კი რაიმეს შეამთხვევდნენ, მას

საზღვაო [საქმეები], რომლებიც
 მოუწესრიგებელი რჩებოდა, არა-
 ფრად ჩააგდო და ემზადებოდა
 ბარბაროსების წინააღმდეგ ომი-
 სათვის. ამასობაში გადასწყვეტს
 მითრიდატეს ზრახვები გაიგოს
 და გზავნის მასთან მიტროფა-
 ნეს მეგობრული წინადადებე-
 ბით.³¹ [3] [მითრიდატე] ამჯერად
 ქედმაღლურად იქცევა (რადგან
 პართიის მეფის არსაკეს სიკვდი-
 ლის გამო, იმედოვნებს მისი მემ-
 კვიდრის ფრაატეს³² თავის
 მხარეზე გადმობირებას). მაგრამ,
 რადგანაც პომპეუსმა ფრაატეს-
 თან სასწრაფოდ ორივესთვის
 სასარგებლო პირობებზე მეგობ-
 რობის ხელშეკრულება დასდო
 და უკანასკნელს ტიგრანისეულ
 არმენიაში შექრას სთხოვდა,
 [მითრიდატემ] მთელი გამბედაო-
 ბა დაჰკარგა და ელჩების პირობა
 დაზავებას სთავაზობდა. [4] პომ-
 პეუსმა მოითხოვა მისგან, რომ
 იარაღი დაეყარა, ხოლო მის მხა-
 რეზე გადასულები გაეცა; მაგრამ
 მითრიდატეს არ დააცალეს ამის
 გადაწყვეტა, როდესაც ამის შე-
 სახებ მისმა ჯარისკაცებმა გაი-
 გეს, ხოლო თავიანთი გაცემის
 შესახებ კი ლტოლვილებმა (რომ-
 ლებიც იქ ბევრნი იყვნენ); რად-
 გან ბარბაროსებს უშიშაოდ (ე. ო.
 ლტოლვილ რომაელთა გარეშე—
 ნ. ლ.) ბრძოლისა ეშინოდათ,

¹ φίλιους — Rk., φίλους — L.

² ἐθορύβησαν — v. Herw., ἐθορυβήθησαν — LV.

რომ მოგონილი განცხადებით, თითქოს ელჩები ზავის დასადგებად ეს არა, არამედ რომაელთა მზადების დასაზვერად გაგზავნა, ისინი არ დაემშვიდებინა.

Κ ε φ α λ ή μ ε'

თ ა ვ ი 46

[1] Ὁ οὖν Πομπήιος ἐπειδὴ πολεμητέα οἱ ἔγνω εἶναι, τὰ τε ἄλλα παρεσκευάσατο καὶ τοὺς Ὀυαλεριεῖους προσκατέλεξατο. καὶ αὐτῶν ἐν τῇ Γαλατίᾳ ἦδη ὄντι ὁ Λούκουλλος ἀπαντήσας διαπεπολεμησθαί τε πάντα ἔφη καὶ μηδὲν ἔτι στρατείας δεῖσθαι, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τοὺς ἄνδρας τοὺς ὑπὸ τῆς βουλῆς πρὸς τὴν διοίκησιν αὐτῶν πεμφθέντας ἦδη παρῆναι. [2] ὡς δ' οὐκ ἐπέισθη ἐπαναχωρήσαι, πρὸς λοιδορίας ἐτρέπετο, τὰ τε ἄλλα καὶ πολυπράγμονα καὶ φιλοπόλεμον καὶ φιλαρχοῦντα αὐτὸν ἀποκαλῶν. ὁ οὖν Πομπήιος βραχὺ αὐτοῦ φροντίσας ἀπέπεμψε μηδένᾳ ἔτ' αὐτῶν πειθαρχήσαι, καὶ ἐπὶ τὸν Μιθριδάτην ἠπειχθῆ, σπουδῆν ἔχων ὅτι τάχιστα εἰ συμμίξει.

მისი ბრძანებების შესრულება და ტრეს წინააღმდეგ, რათა რაც შეიძლება ჩქარა ბრძოლაზე დაეყოლებინა ოგი.

[1] პომპეუსმა დაინახა, რომ ბრძოლის გარეშე ვერაფერს გახდებოდა, ყველაფერი მოამზადა და შემოიერთა ვალერიანელებიც³³. ის უკვე გალატისისაკენ³⁴ მიდიოდა, როდესაც შეხვდა ლუკულუსი და აცნობა თითქოს ომი უკვე დამთავრებული იყოს და ამიტომ სრულიად აღარ არის საჭირო ლაშქრობა, ხოლო დაპყრობილი ქვეყნების სამმართველოდ სენატის მიერ გამოგზავნილი პირები უკვე ჩამოსულნი არიან. [2] მაგრამ, რადგანაც [პომპეუსი] უკან დაბრუნებაზე ვერ დაიყოლია, [ლუკულუსმა] ლანძღვას მიჰყო ხელი და აბრალებდა პომპეუსს ყველაფერში ჩარევას, ომისა და პატივის მოყვარეობას. პომპეუსი კი ცოტას ზრუნავდა მასზე, აკრძალა სასწრაფოდ გაემართა მითრიდა-

Κ ε φ α λ ή μ ε'

თ ა ვ ი 47

[1] Καὶ ὅς τέως μὲν ἔφευγε (ταῖς γὰρ δυνάμεσιν ἵλαττοῦτο) καὶ τὴν τε ἐν ποσὶν αἰεὶ ἔχειρε, καὶ ἐπλάνα τε αὐτὸν¹ ἄμα καὶ

[1] [მითრიდატე] გაუბრძოდა (თავის სისუსტის გამო), ანადგურებდა ყოველივეს, აიძულებდა [რომაელებს] აქეთ-იქით ეხეტია-

¹ αὐτὸν — Xyl., ἐαυτὸν — L.

ἐπιδείσθαι τῶν ἐπιτηδείων ἐποίει·
 ἐπεὶ δὲ ἐκεῖνος ἐς τὴν Ἀρμενίαν
 διὰ τε τοῦτο καὶ ὡς ἐρήμην
 αὐτὴν αἰρήσων ἐνέβαλεν, οὕτω
 δὴ δέσας μὴ προκαταληφθῆ
 ἦλθέ τε ἐς αὐτήν, [2] καὶ λόφον
 ἀντικαταλαβῶν ὄχυρον τῷ μὲν
 παντὶ στρατῷ ἡσύχαζεν, ἐλπίζων
 τοὺς μὲν Ῥωμαίους ἀπορίᾳ τῶν
 τροφῶν ἐκτροχῶσειν (αὐτὸς γὰρ
 ἄτε ἐν ὑπηγάφῃ χώρα πολλοῦ
 φειν αὐτῶν εὐπόρει), τῶν δὲ δὴ
 ἰππέων ἀεὶ τινὰς ἐς τὸ πεδίον
 φυλὸν ὃν καταπέμπων τοὺς τε
 προστυγχάνοντάς σφισιν ἐκάκου,
 καὶ ἐξαιτομολοῦντας ἐπὶ τούτῳ
 συγχοὺς ἐδέχετο. [3] ὁ οὖν Πομπήιος
 ἐνταῦθα μὲν οὐκ ἐθάρση-
 σεν αὐτοῖς συμβαλεῖν, μεταστρα-
 τοπεδευσάμενος δὲ ἐτέρωσε, δῖον
 ὑλῶδους τοῦ πέριξ χωρίου ὄντος
 ἤττον ὑπὸ τε τοῦ ἰππικοῦ καὶ
 ὑπὸ τοῦ τοξικοῦ τοῦ τῶν ἐναν-
 τίων λυπηθῆσθαι ἐμελλεν, ἐλθ-
 χισεν ἢ καιρὸς ἦν, [4] καὶ ὀλί-
 γοις τισὶν ἐκ τοῦ προφανοῦς τῷ
 στρατοπέδῳ τῶν βαρβάρων προσ-
 μίξας ἐτάραξέ τε αὐτούς, καὶ
 ὑπαγαγὼν ἐς δὲ ἐβούλετο¹ πολ-
 λούς ἀπέχτεινε. Θαρσήςας τε ἐκ
 τούτου καὶ κατὰ τὴν χώραν
 ἄλλους ἄλλῃ ἐπὶ τὰ ἐπιτήδεια
 ἐπεμψεν.

დაეხსა ბარბაროსების ლაშქარს და როდესაც შეიტყუა იქითკენ,
 საითაც უნდოდა, მრავალი დახოცა. ამის მერე გათამამებული, იგა-
 ჯნაყნის რაზმებს სხვა და სხვა მხრით სურსათის საშოვნელად.

¹ ἐβούλετο — Reim., ἐβουλεύετο — L.

ლათ და უქმნიდა სურსათის ნაკ-
 ლებობას. მას შემდეგ კი რაც
 [პომპეუსი] სურსათის საშოვნე-
 ლად არ მენიამი³⁵ შეიჭრა,
 რომლის დაპყრობას, მისი სრუ-
 ლი დაუცველობის გამო, იგი
 ადვილად ფიქრობდა, [მითრიდა-
 ტეს] შეეშინდა, რომ ის დაასწ-
 რებდა და იქითკენ გაემართა.
 [2] მან თავის მხრივ დაიკავა
 კარგად გამაგრებული გორა და
 მშვილად იყო აქ მთელი თავისი
 ჯარით, დაიმედებული, რომ რო-
 მაელებს უსურსათოდ ამოსწყვეტ-
 და (რადგან თავის ხელქვეით-
 ქვეყანაში მას ადვილად შეეძლო
 თავისთვის სურსათი შეეგროვე-
 ბინა). ამავ დროს, იგი გამუდ-
 მებით გზავნიდა ცხენოსნებს ქვე-
 ვით გაშლილ მინდორზე, წინ
 შემხვედრ [რომაელებს] ანადგუ-
 რებდა და მიაღწია იმას, რომ
 ბევრნი ნებაყოფლობით გადა-
 დიოდნენ მის მხარეზე. [3] ამრი-
 გად პომპეუსი ვერ ბედავდა აქ
 დასხმოდა თავს [მითრიდატეს],
 და სხვა ადგილას მოაწყო თავი-
 სი ბანაკი, სადაც გარშემო ტყე
 ეკრა და მტრის ცხენოსნებისა
 და მშვილდოსნებისაგან ნაკლები
 შიში ჰქონდა; [4] [მერე] ჩაუსა-
 ფრდა მოხერხებულ ადგილას,
 პატარა რაზმით აშკარად თავს

და როდესაც შეიტყუა იქითკენ,
 საითაც უნდოდა, მრავალი დახოცა. ამის მერე გათამამებული, იგა-
 ჯნაყნის რაზმებს სხვა და სხვა მხრით სურსათის საშოვნელად.

[1] 'Ο οὖν Μιθριδάτης, ἐπειδὴ ταῦτά τε ἀσφαλῶς ἐπορίζετο, καὶ τὴν Ἀναίτιν¹ χώραν τῆς τε Ἀρμενίας οὖσαν καὶ θεῶν τινι ἐπωνύμῳ ἀνακειμένην διὰ τινων ἐχειρώσατο, [2] καὶ τούτου καὶ ἄλλοι συχνοὶ πρὸς αὐτὸν ἀπέκλινον, καὶ αὐτῷ καὶ οἱ τοῦ Μαρκίου στρατιῶται προσεγγέροντο, ἐφοβήθη καὶ οὐκέτι κατὰ χώραν ἔμεινεν, ἀλλ' αὐτίκα τε τῆς νυκτὸς ἄρας ἔλαθε, καὶ μετὰ ταῦτα νυκτοπορῶν ἐς τὴν τοῦ Τυγράνου Ἀρμενίαν προῆει. [3] καὶ οἱ δὲ Πομπήϊος ἐπηκολούθει μὲν ἐπιθυμῶν διὰ μάχης ἔλθειν, οὐ μὲντοι καὶ πρότερον οὔτε μεθ' ἡμέραν (οὐ γὰρ ἐξήγεσαν ἐκ τοῦ στρατοπέδου) οὔτε νύκτωρ ἐτόλμησε τοῦτο ποιῆσαι (τὴν γὰρ ἀγνωσίαν τῶν χωρίων ἐδεοῖει) πρὶν σφας πρὸς τῇ μεθορίᾳ γενέσθαι· τότε γὰρ εἰδὼς αὐτοὺς διαφεύγειν μέλλοντας ἦναγκάσθη νυκτομαχῆσαι. [4] γνοὺς οὖν τοῦτο προαπῆρε μεσημβριάζοντας· καὶ ἐντυχῶν τινι χωρίῳ κοίλῳ μεταξὺ γηλόφων τινῶν ὄντι, ἐνταῦθα τό τε στρατεύμα ἐπὶ τὰ μετέωρα ἀνεβίβασε καὶ τοὺς πολεμίους ὑπέμεινεν. [5] ἐπειδὴ τε ἐκείνοι μετὰ τε ἀδείας καὶ ἄνευ προφυλακῆς, ἄτε μήτε² ἔμπροσθε δευρόν τι πεπονθότες καὶ τότε ἐς τὸ

[1] როდესაც [პომპეუსი] სრულიად ხელშეუხებლად შოულობდა თავისთვის სურსათს, დაიპყრო აგრეთვე არმენიის ოლქი ანაიტიდა³⁶, რომელიც ამავდეს ხელის ქალღმერთისადმი იყო შეწირული; [2] სხვებიც დიდი რაოდენობით გადადიოდნენ მის მხარეზე და მარციუსის³⁷ ჯარიც მას შეუერთდა, მაშინ მითრიდატე უიმედო პირობებში აღმოჩნდა; მან გადასწყვიტა ამ ადგილს გასცლოდა, აყარა ფარულად იმ ღამეს თავისი ბანაკი, იარა მთელი ღამის განმავლობაში და წავიდა არმენიისაკენ, რომელიც ტიგრანს ეკუთვნოდა. [3] პომპეუსი მაშინვე უკან დაედგინა, რადგანაც მას არაფერი ისე ძალიან არ სურდა, როგორც ბრძოლა; მიუხედავად ამისა, მან ვერ გაბედა შებმოდა მტერს ვერც დღისით (როცა [მტერი] ბანაკიდან არ გამოდიოდა), ვერც ღამით (რადგან მას მდებარეობის უცოდინარობა აზინებდა), სანამ საზღვარს არ მიიღწია. აქ [პომპეუსმა] შეამჩნია, რომ [მითრიდატეს] უნდა გაექცეს და დაინახა, რომ იძულებული შეიქნა ღამე იბრძოლოს. [4] ამის გამო, იგი დაიძრა ისე, რომ შუადღისას დასასვენებლად მჯდომმა ბარბაროსებმა ეს ვერ შეამჩნიეს,

¹ Ἀναίτιν—Fabr., *μανάτιν*—L.

² μήτε—Bk., *μηδὲ*—L.

ἀσφαλές ἦδη προχωροῦντες ὥστε
μηδὲ ἐφέψεται· αἱ σφισιν ἔτι τοὺς
Ῥωμαίους ἐλπίζειν, ἐς τὸ κοῖλον
ἐσθλῆθον, ἐπέθετο αὐτοῖς ἐν τῷ
σκότῳ. οὕτε γὰρ ἄλλο τι φῶς
εἶχον οὔτε ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τι
ἐλαμπεν.

შემოვიდნენ ისინი (ბარბაროსები — 5. ლ.) ვიწრობებში, რადგან მათ არავითარი უბედურება არ შეხვდათ და ეხლა, მიზანთან ასე ახლოს მყოფთ, უკვე აღარ ეშინოდათ რომაელთა შემდგომი დევნისა; და აქ დაესხა მათ [პომპეუსი] სიბნელებში; არსაიდან არ ჩანდა სინათლე, ციდანაც კი არაფერი ანათებდა.

[შემდეგ — მე-49 თავში აღწერილია ლამის ბრძოლა, რომელშიაც რომაელებმა სრულ გამარჯვებას მიაღწიეს, მითრიდატემ მცირე რაზმის თანხლებით გაქცევით უშველა თავს]

Κ ε φ α λ ή γ'

თ ა ვ ი 50

[1] Καὶ τότε μὲν πρὸς τὸν
Τιγράνην ἰπείγεται· ἐπεὶ δὲ προ-
πέμφας πρὸς αὐτὸν οὐδὲν φίλιον
εὔρετο, ὅτι τοῦ υἱέος αὐτῷ Τιγ-
ράνου στασιάσαντος ἐκείνον μὲν
πάππον αὐτὸν ὄντα αἴτιον τῆς
διαφορᾶς ὑπετόπησε γεγονόςαι,
καὶ διὰ τοῦτο οὐχ ὅπως αὐτὸν
ἐδέξατο, ἀλλὰ καὶ τοὺς προ-
πεμφθέντας ὑπ' αὐτὸν συνέλαβε
καὶ κατέδησε, διαμαρτῶν ὧν¹
ἤλπισεν ἕς τε τὴν Κολχίδα ἀπε-
τράπετο, [2] καὶ ἐκείθεν περὶ
πρὸς τε τὴν Μαίωτιν καὶ πρὸς
τὸν Βόσπορον, τοὺς μὲν πείθων,
τοὺς δὲ καὶ βιαζόμενος, ἀφίκετο,
καὶ τὴν τε χώραν ἐκομίσατο,
τὸν Μαχάρην τὸν παῖδα τὸν τὰ
τῶν Ῥωμαίων ἀνθελόμενον καὶ

[1] მაშინ [მითრიდატე] სწრაფად გაემართა ტიგრანისაკენ, მაგრამ მისი წარგზავნილი მოწინავენი არ იყვნენ თანაგრძნობით მიღებული, რადგან [ტიგრანს] ექვი ჰქონდა, რომ მისი ვაჟის — ტიგრანის მიერ დაწყებული აჯანყების დროს³⁸, [მითრიდატე], რომელიც უკანასკნელის პაპა იყო, ავულიანებდა მას; ამიტომ მან არამცთუ არ მიიღო მითრიდატე, არამედ ბრძანა შეეპყროთ და ბორკილებში ჩაესვათ მისი მოწინავენი³⁹. [2] თავის იმედებში მოტყუებული მითრიდატე გაემართა კოლხეთისაკენ⁴⁰, ხოლო აქედან ხმელეთის გზით მივიდა მეოტისთან და ბოსფორში⁴¹. მოქმედებდა რა

¹ ὧν — Reim., ὄν ὧν — L.

τότε αὐτῆς κρατοῦντα καταπλή-
 ξας ὥστε μηδὲ ἐς ὄψιν αὐτῷ
 ἐλθεῖν, καὶ ἐκείνον διὰ τῶν συ-
 νόντων οἱ, τὴν τε ἄδειάν σφισι
 καὶ χρήματα δώσειν ὑπισχνόμε-
 νος, ἀπέκτεινεν. [3] ἐν ᾧ δὲ
 ταῦτ' ἐγίνετο, ὁ Πομπήιος ἔπι-
 εμψε μὲν τοὺς ἐπιδιώξοντας¹
 αὐτόν, ἐπεὶ δὲ ἐφύγη ὑπὲρ τὸν
 Φάσιον ἕκδράς, πόλιν ἐν τῷ χωρίῳ
 ἐν ᾧ ἐγενικήκει συνήκισε, τοῖς
 τραυματίαις καὶ τοῖς ἀφηλικεσ-
 τέροις τῶν στρατιωτῶν αὐτῆν
 ἴδους, καὶ σφισι καὶ τῶν περιχώ-
 ρων ἐθέλονται πολλοὶ² συνήκη-
 σαν³, καὶ εἰσὶ καὶ νῦν, Νικοπο-
 λιταὶ τε ὀνομασμένοι καὶ ἐς
 τὸν Καππαδοκικὸν νομὸν συντε-
 λούστας.

დნენ მრავალნი ამ ადგილებში
 ცხოვრობენ იწოდებიან რა ნიკოპოლიტებად¹⁴ და ეკუთვნიან
 კაპადოკიის ოლქს.

Κεφαλήνα

თავი 51

[1] Καὶ ὁ μὲν ταῦτ' ἐποίησεν
 ὁ δὲ δὴ Τιγράνης ὁ τοῦ Τιγρά-
 νου παῖς παραλαβὼν τινὰς τῶν
 πρώτων, ἐπεὶ οὐ καμ' ἠδονήν
 αὐτοῖς ὁ γέρων ἦρχε, πρὸς τε
 τὸν Φραάτην κατέφυγε, καὶ πε-
 ρισκοποῦντά αὐτόν διὰ τὰς συν-
 θήκας τὰς πρὸς τὸν Πομπήιον
 γενομένης ὁ τι χρὴ πράξαι, ἐς
 τὴν Ἀρμενίαν ἐμβάλειν ἀνέπεισε.

[1] ასე მოქმედებდა პომპეუ-
 სი. ამასობაში ტიგრანის ვაჟი
 ტიგრანი, ზოგიერთ წარჩინებულ-
 თან ერთად, რომლებიც უკმაყო-
 ფილონი იყვნენ მოხუცის მმართველობით,
 გაიქცა ფრაატესთან
 და დაარწმუნა იგი შეჭრილიყო
 არმენიაში, რადგან [ფრაატე]
 სწორედ იმაზე ფიქრობდა, თუ
 როგორ მოქცეულიყო პომპეუს.

¹ ἐπιδιώξοντας — H. Steph., ἐπιδιώξαντας — L;
² πολλοὶ — Rk., πολλοὶ καὶ — L.
³ συνήκισαν — R. Steph., συνώκισαν — L.

[2] και ἦλθον μὲν μέχρι τῶν Ἀρταξάτων, πᾶσαν τὴν ἐν ποσὶ χειρούμενοι, καὶ αὐτοῖς ἐκείνοις προσέβαλον· ὁ γὰρ Τιγράνης ὁ γέρων ἐς τὰ ὄρη φοβηθεὶς σφας ἀνέφυγεν· ἐπεὶ μὲντοι χρόνου τε τῆ προσεδρεία δεῖν ἔδοξε, καὶ διὰ τοῦτο ὁ Φραάτης μέρος τι τῆς δυνάμεως τῷ παιδὶ αὐτοῦ καταλιπὼν ἐς τὴν οἰκείαν ἀνεχώρησεν, ἀντεπήλθε τε ἐνταῦθα ὁ πατήρ αὐτῷ μονωθέντι, καὶ ἐνίκησε. [3] φυγῶν οὖν ἐκεῖνος τὸ μὲν πρῶτον πρὸς τὸν Μιθριδάτην τὸν ἀάππον ὤρμησεν, ἐπεὶ δὲ ἔμαθεν αὐτὸν ἠττημένον καὶ βοηθείας μάλλον δεόμενον ἢ τινὶ ἐπικουρῆσαι δυνάμενον, προσεχώρησε τοῖς Ῥωμαίοις, καὶ αὐτῷ ὁ Πομπήιος ἡγεμόνι χρησάμενος ἐς τε τὴν Ἀρμενίαν καὶ ἐπὶ τὸν πατέρα αὐτοῦ ἐστράτευσεν.

დაეხმაროს, დაემორჩილა რომაელებს. პომპეუსმა შეგზურად გაიხადა ოგი და გაემართა არშენიისაკენ მისი მამის წინააღმდეგ ⁴⁵.

[1] Καὶ δε μαθὼν τοῦτο καὶ καταδείσας ἐπεκηρυκέυσάτῳ τε εὐθύς αὐτῷ καὶ τοὺς πρέσβεις τοὺς τοῦ Μιθριδάτου ἐξέδωκεν. ἐπειδὴ τε, ἐναντιωθέντος οἱ τοῦ υἱέος, οὐδενὸς μετρίου ἔτυχεν, ἀλλὰ καὶ ὧς ὁ Πομπήιος τὸν τε Ἀράξην διέβη καὶ τοῖς Ἀρταξάτοις ἐπλησίασεν. [2] οὕτω δὴ τὴν τε πόλιν αὐτῷ παρέδωκε καὶ ἐς τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ ἐβήλωντῆς ἦκεν, ἐν μέσῳ ἑαυτὸν ὅτι

თან დადებული ხელშეკრულებს შესაბამისად. [2] მათ მიაღწიეს არტაქსატას ⁴⁵, იმორჩილებდნენ რა ყველა ოლქს, რომელზედაც გადიოდნენ და თავს დაესხნენ ქალაქს, რადგან მოხუც ტიგრანს შეეშინდა და მთებში გაიქცა. მაგრამ, როდესაც აშკარა გახდა, რომ ალყისათვის საჭიროა დრო, ფრაატე თავის ქვეყანაში დაბრუნდა და თავისი ჯარის წაწილი დაუტოვა ვაჟს (ე. ო. უმცროს ტიგრანს.— 5. ლ.). [მაშინ] მამა გამოვიდა უმოკავშირეოდ დარჩენილი ვაჟის წინააღმდეგ და დაამარცხა ოგი. [3] უკანასკნელი გაიქცა და ჯერ თავისი პაპის მითრიდატესკენ გაემართა, მაგრამ, როდესაც გაიგო, რომ ის დამარცხებულია და თვით უფრო საჭიროებს დახმარებას, ვიდრე შეუძლია ვინმეს

[1] მან (ტიგრან უფროსმა.— 5. ლ.) გაიგო რა ამის შესახებ, შეშინდა, მაშინვე შიკრიკის პიროით [მორჩილება] აუწყა [პომპეუსს] და გადასცა მითრიდატეს ელჩები. ხოლო როდესაც ვაჟის განდგომის წყალობით, უზომო [მოთხოვნები] მიიღო, პომპეუსმა კი გადალახა არაქსი და მიუახლოვდა არტაქსატას, მან (ე. ო. ტიგრანმა.— 5. ლ.) გადასცა ქალაქი და ნებაყოფლობით ეახლა

μάλιστα τοῦ τε προτέρου ἀξιώμα-
 τος καὶ τῆς τότε ταπεινότητος
 σκευάσας, ὅπως αἰδέσεώς τε καὶ
 ἐλέου ἅμα ἄξιος αὐτῷ φανείη.
 [3] τὸν μὲν γὰρ χιτῶνα τὸν με-
 σόλευκον καὶ τὸν κἀνδυν τὸν
 ὀλοπόρφυρον ἐξέδου, τὴν δὲ δῆ-
 τιάραν τὸ τε ἀνάδημα εἶχε. Πομ-
 πῆιος δὲ ἀπὸ μὲν τοῦ Ἰππου κα-
 τεβίβασεν αὐτόν, ῥαβδοῦχόν τινα
 πέμψας (προσήλαυνε γὰρ ὥς καὶ
 ἐς αὐτὸ τὸ ἔρυμα κατὰ τὸ σφέ-
 τερον ἕβος ἰππεύσων), ἐσελθόντα
 δὲ αὐτοποδίᾳ καὶ τὸ τε διάδημα
 ἀπορρίψαντα καὶ ἐς τὴν γῆν
 πεσόντα προσκυνούντα τε ἰδὼν
 ἠλέησε, [4] καὶ ἀναπηδήσας ἐξα-
 νέστησέ τε αὐτόν, καὶ ταινιώσας
 τῷ ἀναδήματι ἐς τε τὴν πλησίαν
 ἔδραν ἐκάθισε καὶ παρεμυθήσατο,
 εἰπὼν ἄλλα τε καὶ ὅτι οὐ τὴν
 τῶν Ἀρμενίων βασιλείαν ἀπολω-
 λεκῶς ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν Ἰω-
 μαίων φιλίαν προσειληφῶς εἶη.
 καὶ ὁ μὲν τούτοις τε αὐτόν ἀνε-
 κτήσατο καὶ ἐπὶ δεῖπνον ἐκά-
 λεσεν.

ῥοδος. ამითი მან მოიგო მისი გული და [შემდეგ] მიიწვია სადილად.

Κ ε φ α λ ή γ γ'

თ ა ვ ი 53

[1] Ὁ δὲ υἱὸς (ἐκάθητο δὲ
 ἐκ τοῦ ἐπὶ θάτερα τοῦ Πομ-
 πηίου) οὐθ' ὑπανέστη τῷ πατρὶ
 οὐτ' ἄλλο τι αὐτόν ἐδεξώσατο,
 ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὸ δεῖπνον κληθεὶς
 οὐκ ἀπήντησεν. ὄθεν ὑπὸ γε¹

[1] [ტიგრანის] ვაჟი, რომე-
 ლიც პომპეუსის მეორე მხარეს
 იჯდა, არც კი წამოუდგა მამას
 ფეხზე, არაფრით არ გამოიჩინა
 პატივისცემა და არც სადილად
 მიპატიებულ მივიდა იქ. ამით

¹ γε — St., τε — L.

του Πομπηίου μάλιστα ἐμισήθη. [2] Τῇ γοῦν ὑστεραία διακούσας αὐτῶν τῷ μὲν πρεσβυτέρῳ τὴν πατρῴαν πᾶσαν ἀρχὴν ἀπέδωκε· τὰ γὰρ προσκτηθέντα ὑπ' αὐτοῦ (ἦν δὲ ἄλλα τε καὶ τῆς Καππαδοκίας τῆς τε Συρίας μέρη, ἣ τε Φοινίκη καὶ ἡ Σαφαναγητὴ χώρα τοῖς Ἄρμενιοις πρόσσορος οὐ σμικρά) παρέιλετο αὐτοῦ, καὶ προσέτι καὶ χρήματα αὐτὸν ἤτησεν· τῷ δὲ νεωτέρῳ¹ τὴν Σαφαναγητὴν μόνην ἀπένευμε. [3] καὶ ἔτυχον γὰρ οἱ θησαυροὶ ἐν αὐτῇ ὄντες, ἡμφεσβήτησέ τε περὶ αὐτῶν ὁ νεανίσκος, καὶ ἀμαρτῶν (οὐ γὰρ εἶχεν ὁ Πομπήϊος ὀπόθεν ἄλλοθεν τὰ ἰσολογημένα κομισηται) ἡγανάκτησε καὶ δρασμὸν ἐβουλεύσατο. ὁ οὖν Πομπήϊος προμαθὴν τοῦτο ἐκείνόν τε ἐν φυλακῇ ἀδέσμιον ἐποίησατο, καὶ πέμψας πρὸς τοὺς τὰ χρήματα φυλάττοντας τῷ πατρὶ αὐτοῦ πάντα σφᾶς δοῦναι ἐκέλευσεν. [4] ἐπειδὴ τε μήθ' ὑπήκουσαν, λέγοντες τὸν νεανίσκον, οὐπερ ἡ χώρα ἦδη ἐνομίζετο, χρῆναί σφισι τοῦτο προστάξαι, ἐπεμψεν² αὐτὸν πρὸς τὰ φρούρια. καὶ ὁ μὲν κεκλειμένα αὐτὰ εὐρῶν προσήλθε τε ἐγγύς, καὶ ἐκέλευσε καὶ ἄκων αὐτὰ ἀνοιχθῆναι· ὥς δ' οὐδὲν μᾶλλον ἐπέειπνοντο, προϊσχύμενοι ὅτι μὴ ἐκούσιος ἀλλ' ἀναγκαστὸς τὴν πρόσταξιν ἐποι-

მან პომპეუსის მხრიდან დიდ სიძულვილი დაიმსახურა. [2] მეორე დღეს, პომპეუსმა მოუსმინა მათ; უფროსს მთელი სამემკვიდრეო სამეფო მისცა, ხოლო მის მიერ ამის გარდა შეძენილი (კერძოდ, სხვათა შორის, კაპადოკიისა და სირიის ნაწილი აგრეთვე ფინიკია და სოფანენე — არმენიის მეზობელი არამცირე ოლქი¹⁷) წაართვა მას და ამის გარდა მოსთხოვა ფული. ხოლო უმცროსს კი მარტო სოფანენეს მხარე მისცა. [3] რადგან სწორედ აქ (სოფანენეში. — ნ. ლ.) მოხვდა [სამეფო] საგანძურის მასზე უფლების ძიება დაიწყეს ჰაბუკმა და როდესაც უარი მიიღო (რადგან პომპეუსი სხვა მხრივ ვერსაიდან მიიღებდა დანაპირებ [გადასახდელს]), აღშფოთდა და გაქცევა გადასწყვიტა. ამის შესახებ გაფრთხილებულმა პომპეუსმა იგი დააპატიმრა ბორკილის დაუდებლად და ბრძანება შეუთვალა განძეულობის მცველთ, რათა გაცათ ყველაფერი მისი (ე. ი. ტიგრან მცირის — ნ. ლ.) მამისათვის. [4] რადგან ისინი არ დაემორჩილნენ და ამბობდნენ, რომ ჰაბუკმა, რომელიც უკვე ამ მხარის მბრძანებლად ითვლებოდა, თვით უნდა უბრძანოს ამის შესახებ, [პომპეუსმა] გავზავნა იგი (ტიგრან უმცროსი. — ნ. ლ.) სიმაგრეებისა-

¹ νεωτέρῳ — Bk., *visi tōi tēteroi* — L.

² ἐπεμψεν — Turp., *ἐπεμψαν* — L.

ειτο, ἐχάλεπηνεν ὁ Πομπήιος καὶ
 ἔδωκε τὸν Τιγράνην. [5] Καὶ
 οὕτως δ' τε γέρων τοὺς ἡθασα-
 ροὺς παρέλαβε, καὶ αὐτὸς ἔν τε
 τῇ χώρᾳ τῇ Ἀναϊτιδῶν¹ καὶ πρὸς
 τῷ ποταμῷ τῷ Κύρνῳ τριχῆ νεί-
 μας τὸν στρατὸν παρεχέμασε,
 τὰ τε ἄλλα παρὰ τοῦ Τιγράνου
 συχὰ καὶ χρήματα πολλῶν πλείω
 τῶν ἡμολογηθέντων λαβῶν. [6] ἄφ'
 οὐπερ οὐχ ἥκιστα καὶ ἐκείνον ἕξ
 τε τοὺς φίλους καὶ ἕξ τοὺς συμ-
 μάχους οὐ² πολλῶν ὑστερον ἐπέ-
 γραψε, καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἕξ
 τὴν Ῥώμην μετὰ φρουρᾶς ἐστή-
 γαγεν.

Κ ε φ α λ ῆ νδ'

[1] Οὐ μέντοι καὶ ἐν ἡσυχίᾳ
 διεχέμασεν. Ὁροσίης γὰρ Ἀλβα-
 νῶν τῶν ὑπὲρ τοῦ Κύρνου οἰκούν-
 των βασιλεὺς, τὸ³ μὲν τι καὶ τῷ
 Τιγράνῳ τῷ νεωτέρῳ φίλῳ οἱ
 ὄντι χαρίσασθαι βουληθεῖς, τὸ
 δὲ δὴ πλείστον θέσας μὴ καὶ ἕξ
 τὴν Ἀλβανίδα οἱ Ῥωμαῖοι ἐσβά-
 λωσι, καὶ νομισᾶς ὅτι, ἂν ἐν τῷ
 χεიმῶνι ἀδοκῆτοις σφίσι καὶ μὴ
 καθ' ἔν στρατοπεδευσόμενοις προσ-
 πέσῃ, πάντως τι ἐξεργάσεται,

¹ Ἀναϊτιδῶν — Fabr., ταναϊτιδῶν — L.

² οὐ — ხელნაწერებში აკლია.

³ τὸ — Xyl., τῶν — L.

კენ. როდესაც ტიგრანმა ისინი
 ჩაკეტილები დაინახა, მიუახლოვ-
 და და სურვილის წინააღმდეგ
 ბრძანა გაეღოთ. ხოლო როდესაც
 ისინი (მცველები. — 5. ლ.)
 მანც არ დაემორჩილნენ იმ მი-
 ზეზით, რომ მან არა ნებაყოფ-
 ლობით, არამედ ძალდატანებით
 გასცა ეს ბრძანება, პომპეუსს
 განრისხდა და დაადო ტიგრანს
 ბოროკილი. [5] ამროგად მიიღო
 მოხუცმა საგანძურს. მან (პომ-
 პეუსმა. — 5. ლ.) ანაიტისის
 ოლქში მდინარე კირნოსთან
 დაიხამთრა¹, გაჰყო რა თავისი
 ჯარი სამ ნაწილად. ტიგრანისა-
 გან მიიღო მრავლად სხვადასხვა [სანოვაგე] და ფული ბევრად
 მეტი, ვიდრე იყო დათქმული. [6] ამის გამო ისიც ცოტა ხნის მერე
 ჩასწერა თავის მეგობრად და მოკავშირედ², ხოლო ვაჟი კი შეპყ-
 რობილი რომში გაგზავნა.

[1] მაგრამ მან (პომპეუსმა. —
 5. ლ.) ვერ გაატარა ზამთარი
 მშვიდად. ოროსიემ, მდინარე
 კირნოსის ზევით მცხოვრებ ალ-
 ბანელებს მეფემ³, ერთი მხრით
 ახალგაზრდა ტიგრანის მეგობ-
 რობის გამო, ხოლო მეორე
 მხრით, რადგან რომაელების ალ-
 ბანიაში შეჭრისა ეშინოდა და
 ფიქრობდა, რომ ყოველ შემთხვე-
 ვაში რაიმეს გააწყობდა თუ-კი
 ზამთარში მოულოდნელად თავს

ἐστράτευσεν ἐπ' αὐτοὺς παρ' αὐτὰ τὰ Κρόνια, [2] καὶ αὐτὸς μὲν ἐπὶ Μέτελλον Κέλερα, παρ' ἧ ὁ Τιγράνης ἦν, ἤλασεν, ἄλλους δὲ ἐπὶ τὸν Πομπήιον καὶ ἄλλους ἐπὶ Λούκιον Φλάκκον τὸν τῆς τριτημορίδος ἄρχοντα ἐπεμψεν, ὅπως πάντες ἅμα ταραχθέντες μὴ συμβοηθῆσωσιν ἀλλήλοις. [3] οὐ μὴν καὶ διεπράξατο οὐδαμῶς οὐδὲν ἔχεινόν τε γὰρ ὁ Κέλερ ἰσχυρῶς ἀπεκρούσατο, καὶ ὁ Φλάκκος ἐπειδὴ πολὺν τὸν περιβολὸν τῆς ταφρείας ὄντα ἀδύνατος ἦν ὑπὸ τοῦ μεγέθους σώσαι, ἐτέραν ἔνδοθεν ἐποίησατο, καὶ ὄξαν ἀπ' αὐτοῦ τοῖς ἐναντίοις ὡς καὶ φοβηθεῖς ἐμβαλὼν, ἐπεσπάσατο αὐτοὺς εἶσω τῆς ἕξιπῆς τάφρου, [4] κἀναυθῖτα μὴ προσδεχομένους σφίσιν ἐπεκδραμῶν πολλοὺς μὲν ἐν χερσί, πολλοὺς δὲ καὶ φεύγοντας ἐφόνευσε. κἀν τούτῳ ὁ Πομπήιος προμαθῶν τε τὴν¹ πείρασιν τῶν βαρβάρων ἦν ἐπὶ τοὺς ἄλλους ἐποίησεν, προαπήγτησε τοῖς ἐφ' ἑαυτὸν ἐπιούσιν² ἀπροσδόκητος, καὶ κρατήσας ἐπὶ τὸν Ὀροίσην εὐθύς ὡσπερ εἶχεν ἡπειχθῆναι. καὶ ἐκείνους μὲν οὐ κατέλαβεν (ἀπωσθεῖς τε γὰρ ὑπὸ τοῦ Κέλερος καὶ μαθῶν καὶ τὰ τῶν ἄλλων πταίσματα ἐφυγε), [5] τῶν μὲντοι Ἀλβανῶν συχνοὺς περὶ τὴν τοῦ Κύρνου διάβασιν συλλαβῶν

დაცხმოდა სხვა და სხვა ადგილას დაბანაკებულ რომაელებს, გამოილაშქრა მათ წინააღმდეგ სწორედ კრონისის დღესასწაულის წინ⁵¹. [2] თვითონ ის (ორთისე.—**გ. ლ.**) გაემართა მეტელუს ცელერის წინააღმდეგ, რომელთანაც იყო ტიგრანი, მეორე რაზმი გაგზავნა პომპეუსის, ხოლო სხვა ლეგიონს ფლავიუსის⁵² წინააღმდეგ, რომელიც მესამე ნაწილს საარდლობდა, იმ მიზნით, რომ ყველას ერთდროულად შეშფოთებულს ერთმანეთისათვის დახმარება ვერ გაეწია. [3] მაგრამ არსად არათერი არ გამოვიდა: მას (ორთისეს.—**გ. ლ.**) სასტიკი მარცხი მიაყენა ცელერმა, ხოლო ფლავუსმა როცა დაინახა, რომ შეუძლებელია თბრილის ფართო ხაზის დაცვა, მისი სიდიდის გამო, გათხარა შიგნით მეორე, აჩვენა მტერს ყალბი შიში და შემოიტყუა გარეთა თბრილის შიგნით; [4] შემდეგ მოულოდნელად დაესხა თავს მრავალი ბრძოლაში, ხოლო მრავალი გაქცევის დროს დახოცა. ამავე დროს პომპეუსი, რომელმაც შეიტყო ბარბაროსების განზრახვა დასხმოდნენ სხვებს, სასწრაფოდ დაიძრა მასზე წამოსულეობის წინააღმდეგ, გაანადგურა ისინი და სწრაფად გაემართა ოროისეს შესახვედრად; მისი ხელში ჩაგდება არ

¹ ἐπὶ τὴν — Bk., ἐπὶ τὴν — L.

² ἐπιούσιν — R. Steph., ἀπιούσιν — L.

ἐφίπειρε. καὶ τούτου δεηθεῖσιν
 αὐτοῖς ἐσπέισατο· ἄλλως μὲν γὰρ
 καὶ σφόδρα ἐπεθύμει ἐς τὴν χώ-
 ραν αὐτῶν ἀντεμβαλεῖν, διὰ δὲ
 δὴ τὸν χεῖμῶνα ἤδη εὐχόμενος
 ἀνεβάλετο.

ნელად კირნოსზე გადასვლისას. ამის მერე მათი დაჟინებითი თხოვ-
 ნით დასდო მათთან ზავი. მას ძალიან უნდოდა შური ეძია მათ
 საკუთარ ქვეყანაში შეჭრით, მაგრამ ზამთრის გამო სიამოვნებით
 გადასდო ომი.

მოხერხდა, რადგან ის გაიქცა,
 (ცელერისაგან უკუქცეულმა მან
 გაიგო სხვების დამარცხება).
 [5] მაგრამ სამაგიეროდ პომპეუს-
 მა დახოცა მრავალი ალბანელი,
 რომელთაც მოუსწრო მოულოდ-

ნელად კირნოსზე გადასვლისას. ამის მერე მათი დაჟინებითი თხოვ-
 ნით დასდო მათთან ზავი. მას ძალიან უნდოდა შური ეძია მათ
 საკუთარ ქვეყანაში შეჭრით, მაგრამ ზამთრის გამო სიამოვნებით
 გადასდო ომი.

BIBAION AZ'

წიგნი XXXVII

Κεφαλή α'

თავი 1

[1] Τότε μὲν δὴ ταῦτ' ἔπρα-
 ξε. τῷ δ' ἐπιγιγνομένῳ ἔτει, τοῦ
 τε Κόττου τοῦ Λουκίου καὶ τοῦ
 Ἰορκουάτου τοῦ¹ Λουκίου ὑπα-
 τευόντων, ἐπολέμησε μὲν καὶ
 τοῖς Ἀλβανοῖς, ἐπολέμησε δὲ καὶ
 τοῖς Ἰβηροῖ. καὶ προτέροις γε
 τούτοις καὶ παρὰ γνῶμην ἠναγ-
 κάσθη συνενεχθῆναι. [2] Ἀρτώ-
 κης γὰρ ὁ βασιλεὺς αὐτῶν (νέ-
 μονται δὲ ἐπ' ἀμφοτέρα τοῦ Κύρ-
 νου, τῇ μὲν τοῖς Ἀρμενίοις πρό-
 τιοι) φοβηθεὶς μὴ καὶ ἐφ'
 ἑαυτὸν τράπηται, πρέσβεις μὲν
 ὄς καὶ ἐπὶ φιλίᾳ πρὸς αὐτὸν
 ἔπεμψε, παρεσκευάζετο δὲ ὅπως
 ἐν τῷ θάρσυντι καὶ διὰ τοῦτο
 ἀνεκπίστῳ αἱ ἐπίβηται. [3] προ-
 μαχθῶν οὖν καὶ τοῦτο ὁ Πομπήιος
 ἐς τε τὴν χώραν αὐτοῦ προενέ-
 βαλε, πρὶν ἰκανῶς τε αὐτὸν ἑτοι-
 μάσασθαι καὶ τὴν ἐσβόλην δυσ-

[1] ასე მოქმედებდა მაშინ
 იგი, ხოლო მომდევნო წელს,
 ლუციუს კოტას და ლუ-
 ციუს ἰორკუატუსის კონ-
 სულობაში¹, მას ომი მოუხდა
 იბერებთანაც. მათთან ყოველ-
 გვარი მოლოდინის გარეშე უფრო
 ადრე მოუხდა შეხმა. [2] მათ
 მეფეს არტოკეს² (ცხოვრო-
 ბენ ისინი კირნოსის ორივე ნა-
 პირზე და ემეზობლებიან ერთი-
 მხრით ალბანელებს და მეორე
 მხრით არმენიელებს) ეშინოდა,
 რომ [პომპეუსი] მათ წინააღმდეგ
 წავიდოდა; ამიტომ მან გაუგზავ-
 ნა ელჩები მეგობრობის [წინა-
 დადებით, თვითონ-კი] ემზადე-
 ბოდა, რათა [მშვიდობაში] დარ-
 წმუნებულს მოულოდნელად თავს
 დასხმოდა. [3] მაგრამ პომპეუსმა
 გაიგო ამის შესახებ და პირველი
 შეიჭრა მის ქვეყანაში, მანამ ის

¹ რომ ხელნაწერებში აკლია.

χερεστάτην οὖσαν προκατασχεῖν, καὶ ἔφθη καὶ πρὸς τὴν πόλιν τὴν Ἀγρόπολιν ὠνομασμένην προχωρήσας, πρὶν καὶ αἰσθῆσθαι τὸν Ἀρτώκην ὅτι παρῆι. [4] ἦν δὲ ἐπ' αὐτοῖς τοῖς στενοῖς, ἔνθεν μὲν... τοῦ Καυκάσου παρατείνοντος, οὗ καὶ ἐπὶ τῇ φυλακῇ τῶν ἑσβολῶν ᾠχύρωτο. ὃ τε οὖν Ἀρτώκης ἐκπλαγεῖς οὐδένα καιρὸν ὥστε συντάξασθαι ἔσχεν, ἀλλὰ διαβὰς τὸν ποταμὸν τὴν γέφυραν κατέπερσε, [5] καὶ οἱ ἐν τῷ τείχει πρὸς τὴν φυγὴν¹ αὐτοῦ, καὶ ἅμα καὶ μάχῃ νικηθέντες, ἐνέδοσαν. κρατήσας οὖν τῶν διόδων ὁ Πομπήιος φρουρὰν τε ἐπ' αὐταῖς κατεστήσατο, καὶ ἐκεῖθεν δρωόμενος πᾶσαν τὴν ἐντὸς τοῦ ποταμοῦ κατεστρέψατο. ჩაպყენა შიგ დარაჯები, დაიძრა გამორღმა მდებარე მთელი მხარე⁶.

Κ ε φ α λ ή β'

თ ა ვ ი 2

[1] Μέλλοντος δ' αὐ καὶ τὸν Κύρνον διαβήσεσθαι, πέμπει πρὸς αὐτὸν ὁ Ἀρτώκης εἰρήνην τε αἰτῶν, καὶ γέφυραν τὰ τε ἐπιτήδεια ἑκὼν οἱ παρέξειν ὑπισχνόμενος. [2] καὶ ἐποίησε μὲν ἑκάτερον ὡς καὶ συμβησόμενος, δεισσας δὲ, ἐπειδὴ εἶδεν αὐτὸν διαβεβηκότα, πρὸς τὸν Πέλωρον, ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ ἐκείνον τῇ αὐτοῦ βέοντα, ἀπέφυγεν· ὃν γὰρ ἐξῆν αὐτῷ κωλίσσαι διαβήναι, τοῦτον

შესძლებდა მომზადებას და ნეტად ძნელგასავალი ვიწრობების დაკავენბას³. [პომპეუსმა] მოასწრო მისვლა ქალაქამდე, რომელსაც აკროპოლისი ეწოდებოდა⁴, სანამ არტოკე გაიგებდა მის მიახლოვებას. [4] [ქალაქი] მდებარეობდა სწორედ ხეობის პირას, — ერთი მხრიდან... გადაჭიმული იყო კავკასიონი⁵; აქ [ქალაქი] სიმაგრით დაცული იყო შემოჭრისაგან. შეშინებულ არტოკეს სრულიად არ ჰქონდა დრო მომზადებულიყო ბრძოლისათვის; იგი გავიდა მდინარეზე და დასწვა ხიდი; [5] ხოლო სიმაგრის დამცველები მისი გაქცევისა და ბრძოლაში დამარცხების გამო, დანებდნენ. პომპეუსმა ამგვარად იგდო ხელთ ვიწრობები, იქიდან და დაიპყრო მდინარის

[1] როდესაც [პომპეუსი] უკვე კირნოსზე გადასვლას აპირებდა, არტოკემ გაგზავნა მასთან [ელჩები] ზავის თხოვნით და დაპირდნებდაყოფლობით ხიდის [აშენებას], და სურსათის მიწოდებას. [2] მან (არტოკემ. — 6. ლ.) შეასრულა. ორივე, რადგან სურდა დამორჩილებოდა, მაგრამ, როდესაც დაინახა, რომ პომპეუსი მდინარეზე გადმოვიდა, შეშინებული გაიქცა მდინარე პელორისა-

¹ φυγὴν — Leuncl., φυλακὴν — L.

ἐπισπασάμενος ἀπεδίδρασκεν. [3] ἰδὼν οὖν τοῦτ' ὁ Πομπήιος ἐπέ-
 ῥηξέ τε αὐτὸν καὶ καταλαβὼν
 ἐνίκησε· ὁρόμφ γὰρ, καὶ πρὶν
 τοὺς τοξότας αὐτοῦ τῇ σφετέρῃ
 τέχνῃ χρήσασθαι, ὁμόσε σφίσι
 ἐχώρησε καὶ δι' ἐλαχίστου αὐτοὺς
 ἐτρέψατο. [4] γενομένου δὲ τοῦ-
 του Ἀρτώκης μὲν τὸν τε Πέλω-
 ρον διαβὰς καὶ τὴν γέφυραν καὶ
 τὴν ἐκείνου καύσας ἔφυγε, τῶν
 δ' ἄλλων οἱ μὲν ἐν χερσίν, οἱ
 δὲ καὶ τὸν ποταμὸν πεζῇ περαι-
 ούμενοι ἀπέθανον· [5] συχοῖ δὲ
 καὶ κατὰ τὰς ἕλας σχεδασθέντες
 ἡμέρας μὲν τινὰς ἀπὸ τῶν δέν-
 ῃρων ὑπερψήλων ζντων ἀποτο-
 ξεύοντες διεγέγοντο, ἔπειτα δὲ
 καὶ αὐτοὶ ὑποτιμηθέντων τῶν
 δένδρων ἐφθάρησαν. καὶ οὕτω
 καὶ ὁ Ἀρτώκης ἐπεκηρυκέυσατο
 μὲν αὖτις τῷ Πομπήϊῳ καὶ δῶρα
 ἔπεμψεν. [6] ἐκείνου δὲ δὴ ταῦτα
 μὲν, ὅπως τὰς σπονδὰς ποιήσεσ-
 θαι.¹ ἐπίσας μὴ περαιτέρω ποι-
 προχωρήσει, λαβόντος, τὴν δ'
 εἰρήνην οὐχ ὁμολογήσαντος δώ-
 σειν ἂν μὴ τοὺς² παιδᾶς οἱ δμη-
 ρους προαποστείλῃ, [7] χρόνον
 τινὰ ἐπέσχε, μέχρις οὗ οἱ Ἰω-
 μαῖοι καὶ τὸν Πέλωρον διαβατόν
 πῃ τοῦ θέρους γενόμενον οὐ
 χαλεπῶς, ἄλλως τε καὶ μηδενὸς
 κωλύοντος, ἐπεραιώθησαν. οὕτω
 δὲ δὴ τοὺς τε παιδᾶς αὐτῷ

კენ⁶, რომელიც აგრეთვე მის
 სამეფოში მოედინებოდა; ვისთვის-
 საც შეეძლო გადმოსვლაში ხელი
 შეეშალა, იმას თვითვე შეუწყო
 ხელი და გაიქცა. [3] როდესაც
 პომპეუსმა ეს დაინახა, გაეციდა
 მას, დაეწია და დაამარცხა: ვიდ-
 რე მისი მშვილდოსნები თა-
 ვის მოხერხებას გამოიყენებდნენ,
 [პომპეუსი] ეცა მათ და უმაღვე
 უქუაქცია. [4] ამის მერე არტოკე
 გადავიდა პელოროზე, დასწვა ხიდი
 და გაიქცა, ხოლო მის მეომარ-
 თავან ზოგი ბრძოლაში დაიღუპა,
 ზოგი მდინარეზე გადასვლისას.
 [5] მაგრამ მრავალნი გაიფანტნენ
 ტყეებში და რამდენიმე დღეს
 თავს იცავდნენ, ისრებს ისროდ-
 ნენ რა ხეებიდან, რომლებიც [იქ]
 ძალიან მაღალია. მაგრამ შემდეგ,
 როდესაც ხეები გაკათულ იქნა,
 ისინიც დაიღუპნენ. მაშინ არტო-
 კემ კვლავ მოლაპარაკება დაიწყო
 პომპეუსთან და ძღვენიც გამო-
 გზავნა. [6] პომპეუსმა მიიღო
 ძღვენი, რათა ის (არტოკე.—ს. ლ.)
 ზავზე დაემდებულე არ წასულ-
 იყო სადმე უფრო შორს, მაგრამ
 დაზავებაზე უარს ეუბნებოდა,
 სანამ ის წინასწარ არ გამოუგ-
 ზავნიდა თავის შვილებს მძევ-
 ლად. [7] [არტოკე] გარკვეულ
 ხანს აყოვნებდა, სანამ რომაე-
 ლებმა არ ისარგებლეს იმით, რომ
 პელორი ზაფხულის გამრ ამ აღ-

¹ ποιήσεσθαι — Tarn., ποιήσασθαι — LU².

² τοὺς — Rk., τοὺς τε — LU².

ἔπειψε, καὶ μετὰ τοῦτο καὶ τυ-
νηλλάγη.

უფრო, რომ არავინ არ უშლიდა ხელს. აქ კი მან (არტოკემ. — 6. ლ.)
გამოუგზავნა თავისი შვილები და ამის მერე დასდეს ზავიც¹.

Κεφαλή γ'

თავი 3

[1] Καὶ τούτου μαθὼν ὁ Πομπήιος οὐ πόρρω τὸν Φάστιν ὄντα, καὶ νομίσας ἕς τε τὴν Κολχίδα παρ' αὐτὸν καταβήσεσθαι καὶ ἐκεῖθεν ἐπὶ τὸν Μιθριδάτην ἕς τὸν Βόσπορον πορεύσεσθαι¹, [2] προήει μὲν ἤ διανοεῖτο, καὶ τοὺς τε Κόλχους καὶ τοὺς προσχώρους σφίσι, τὰ μὲν πείθων, τὰ δὲ καὶ ἐκφοβῶν, διήλθε² αἰσθόμενος δὲ ἐνταῦθα ὅτι ἦ τε ἐπὶ τῆς ἡπείρου κομιδῆ διὰ πολλῶν καὶ ἀγνώστων καὶ πολεμικῶν ἐθνῶν, καὶ ἦ διὰ τῆς θαλάσσης χαλεπωτέρα διὰ τε τὸ ἀλίμενον τῆς χώρας καὶ διὰ τοὺς ἐνοικοῦντας αὐτὴν εἶη, [3] τῷ μὲν Μιθριδάτῃ τὸ ναυτικὸν ἐφορμεῖν ἐκέλευσεν ὥστε ἐκείνόν τε τηρῆσαι² μηδαμῶσε ἐκπλεῦσαι καὶ τὴν ἐπαγωγὴν³ αὐτοῦ τῶν ἐπιτηδείων ἀφελῆσθαι, αὐτὸς δὲ ἐπὶ τοὺς Ἀλβανούς οὐ τὴν συντοματᾶτην, ὅπως σφᾶς καὶ ὑπὸ τούτου πρὸς ταῖς σπονδαῖς ἀνεπίστους καταλάβῃ, ἀλλ' ἕς τὴν Ἀρμενίαν ἐπανελθὼν ἐτρέπετο. [4] καὶ τὸν τε Κύργον, ἣ πορεύσιμος ὑπὸ τοῦ θέρους ἐγεγόνει,

[1] ამის შემდეგ, როდესაც რომაელებმა გაიგო, რომ ფასტინი არ არის შორს და დასწყვიტა მის გაყოლებით კოლხეთში ჩასულიყო, ხოლო აქედან ბოსფორში მითრიდატეს წინააღმდეგ გაელაშქრა, [2] იგი დაიძრა განზრახული მიმართულებით და გაიარა კოლხებისა და მათი მეზობლების მიწაზე, თან მოქმედებდა ხან დარწმუნებით, ხან დაშინებით³. აქ მან გაიგო, რომ გზა ხმელეთით გადის მრავალ უცნობ და მეომარ ტომების მიწაწყალებზე, ხოლო ზღვით კიდევ უფრო ძნელია წასვლა სანაპიროს უნავთსადგურობისა და მცხოვრებთა სისასტიკის გამო. [3] მან უბრძანა ფლოტს ედარაჯა მითრიდატესთვის, რათა არ მიეცა საშუალება სადმე წასულიყო და მოესპო მისთვის სურსათის მიწოდება, თვითონ კი დაიძრა ალბანელების წინააღმდეგ, მაგრამ არა უმოკლესი გზით, არამედ არმენიაზე გავლით, რათა ამ ხერხითაც, გარდა ზავისა, თავს მოულოდნელად დასხმოდა. [4] ის გავიდა კირნოსზე ფებლაფებ, სა-

¹ πορεύσεσθαι — H. Steph., πορεύεσθαι — L.

² τηρῆσαι — Rk., τηρεῖσθαι — L.

³ ἐπαγωγὴν — Reim., ἀπαγωγὴν — L.

πεζῆ διέβη, τήν τε ἵππον κατὰ τὸν ῥοῦν καὶ τὰ σκευοφόρα ἔξῆς, εἶτα τοὺς πεζοὺς διεύνας, κελεύσας, ἔν' οἱ τε ἵπποι τὸ σφοδρὸν αὐτοῦ τοῖς σώμασί σφων διὰ χέωσι, καὶ ἐκ τῶν σκευοφόρων εἰ πού τι καὶ ὡς περιτραπίη, ἕς τε τοὺς ἐπὶ θάτερα παρακολουθοῦντας ἐμπίπτῃ καὶ μὴ περαιτέρω καταφέρηται. [5] κἀντεῦθεν πρὸς τὸν Καμβύσην πορευόμενος ὑπὸ μὲν τῶν πολεμίων οὐδὲν δεῖνόν ἐπαθεῖν, ὑπὸ δὲ δὴ τοῦ καύματος καὶ διὰ τοῦτο καὶ τοῦ δίσφους ἰσχυρῶς μετὰ παντὸς τοῦ στρατοῦ, καίτοι νυκτὸς τὸ πολὺ τῆς ὁδοῦ διελθόν, ἔταλαιπώρησεν· οἱ γὰρ ἀγωγοὶ σφων, ἐκ τῶν αἰχμαλώτων ὄντες, οὐ τήν ἐπιτηδαιοτάτην αὐτοὺς ἤγαγον. [6] οὐ μὴν οὐδ' ὁ ποταμὸς ἐν θέοντι σφισιν ἐγένετο· ψυχρότατόν τε γὰρ τὸ ὕδωρ ὄν, καὶ ἀπύρρον ὑπ' αὐτῶν ποθέν, συχνοῖς ἐλυμήνατο. ὡς δ' οὖν οὐδὲ ἐνταῦθα ἀντίπαλόν τι αὐτοῖς ὤφθη, πρὸς τὸν Ἄβαντα προσεχώρησαν, ὕδωρ μόνον ἐπιφερόμενοι· τὰ γὰρ ἄλλα παρ' ἐκόντων τῶν ἐπιχωρίων ἐλάμβανον, καὶ διὰ τοῦτο οὐδ' ἐκακούργουν οὐδὲν.

დათ მხოლოდ წყალი, რადგან დანარჩენს ნებაყოფლობით ლებულობდნენ ადგილობრივ მცხოვრებთაგან, რის გამოც არაფრით ვიწროვებდნენ მათ.

Κ ε φ α λ ή δ'

[1] Καὶ σφισι διαβεβηκόσιν ἦδη τὸν ποταμὸν ὁ Ὅροίσσης προσιῶν ἠγγέλθη. ὁ οὖν Πομπήσιος

დაც ის ადგილი ვასახლელო გახდა ზაფხულის სიცხეების გამო¹⁰. მან უბრძანა გადასვლა დინების გაყოლებით ჯერ ცხენოსან ჯარს, შემდეგ ალალს და ბოლოს ქვეითებს. იმისთვის, რომ ცხენებს თავისი სხეულით შეეჩერებინათ დინება, ხოლო თუ ალალიდან რამე მაინც გადატრიალდებოდა, შეხვედროდა ოროვე მხრივ მიმავალ ხალხს და არ ყოფილიყო უფრო შორს წაღებული. [5] აქედან კამბისამდე¹¹ მას არავითარი ვნება არ შეხვედრია მოწინააღმდეგისაგან, მაგრამ დიდად შეაწუხა სიცხემ და ამის გამო წყურვილმა მთელ მის ჯართან ერთად, თუმცა გზის დიდი ნაწილი ღამით გაიარა; მეგზურებმა, რომლებიც ტყვეთა რიცხვიდან იყვნენ, წაიყვანეს ისინი (რომაელები. — ნ. ლ.) ნაკლებად მოსახერხებელი გზით¹²; [6] თუმცა არც მდინარე აღმოჩნდა მათთვის სასიკეთო: არაჩვეულებრივად ცივმა წყალმა, რომელიც დიდს რაოდენობით დალიეს, ბევრს ავნო. არც აქ შეხვდათ მათ არავითარი წინააღმდეგობა და ისინი მივიდნენ აბანტამდე¹³, თან მიჰქონ-

[1] მდინარეზე გადასვლის შემდეგ მათ მიიღეს ცნობა ოროისის მოახლოების შესახებ¹⁰. პომ-

βουληθεῖς αὐτόν, πρὶν τὸ τῶν Ῥωμαίων πληθὸς γνῶναι, ἐς¹ μάχην ὑπαγαγέσθαι, μὴ καὶ αἰσθηόμενος αὐτοῦ ἀναχωρήσῃ, [2] τοὺς τε ἱππέας προέταξε, προειπὼν σφισιν ἃ ποιήσουςι, καὶ τοὺς λοιποὺς ὀπισθεν αὐτῶν ἐς τε τὰ γόνατα κεκλιμένους καὶ ταῖς ἀσπίσι συγκεκαλυμμένους ἔχων ἀτρεμεῖν ἐποίησεν, ὥστε τὸν Ὁροίσην μὴ πρότερον μαθεῖν αὐτοὺς παρόντας πρὶν ἐν χερσὶ γενέσθαι. [3] καὶ τούτου ἐκείνους τε τῶν ἱππέων ὡς καὶ μόνων θνῶν καταφρονήσας συνέμιξέ σφισι, καὶ δι' ὀλίγου τραπέντας ἐξεπίτηδες ἀνὰ κράτος ἐπεδίωξε· καὶ οἱ πεζοὶ ἀναστάντες ἐξαίφνης καὶ διαστάντες τοῖς μὲν σφετέροις ἀσφαλῆ τῆν φυγὴν διὰ μέσου σφῶν παρέσχον, τοὺς δὲ πολεμίους ἀπερισκέπτως τῆ διώξει χρωμένους ἐσθεξάμενοι συχνοὺς ἐκυκλώσαντο. [4] καὶ οὗτοί τε τοὺς ἔνδον ἔκοπτον, καὶ οἱ ἱππῆς, οἱ μὲν ἐπὶ δεξιᾷ, οἱ δὲ ἐπὶ θάτερα αὐτῶν περιελθόντες, κατὰ νότον τοῖς ἔξω τῆς κυκλώσεως προσέπεσον. καὶ ἐκεῖ τε πολλοὺς ἐφόνευσαν ἑκάτεροι, καὶ ἑτέρους² ἐς τὰς ἕλας καταφυγόντας κατέπρησαν „ὡς³ Κρόνια Κρόνια“ πρὸς τὴν ἐπιθυσίαν σφῶν τὴν τότε γενομένην ἐπιλέγοντας⁴.

პეუსს უნდოდა ბრძოლაში ჩაება იგი, სანამ ის გაიგებდა რომაელთა რაოდენობას, რათა არ დაეხია უკან, როდესაც მიხვდებოდა მათ მრავალრიცხოვნებას; [2] [პომპეუსმა] დააწყო მხედრები წინ და გამოუცხადა მათ, თუ რა უნდა გააკეთონ, ხოლო დანარჩენებს უბრძანა [ცხენოსანთა] უკან მუხლებზე დაჩოქება, ფარებიით დაფარვა და სრული სიჩუმის დაცვა, რათა ოროსეს არ შეემჩნია ისინი სანამ ხელჩართულ ბრძოლაში არ ჩაებმებოდნენ. [3] და მართლაც, რადგან ოროსემ იფიქრა, რომ მის წინ მხოლოდ ცხენოსნები არიან, მან არაფრად ჩაავლო ისინი და შეებრძოლა, ხოლო როდესაც ისინი მოსაჩვენებლად უკუიქცნენ, გაცხარებით დაედევნა; მაგრამ ქვეითები მოულოდნელად ადგნენ; გაიშალნენ და მისცეს თავისიანებს უშიშრად გასაქცევი გზა თავის რიგებს შორის, ხოლო მტერს, რომელიც გაუფრთხილებლად გაერთო დევნით, იარაღით შეხვდნენ და ალყა შემოარტყეს მრავალს. [4] მათ დაიწყეს გარემოცულთა კაფვა, ხოლო ცხენოსნებმა მოუარეს მარცხნიდან და მარჯვნიდან და ზურგიდან დაარტყეს ალყის გარეთ დარჩენილებს. ადგილზედაც ბევრი

¹ ἐς — Bs., πρὸς — L.

² ἑτέρους — Rk., ἑκατέρους — L.

³ ὡς — Rk., ᾧ — L.

⁴ ἐπιλέγοντας — Xyl.; ἐπιλέγοντας — L.

დახოცეს იმათაც და ამათაც, ხოლო სხვები, ტყვეებში შეფარებულნი, დასწვეს, უძახდნენ რა „იო კრონია, კრონია!“ უწინდელი მათი თავდასხმის მოსაგონებლად.

Κε φ α λ ή ε'

ქვემოთ
თ ა ვ ი 5)

[1] Πράξας δὲ ταῦθ' ὁ Πομπήιος καὶ τὴν χώραν ἐπιδραμὸν τοῖς τε Ἀλβανοῖς εἰρήνην ἔδωκε, καὶ ἄλλοις τισὶ τῶν παρὰ τὸν Καύκασον μέχρι τῆς Κασπίας θαλάσσης, ἕς ἦν ἀπὸ τοῦ Πόντου τὸ ὄρος ἀρξάμενον τελευτᾷ, κατοικοῦντων ἐπιτηρῶσαι ἐσπέισατο. [2] Φραάτης δὲ ἐπεμψε μὲν πρὸς αὐτὸν ἀνανεύσασθαι τὰς συνήκας ἐπιέλων ἄς γὰρ ἔχεινόν τε οὕτω φερόμενον ἑώρα, καὶ τῆς Ἀρμενίας τοῦ τε Πόντου τοῦ¹ ταύτη οἱ ὑποστράτηγοι αὐτοῦ τὰ λοιπὰ προσκατεστρέφοντο, ὁ τε Γαβίνιος καὶ ὑπὲρ τὸν Εὐφράτην μέχρι τοῦ Τίγριδος προεχώρησεν, ἐφοβήθη τε αὐτοὺς καὶ τὴν σύμβασιν βεβαιώσασθαι ἐπειθύμησεν' [3] οὐ μὲντοι καὶ διεπράξατό τι. ὁ γὰρ Πομπήιος πρὸς τε τὰ παρόντα καὶ πρὸς τὰς ἐξ αὐτῶν ἐλπίδας κατεφρόνησεν αὐτοῦ, καὶ τὰ τε ἄλλα ὑπερφρόνωνς τοῖς πρέσβεσιν ἐλάλησε, καὶ τὴν χώραν τὴν Κορδοῦνην, ὑπὲρ ἧς πρὸς τὸν Τίγρην διεφέρετο, ἀπήτησεν. [4] ἐπειδὴ τε ἔχεινοι μηδὲν, ἄτε μηδὲ ἐπεσταλμένοι τι περὶ αὐτῆς, ἀπεκρίναντο, ἔγραψε μὲν τινα τῶ

[1] როდესაც შეასრულა ეს საქმეები და დალაშქრა ქვეყანა, პომპეუსმა ზავი შეკრა ალბანელებთან და ელჩების მეშვეობით ხელშეკრულებები დასდო კავკასიონის ზოგიერთ სხვა მცხოვრებლებთან, [რომლებიც მოსახლეობენ] კასპიის ზღვამდე, რომელთანაც ეს პონტოდან დაწყებული მთები მთავრდება. [2] ფრაატემ აგრეთვე გაგზავნა მასთან [ელჩები], რადგან სურდა ხელშეკრულების განახლება. როდესაც მან პომპეუსი ასე ღრმად შემოჭრილი დაინახა, ხოლო არმენიისა და პონტოს სხვა, მის ახლოს მდებარე ადგილები [პომპეუსის] მხედართმთავართაგან დაკავებული და გაბინიუსი კვეფრატზე გადმოსული და ტიგრი სამდე მოღწეული, შემფოთდა ამის გამო და სურდა კავშირის განმტკიცება. [3] მაგრამ მან ვერ შეასრულა თავისი განზრახვა. პომპეუსმა უმნიშვნელოდ ჩასთვალა მისი (ფრაატეს. — ნ. ლ.) ეხლანდელი მდგომარეობა და მასზე დამყარებული იმედი და არამარტო ქედმაღლურად ელაპარაკა მის ელჩებს, არამედ მოითხოვა კიდევ კ.ო.რ დ უ ე ნ ე ს¹⁵ ქვეყა-

¹ ით — აღდგნ. — Reim.

Φραάτη, οὐκ ἀνέμεινε δὲ ἀντι-
πεμφθῆναι τι, ἀλλ' ἐς τὴν χώραν
τὸν Ἀφράνιον παραχρήμα ἔστει-
λε, καὶ κατασχὼν αὐτὴν ἀμαχεῖ
τῷ Τιγράνῃ ἔδωκε...

მა—ბ. ლ.) მისწერა თვითონ ფრაატეს, მაგრამ პასუხს არ დაუცადა
და უბრძანა მაშინვე აფრანიუსს ამ მხარეში შექრა¹⁶, დაიკავა
ის უბრძოლველად და ტიგრანს გადასცა...

Κ ε φ α λ ή Ϛ'

[1] Ταῦτά τε πρὸς τὸν Φραά-
την ἀπὸ τῆς παρουσίας οἱ δυνά-
μεις ἐπραξε, σαφέστατα τοῖς
πλεονέκτειν βουλομένοις ἐπιδείξας
ὅτι πάντα ἐκ τῶν ὅπλων ἤρτη-
ται, καὶ ὁ ἐν αὐτοῖς κρατῶν
νομοθέτης ὢν βούλεται ἀναγκαῖος
γίγνεται, καὶ προσέτι καὶ πρὸς
τὴν ἐπίκλησιν αὐτοῦ ὑβρίσεν,
ἤπερ πρὸς τε τοὺς ἄλλους πάν-
τας ἠγάλλετο καὶ πρὸς αὐτοὺς
τοὺς Ῥωμαίους, οὗτοι τε αὖ
πρὸς ἐκείνον αἰεὶ ποτε ἐκέχρητο.

[2] βασιλέως γὰρ αὐτοῦ βασιλέων
καλουμένου, τό τε τῶν βασιλέων
ὄνομα περιέκοψε καὶ βασιλεῖ αὐτῷ
μόνον ἐπιστέλλων ἔγραψε, καίτοι
τῷ Τιγράνῃ τῷ αἰχμαλώτῳ καὶ
τοῦτο παρὰ τὸ νομιζόμενον αὐτὸς¹
δοῦς, ὅτε τὰ ἐπινίκια αὐτοῦ ἐν
τῇ Ῥώμῃ ἐπεμψεν. [3] ὁ οὖν
Φραάτης καίπερ θεδιῶς τε αὐτὸν
καὶ θεραπεύων, ἠγανάκτησεν ἐπὶ
τούτῳ ὡς καὶ τῆς βασιλείας
ἐστερημένος, καὶ πέμψας πρέσ-
βεις πάντα τε ὅσα ἠδίκητο ἐπε-

ნა, რომელიც [ფრაატესა] და
ტიგრანს შორის სადავო იყო.
[4] ელჩები, რომელთაც საამისო-
რწმუნება არ ჰქონდათ, არ თანხ-
მდებოდნენ; მაშინ მან (პომპეუს-

მა—ბ. ლ.) მისწერა თვითონ ფრაატეს, მაგრამ პასუხს არ დაუცადა
და უბრძანა მაშინვე აფრანიუსს ამ მხარეში შექრა¹⁶, დაიკავა
ის უბრძოლველად და ტიგრანს გადასცა...

თავი 6

[1] ასე იქცეოდა [პომპეუსი]:
ფრაატეს მიმართ, რადგან მას
ძალა ჰქონდა, რომელიც ყველა
უფლებიანთაგანვე ადამიანისათ-
ვის აშკარა საბუთია იმისა; რომ
ყველაფერი სამხედრო ბედზეა
[დამოკიდებული] და რომ ვისაც
ამ გზით წარმატება ხვდება,
შეუძლია ყველა მისი ბრძანება
შეასრულებინოს. ამას გარდა,
მან შეურაცხველ [ფრაატე] მისი
წოდების გამოც, რომლითაც
იგი სხვა ყველა მეფეთა და თვისთ
რომაელთა წინაშეც ამაყობდა
და რომელსაც ეს უკანასკნელე-
ბიც ყოველთვის უწოდებდნენ.

[2] ის თავიც თავს მეფეთა მეფეს
უწოდებდა; [პომპეუსმა კი] წე-
რილში „მეფეთა“ [სიტყვის] გა-
მოკლებით, მხოლოდ „მეფედ“
მოიხსენია, იმ დროს, როდესაც,
[რომაული] ჩვეულების წინააღმ-
დეგ, მისცა ეს წოდება დაპატიმრე-
ბულ ტიგრანს, როდესაც ეს უკან-
ასკნელი რომში სავამარჯვებო
ზეიმზე მიჰყავდა¹⁷. [3] თუმცა

¹ αὐτός — Bs., αὐτοῖς — L.

κάλει οί, και τόν Εὐφράτην ἀπη-
γόρευε μὴ διαβαίνειν. [4] Ἐπειδή
τε οὐδὲν μέτριον ἀπεκρίνατο,
εὐθύς ἐπὶ τὸν Τυγράνην μετὰ
τοῦ υἱέος αὐτοῦ, ᾧ τὴν θυγα-
τέρα ἐδεδῶκει, ἐστράτευσεν, ἐν
τῷ ἡρὶ ἐν ᾧ Λούκιος τε Καῖσαρ
καὶ Γάιος Φίγυλος ἠπάτευον
καὶ νικηθεὶς μάχῃ ἔπειθ' ὕστε-
ρον ἀντεπεκράτησε. [5] τοῦ τε
Τυγράνου τὸν Πομπήιον ἐν Συρίᾳ
ὄντα ἐπικαλεσαμένου, πρέσβεις τε
αὐτῷ πρὸς αὐτὸν ἀπέστειλε, καὶ
πολλὰ μὲν ἐκείνου κατηγορήσε,
πολλὰ δὲ καὶ ἐς τοὺς Ῥωμαίους
ἠπεσφμηγεν, ὥστε τὸν Πομπήιον
καὶ αἰσχυνθῆναι καὶ καταπλα-
γῆναι.

პირველ ბრძოლაში [ფრაატე] დამარცხდა, მაგრამ შემდეგ კი გა-
იმარჯვა. [5] რადგან ტიგრანმა დახმარებისათვის მოუწოდა პომ-
პეუსს, რომელიც იმ დროს სირიაში იმყოფებოდა²⁰, [ფრაატემაც]
ხელახლა გაუგზავნა [წერილი] არა მარტო [ტიგრანისადმი] მრავალი
ბრალდების წაყენებით, არამედ რომაელთა მიმართ მრავალი ცი-
ლისწამებითაც. ისე რომ პომპეუსს შერცხვა და შეეშინდა კიდევ:

Κ ε φ α λ ή ζ'

[1] Οὐχ οὖν οὐτε τῷ Τυγράνῃ
ἐπεκούρησεν οὐτε πρὸς τὸν Φρα-
άτην πολέμιόν τι ἔτ' ἐπραξε,
πρόφασιν ποιησάμενος τὸ μῆτε
ἐκείνην οἱ τὴν στρατείαν προστε-
τάχθαι καὶ τὸν Μιθριδάτην ἐν
ἔπλοισι ἔτ' εἶναι. ἀρχεισθαί τε
τοῖς κατειργασμένοις ἔφασκε, καὶ
οὐκ ἐβούλετο ..., μὴ πλειόνων
δρεγόμενος καὶ περὶ ἐκείνους,
ὥσπερ πού καὶ ὁ Λούκουλλος,
πταίσῃ. [2] τοιαῦτα γὰρ ἐφίλο-

ფრაატეს [პომპეუსის]. ეშინოდა
და მისი მეგობრობა უნდოდა, მაგ-
რამ იმდენად იყო შეურაცხყო-
ფილი, თითქოს ამით მეფობას
ართმევდნენ; მან გაგზავნა [პომ-
პეუსთან] ელჩები, რომელთაც
უსაყვედურეს ყველა მისი უსა-
მართლობის გამო და აუკრძალეს
ევფრატზე გადმოსვლა. [4] მას
შემდეგ კი, რაც [პომპეუსის] ამა-
ყი პასუხი მიიღო, [ფრაატემ] მა-
შინვე გაილაშქრა ტიგრანის წი-
ნააღმდეგ მისი ვაჟის თანხლებით,
რომელსაც თავისი ქალი მიათ-
ხოვა²⁸; ეს მოხდა იმ წლის გა-
ზაფხულზე, როდესაც კონსულები
იყვნენ ლუციუს კეისარი
და გაიუს ფიგულუსი¹⁹.

ტიგრანსაც არ გაუგზავნა დახმა-
რება და ფრაატის წინააღმდეგ
მტრული მოქმედებაც შეწყვიტა;
ამ [მოქმედებას] იმით ხსნიდა,
რომ მას ეს ლაშქრობა კი არ
ჰქონდა დავალებული, არამედ,
პირველ რიგში, მითრიდატეს გა-
ნიარალება. იგი ამტკიცებდა,
რომ მიღწეულით კმაყოფილია
და არ სურს^{20a} ... ხელი მოჰყო-
დოს უფრო ხანგრძლივ ომს. რა-

თ ა ვ ი 7

[1] ამის შემდეგ [პომპეუსმა]
ტიგრანსაც არ გაუგზავნა დახმა-
რება და ფრაატის წინააღმდეგ
მტრული მოქმედებაც შეწყვიტა;
ამ [მოქმედებას] იმით ხსნიდა,
რომ მას ეს ლაშქრობა კი არ
ჰქონდა დავალებული, არამედ,
პირველ რიგში, მითრიდატეს გა-
ნიარალება. იგი ამტკიცებდა,
რომ მიღწეულით კმაყოფილია
და არ სურს^{20a} ... ხელი მოჰყო-
დოს უფრო ხანგრძლივ ომს. რა-

σόφει, καὶ τὸ τε πλεονεκτεῖν
 δεῖνὸν καὶ τὸ τῶν ἀλλοτρῶν
 ἐφίεσθαι ἄδικον εἶναι τότε ἔλε-
 γεν ὅτ' οὐκέτι αὐτοῖς χρῆσθαι
 ἐδύνατο. τὰς τε γὰρ τοῦ Πάρ-
 θου δυνάμεις δείσας, καὶ τὸ
 ἀσταθμῆτον τῶν πραγμάτων φο-
 βηθεῖς, οὔτε τὸν πόλεμον καίτοι
 πολλῶν ἐναγόντων ἀνείλετο, καὶ
 τὰ ἐγκλήματα τοῦ βαρβάρου
 ἐφ' ἑαυτῶν, [3] ἀντειπῶν μὲν οὐδέν,
 φήσας δὲ ὑπὲρ ὀρίων τινῶν τὴν
 διαφορὰν αὐτῷ πρὸς τὸν Τιγρά-
 νην εἶναι, περὶ ὧν δικάσειν σφί-
 σιν ἄνδρας τρεῖς. οὓς καὶ ἐπεμ-
 ψεν· καὶ αὐτοὺς ὡς ἀληθῶς ἐκεῖ-
 νοι δίκαιητὰς ἐπιγραφάμενοι πάν-
 τα τὰ πρὸς ἀλλήλους ἐγκλήματα
 διελύσαντο, ὀργιζόμενος μὲν ὁ
 Τιγράνης ὅτι τῆς ἐπικουρίας οὐκ
 ἔτυχε, [4] βουλόμενος δὲ ὁ Φρα-
 ἄτης περιεῖναι τὸν Ἀρμένιον,
 ὅπως καὶ συμμαχῶ ποτὲ αὐτῷ,
 εἰ δεηθῆι, κατὰ τῶν Ῥωμαίων
 χρῆσαιτο. καὶ γὰρ εὐ ἠπίσταντο
 ἀμφοτέροι ὅτι, ὀπότερος ἂν αὐτῶν
 τοῦ ἑτέρου κρατήσῃ¹, τῶν τε
 πραγμάτων τοῖς Ῥωμαίοις προ-
 κόψει.² καὶ αὐτὸς εὐχειρωτότε-
 ρός³ σφίσι γενήσεται. [5] Ἐκεῖνοι
 μὲν δὴ διὰ ταῦτα κατηλλάγησαν,
 Πομπήιος δὲ ἐν τε τῇ Ἀσπίδι
 καὶ τότε ἐχέμασε, καὶ τὰ τε
 ἄλλα τὰ ἔτ' ἀνθιστάμενα προση-
 γάγετο, καὶ Συμφόριον τεῖχος

თა ამის გამო არ განიცადოს
 მარცხი, ლუკულუსის მაგვარად.
 [2] ასეთი იყო მისი ფილოსო-
 ფია: რომ სიხარბე საშიშია, ხო-
 ლო სხვისი ქონების ხელში ჩაგ-
 დებისადმი ლტოლვა—უკანონო-
 ბა; ასე ამბობდა, რადგან აღარ
 შეეძლო სხვაგვარად მოქცევა.
 პართელთა ძლიერებისა და [ადა-
 მიანის] წარმატებათა წარმატე-
 ლობის წინაშე შიშის გამო არ
 განახორციელა მან ეს ლაშქრო-
 ბა, თუმცა ბევრნი ურჩევდნენ
 ამას. ბარბაროსთა ბრალდებები
 მან უყურადღებოდ დასტოვა,
 [3] არ უპასუხებდა მათ და განა-
 ცხადა, რომ [ფრაატეს] დაეაქვს
 ტიგრანთან ერთი ოლქის გამო
 და ამ დავის გადასაწყვეტად სამ
 კაცს [დანიშნავს]: ისინი ვაგზავნა
 კიდევაც. იმათ (ე. ო. ტიგრანმა
 და ფრაატემ.—ნ. ლ.) სცნეს ისი-
 ნი კანონიერ უშავლეზად და
 მთლიანად მორიგდნენ თავის პრე-
 ტენზიებში; ტიგრანი იმიტომ,
 რომ გაბრახებული იყო, რადგან
 [პომპეუსი] მას არ დაეხმარა,
 [4] ხოლო ფრაატეს სურდა, რომ
 არმენიის [მფლობელი] დაეცვა გა-
 ნადგურებისაგან, რადგან ოდეს-
 მე, საჭიროების შემთხვევაში,
 შეიძლებოდა მოკავშირედ გამო-
 სდგომოდა რომაელთა წინააღმ-
 დევ. ორივემ კარვად იცოდა,
 რომ რომელი მათგანიც მეორეს

¹ κρατήση — Bs., κρατήσεις — L.

² προκόψει — Rk., ποσκόψει — L.

³ εὐχειρωτότερός — Leuncl., εὐχειρότερός — L.

Στρατονίκης οἱ προδοῦσης ἔλα-
 βεν. αὕτη δὲ γυνή τε τοῦ Μιθρι-
 δάτου οὐσα, καὶ ὀργὴν αὐτῶν ἔτι
 ἐγκατελείφθη ἔχουσα, τοὺς τε
 φρουροὺς ἐς παρασκευὴν ὄη τρο-
 φῆς ἐξέπεμψε καὶ τοὺς Ῥωμαίους
 ἐδέξατο...

[ოქცი], რომელიც მანამდე არ ჰქონდა დამორჩილებული, და მიიღო
 აგრეთვე ციხე სიმფორიონი²² ლალატით გადაცემული მისთვის
 სტრატონიკესაგან. ეს (სტრატონიკე. — 6. ლ.) მითრიდატეს
 მეუღლე იყო²³, მაგრამ განრისხებულმა მასზე თავისი განდევნის
 გამო, შეციხოვნენ რაზმი სურსათის შესაგროვებლად გაგზავნა და
 რომაელები შეუსვა შიგ...

BIBAION MB'

წიგნი XLII

Κεφ α λ ή μ ε'

კოლინიკისაგან
 თავი 45.

[1] Καὶ αὐτὸν ἐπὶ¹ πλείον
 ἂν ἐν τῇ Αἰγύπτῳ κατέσχευεν, ἢ
 καὶ ἐς τὴν Ῥώμην εὐθύς αὐτῶν
 συναπήρην, εἰ μήπερ ὁ Φαρνά-
 κης καὶ ἐκείθεν πᾶν ἀκοντα
 τὸν Καίσαρα ἐξήγαγε καὶ ἐς τὴν
 Ἰταλίαν ἐπειχθῆναι ἐκώλυσεν.

[2] οὗτος γὰρ παῖς μὲν² τοῦ
 Μιθριδάτου ἦν καὶ τοῦ Βοσπόρου
 τοῦ Κιμμερίου ἦρχεν, ὥσπερ εἰρη-
 ται, ἐπιθυμήσας δὲ πᾶσαν τὴν
 πατρῴαν βασιλείαν ἀνακτήσασθαι
 ἐπανέστη κατ' αὐτὴν τὴν τε τοῦ
 Καίσαρος καὶ τὴν τοῦ Πομπηίου
 στάσιν, καὶ οἶα τῶν Ῥωμαίων
 τότε μὲν πρὸς ἀλλήλους ἀσχόλων
 γενομένων, αὐτὸς δὲ ἐν τῇ Αἰγύπ-
 τῳ κατασχεθέντων, [3] τὴν τε

[1] [კლეოპატრა]¹ კიდევ
 დიდხანს დააკავებდა [კეი-
 სარს]² ეგვიპტეში ან ნაშინვე
 წაყვებოდა მას რომში, ფარნა-
 კეს³ რომ კეისარი იქიდან არ
 გამოეწვია, მისი დიდი უკმაყო-
 ფილების მიუხედავად, და არ შე-
 ეშალა ხელი მისი იტალიისკენ სა-
 სწრაფოდ გამგზავრებაში. [2] იგი
 [ფარნაკე] იყო მითრიდატეს შვი-
 ლი და ფლობდა კიმერიოს
 ბოსფორს⁴, როგორც ნათქვა-
 მი იყო. მან მოინდომა მთელი
 მამისეული სამეფოს დაბრუნება
 და აჯანყდა სწორედ კეისრისა
 და პომპეუსის ურთიერთშორის
 ბრძოლის დროს; რადგან რომაე-
 ლები მაშინ საკუთარ საქმეებში

¹ ἐπὶ — Bk., ἐν — L.

² γὰρ παῖς μὲν — Bk., μὲν γὰρ παῖς — L.

Κολχίδα ἀκονιτι προσηγάγεται και
την Ἀρμενίαν ἀπόντος τοῦ Δη-
στάρου πᾶσαν, τῆς τε Καππαδο-
κίας¹ και τῶν τοῦ Πόντου πό-
λεων τινας, αἱ τῷ τῆς Βιθυνίας
γομφῷ προσετετάχατο, κατεστρέ-
ψατο.

ქალაქი, რომელიც ბოთვინის ოლქთან იყო შეერთებული⁸.

Κεφαλὴ μ'

თავი 46

[1] Πράσσοντος δὲ αὐτοῦ ταῦ-
τα ὁ Καίσαρ αὐτὸς μὲν οὐκ ἐκ-
νήθη (οὔτε γὰρ ἡ Αἴγυπτος πω
καθίστηται², και ἐλπίδος τι³
εἶχε δι' ἐτέρων αὐτὸν χειρῶσεσ-
θαι), Γναίον δὲ Δομίτιον Καλοῦ-
νον ἐπεμφε, τὴν τε Ἀσίαν οἱ
και...⁴ στρατόπεδα προστάξας.

[2] και δς τὸν Δημόταρον και
τὸν Ἀριοβαρζάνην προσλαβὼν
ἔπλασεν εὐθύς ἐπὶ τὸν Φαρνάκην
ἐν τῇ Νικοπόλει ὄντα (και γὰρ
ταύτην προκατελήθει), και κατα-
φρονήσας, ἐπειδὴ ἐκείνος τὴν
παρουσίαν αὐτοῦ φοβηθεὶς ἀνό-
χην ἐπὶ πρεσβεύσει· ἐτοίμως ἔσχε
ποιήσασθαι⁵, οὔτε ἐσπείσατο
αὐτῷ και συμβαλὼν ἡττηθῆ.

[3] και ὁ μὲν ἐκ τούτου ἐς
τὴν Ἀσίαν, ἐπειδὴ μήτε ἀξίωμα-
χὸς οἱ ἦν και ὁ χειμῶν προσῆει,
ἀνεχώρησεν· Φαρνάκης δὲ μεγά-
λα δὴ φρονῶν τὰ τε ἄλλα τὰ ἐν

იყვნენ გართული, ხოლო შემდეგ
ევგვიპტეში დაკავებულნი, [3] მან
აღვილად დაიპყრომთელი კოლ-
ხიდა⁵ და მთელი არმენია⁶
დეიოტარეს⁷ იქ არყოფნი-
სას და დაიმორჩილა კაპადოკიის
[ნაწილი] და პონტოს ზოგიერთი
ქალაქი, რომელიც ბოთვინის ოლქთან იყო შეერთებული⁸.

[1] როდესაც [ფარნაკე] ასე
მოქმედებდა, კეისარი თვითონ
არ დაიძრა ევგვიპტიდან (რადგან
ევგვიპტე არ იყო საბოლოოდ მო-
წყობილი და მას ჰქონდა ერთ-
გვარი იმედი, რომ სხვების მეშ-
ვეობით დაამარცხებდა [ფარნა-
კეს]) და გაგზავნა გენიუს
დომიციუს კალპინუსი⁹,
რომელსაც ჩააბარა აზია და ჯა-
რი. [2] უკანასკნელმა შეიერთა
დეიოტარე და არიობარზა-
ნე¹⁰ და დაიძრა პირდაპირ ფარ-
ნაკეს წინააღმდეგ, რომელიც მის
მიერ აგრეთვე დაპყრობილ ნი-
კოპოლისში¹¹ იმყოფებოდა.
როდესაც დომიციუსის მიახლო-
ვებით შემინებულმა ფარნაკემ
გამოსთქვა მზადყოფნა დაზვე-
დაზე მოლაპარაკების საწარმოებ-
ლად, [დომიციუსმა] ქედმაღლუ-
რად უარი უთხრა ზავზე, შეებრ-
ძოლა და დამარცხდა. [3] ამის

¹ აქ უნდა აკლდეს სიტყვა μέρος — ნაწილი, ან τὸ πλεῖστο — უდიდესი [ნაწილი].

² καθίστηται — R. Steph., καθίστηθη — L.

³ τι — Dind., τσ — L.

⁴ Dindorf-ით აქ ლაკუნა არის.

⁵ ποιήσασθαι — γ. Herw., ποιήσεσθαι — L.

τῷ Πόντῳ προσκατεκτήσατο, καὶ Ἄμισόν καίπερ ἐπὶ πλεῖον ἀντισχοῦσαν εἰλέ τε καὶ διήρπασε, τοὺς τε ἠβώντας ἐν αὐτῇ πάντας ἀπέκτεινε, καὶ ἐς τὴν Βιθυνίαν τὴν τε Ἀσίαν ἐπὶ ταῖς αὐταῖς τῷ πατρὶ ἐλπίσιν ἠπέιγετο. [4] κὰν τούτῳ μαθὼν τὸν Ἄσανδρόν, ὃν ἐπίτροπον τοῦ Βοσπόρου κατελελοίπει, γενεοχμωκότα, οὐκέτι περαιτέρω¹ προεχώρησεν. ἐκεῖνος γάρ, ἐπειδὴ τάχιστα πόρρω τε ὁ Φαρνάκης ἀπ' αὐτοῦ προΐων ἠγγέλθη, καὶ ἐδόκει, εἰ καὶ τὰ μάλιστα ἐν γειτῷ παρόντι ἀνθοῖ², ἀλλ' οὗτοι γὰρ καὶ ἔπειτα καλῶς ἀπαλλάξιν, ἐπανέστη αὐτῷ ὡς καὶ τοῖς Ῥωμαίοις τι χαριούμενος τὴν τε δυναστείαν τοῦ Βοσπόρου παρ' αὐτῶν ληψόμενος.

თავისი [ზარხვების] დაფარვას, ბოლოს საქმე მაინც ვერ დამთავრდება კეთილად, აჯანყება მოაწყობის წინააღმდეგ, რადგან უნდოდა რომაელთა გული მოეგო და მათგან ბოსფორში ძალაუფლება მიეღო.

Κ ε φ α λ ή μ ζ'

თ ა ვ ი 47

[1] Τοῦτ' οὖν ὁ Φαρνάκης ἀκούσας ὤρμησεν ἐπ' αὐτὸν μάτην· τὸν γὰρ Καίσαρα ἐν τῇ δόξῃ εἶναι καὶ ἐς τὴν Ἀρμενίαν ἐπέιγεσθαι πυθόμενος ἀνέστρεψε, κἀνταῦθα αὐτῷ περὶ Ζέλαν συνέτυχεν. ὁ γὰρ Καίσαρ τοῦ τε Πτολεμαίου τελευτήσαντος καὶ τοῦ Δομιτίου νικηθέντος οὔτε εὐπρεπή

[1] როდესაც ამის შესახებ ფარნაქემ გაიგო, გაემართა მის წინააღმდეგ, მაგრამ ტყუილუბრალოდ, რადგან მას მოუვიდა ცნობა, რომ კეისარი უკვე გზაშია და მოიჩქარის არმენიისაკენ, ოგი დაბრუნდა და შეხვდა მას ზელასთან¹. საქმე ის იყო, რომ პტოლემემაიონის² სი-

¹ περαιτέρω — R. Steph., περειαίρωι — L.

² ἀνθοῖ — Bk., ἀν. λάθοι — L.

οὔτε λυσιτελεῖ οἱ τὴν ἐν τῇ Αἰγύπτῳ διατριβὴν ἐνόμισεν εἶναι, ἀλλὰ ἀφωρμήθη, καὶ τάχει πολλῷ χρησάμενος ἐς τὴν Ἀρμενίαν ἀφίκετο. [2] ἐκπλαγεὶς οὖν ὁ βάρβαρος, καὶ πολὺ μᾶλλον τὴν ὀρμὴν ἢ τὸν στρατὸν αὐτοῦ καταθείσας, προσέπεμψεν αὐτῷ πρὶν πλησιάσαι πολλαῖς προκηρυκτούμενος, εἴ πως τὸ παρὸν ἐφ' ὄψωδῷ συνθέμενος ἐκφύγοι. [3] προϊσχυετο δὲ ἄλλα τε καὶ ἐν τοῖς μάλιστα ὅτι οὐ συνήρατο τῷ Πομπηίῳ· καὶ ἤλπιδεν ὑπάξεισθαι τε αὐτὸν ἐς σπονδὰς ἄτε καὶ ἐς τὴν Ἰτάλιαν τὴν τε Ἀφρικὴν ἐπειγόμενον, καὶ ἀπελθόντος αὐτοῦ ῥαδίως αὐτὴς πολεμήσειν. [4] ὑποπτεύσας οὖν τοῦτο ὁ Καῖσαρ τοὺς μὲν πρῶτους καὶ τοὺς δευτέρους πρέσβεις ἐφιλοφρονήσατο, ὅπως ὅτι μάλιστα ἀπροσδοκῆται οἱ τῇ τῆς εἰρήνης ἐλπίδι προσπέσει, τῶν δὲ τρίτων ἐλθόντων τά τε ἄλλα ἐπεκάλεσεν αὐτῷ καὶ ὅτι τὸν Πομπήιον τὸν εὐεργέτην ἐγκατέλιπεν. [5] καὶ οὐκ ἀνεβάλετο¹, ἀλλ' εὐθύς αὐθημερόν, ὥσπερ εἶχεν ἐκ τῆς ὁδοῦ συνέμιξε, καὶ τινα χρόνον ὑπὸ τε τῆς Ἰππου καὶ ὑπὸ τῶν ὀρηπανηφόρων ἐκταραχθεὶς ἔπειτα τοῖς ὀπλίταις ἐκράτησε. καὶ ἐκείνον μὲν ἐκφυγόντα ἐπὶ τὴν θάλασσαν, καὶ ἐς² τὸν Βόσπορον μετὰ τοῦτο ἐσβιαζόμενον, ὁ Ἄσανδρος εἰρξέ τε καὶ ἀπέκτεινε·

კვდილისა და დომიციუსის დამარცხების შემდეგ კეისარი უხერხულად და უსარგებლოდ თვლიდა თავის ყოფნას ეგვიპტეში, ამიტომ დაიძრა [იქიდან] და მეტად სწრაფად მივიდა არმენიაში. [2] უალტესად შეშინებული ბარბაროსი, უფრო მეტად დამფრთხალი მისი სისწრაფით, ვიდრე ჯარის [სიმრავლით], შეტაკებამდე რამდენიმეჯერ გზავნის შიკრიკებს [კეისართან], რადგან უნდა აიცილინოს მომავალი [შებრძოლება] და დაუზავდეს მას ნებისმიერ პირობებზე. [3] იგი აგონებდა [კეისარს] როგორც სხვა [დამსახურებებს], ასევე განსაკუთრებით იმას, რომ არ მიემხრო ჰომპეუსს; მას იმედი ჰქონდა, რომ დაიყოლიებდა კეისარს დაზავებაზე, რადგან მას ეჩქარებოდა იტალიასა და აფრიკაში, ხოლო მისი წასვლის შემდეგ კვლავ ადვილად დაიწყებდა ომს. [4] კეისარმა განსჭვრიტა მისი ზრახვები, კეთილგანწყობით მიიღო მისი პირველი და მეორე ელჩობა, რათა ზავზე დაემდებულ მტერს უფრო მოულოდნელად დასხმოდა თავს; მაგრამ, როდესაც მესამე ელჩობა მოვიდა, მან [ფარნაკეს] მიმართ მრავალი საყვედური გამოსთქვა, უმთავრესად იმისთვის, რომ მან მიატოვა მისი მოამაგე ჰომპეუსი [5] და გადაუღებლად, იმავე დღეს შეებრძოლა პირდაპირ გზიდან. გარკვე-

¹ ἀνεβάλετο — H. Steph., ἀνεβάλλετο — L.

² ἐς — Bk., ἐπὶ — L.

ული ხნით მისი [ჯარი] შეშფოთებულ იქნა ცხენოსნებითა და ცე-
ლებით შეიარაღებულებით, მაგრამ შემდეგ [მან] აჯობა მტერს ქვეი-
თა ჯარით. ფარნაკე ზღვისაკენ გაიქცა, ხოლო შემდეგ უნდოდა
ძალით გაეკათა გზა ბოსფორში, მაგრამ ასანდრემ შეაჩერა ის და
მოკლა.

Κ ε φ α λ ή μ η'

თ ა ვ ი 48

[1] Καῖσαρ δὲ ἐπὶ τῆ νίκῃ,
καίπερ οὐ πάνυ διαπρεπεῖ γενο-
μένη, πολὺν καὶ ὄσον ἐπ' οὐδὲμιᾶ
ἄλλῃ ἐφρόνησεν, ὅτι ἐν τῇ αὐτῇ
ἡμέρᾳ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ ὥρᾳ καὶ
ἤλθε πρὸς τὸν πολέμιον καὶ εἶδεν
αὐτὸν καὶ ἐνίκησε... [3] ...καὶ
μετὰ τοῦτο τὴν χώραν ὄσῃ τῶν
τε Ῥωμαίων καὶ τῶν ἐνόρχων
σφίσις ἀποτεταγμένοις ὁ Φαρνά-
κης ἦν ἐχομίσαιτο, καὶ αὐτὴν
πᾶσαν ὡς ἐκάστοις τοῖς ἀπολέ-
σασιν ἔδωκε, πλὴν μέρους τινὸς
τῆς Ἀρμενίας, ὃ τῷ Ἀριοβαρζά-
νῃ ἐχαρίσατο. [4] τοὺς τε Ἀμι-
σηγούς¹ ἐλευθερίᾳ ἡμίψατο, καὶ
τῷ Μιθριδάτῃ τῷ Περγαμηνῷ
τετραρχίαν τε ἐν Γαλατίᾳ καὶ
βασιλείας ὄνομα ἔδωκε, πρὸς τε
τὸν Ἀσανδρον πολεμήσαι ἐπέτρε-
ψεν, ἕπως καὶ τὸν Βόσπορον κρα-
τήσας αὐτοῦ λάβῃ, ὅτι πονηρὸς
ἐς τὸν φίλον ἐγένετο.

[1] კეისარი ამ გამარჯვებით,
თუმცა ის არც ისე ბრწყინვალე
იყო, უფრო მეტად ამაყოფდა,
ვიდრე სხვა რომელიმეთი, რად-
გან ერთსა და იმავე დღეს და
იმავე საათს იგი მივიდა მტერ-
თან, დაინახა იგი და დაამარც-
ხა...¹⁶ [3] ...ამის შემდეგ მან
კვლავ დაიმორჩილა ყველა ოლქი,
რომელიც ფარნაკემ რომაელებს
და მათ მოკავშირეებს წაართვა
და ყველაფერი ძველ მფლობე-
ლებს დაუბრუნა, არმენიის ერთი
ნაწილის გარდა, რომელიც არით-
ბარზანეს აჩუქა. [4] მან ჯილდოდ
თავისუფლება მიანიჭა ამისოე-
ლებს, მისცა მითრიდატე
პერგამელს¹⁷ გალატიის ტეტ-
რარქობა მეფის წოდებით და
ნება დართო ებრძოლა ასანდრეს-
თან, რათა მისი დამარცხების
შემდეგ წაერთმია მისთვის ბოს-
ფორი, იმის გამო, რომ მან მეგო-
ბარს უღალატა.

BIBAION MΘ'

წიგნი XLIX

Κ ε φ α λ ή κ δ'

ჯ ა ნ ა ჯ ი თ ა ვ ი 24

[1] Ἐν δὲ δὴ τῷ λοιπῷ χει-
μῶνι, τοῦ τε Γαλλίου καὶ τοῦ
Νέρουα ἀρχόντων, Πούπλιος Κα-

[1] ზამთრის დასასრულს, გე-
ლიუსის და ნერვას კონსუ-
ლდობის დროს¹, გაილაშქრა პუბ-

¹ Ἀμισσηγούς — R. Steph., ἀμισίους — L.

νίδιος¹ Κράσσοις ἐπὶ Ἰβηρας
 τοὺς ταύτη στρατεύσας μάχῃ τε
 τὸν βασιλέα αὐτῶν Φαρνάβαζον
 ἐνίκησε καὶ ἐξ συμμαχίαν προ-
 σηγάγετο, καὶ μετ' αὐτοῦ ἐς τὴν
 Ἀλβανίδα τὴν ὁμορον ἐμβαλὼν,
 καὶ ἐκείνους τὸν τε βασιλέα
 αὐτῶν Ζόβηρα κρατήσας, ὁμοίως
 αὐτοὺς φκείωσατο.

ლოუს კანდიუს კრასუს-
 მა¹ აქურ, (ე. ი. კავკასიელ. —
 ნ. ლ.) იბერების წინააღმდეგ,
 დაამარცხა ბრძოლაში მათი მეფე
 ფარნაბაზე², გაიხდა იგი
 მოკავშირედ და შეიჭრა ალბა-
 ნიაში, დაამარცხა ისინი (ალბა-
 ნელები. — ნ. ლ.) და მათი მეფე
 ზობერო³ და მასაც მსგავსადვე
 მოექცა.

BIBAION NH'

წიგნი LVIII

Κε φ α λ ή κς'

თ ა ვ ი 26

[1] Ὑπὸ δὲ δὴ τοὺς αὐτοὺς χρό-
 νους ὁ Ἀρτάβανος ὁ Πάρθιος τε-
 λευτήσαντος τοῦ Ἀρτάξου τὴν
 Ἀρμενίαν Ἀρσάκῃ τῇ ἑαυτοῦ
 υἱεὶ ἔδωκε, καὶ ἐπειδὴ μηδεμία
 ἐπὶ τούτῳ τιμωρία παρὰ τοῦ Τι-
 βერიου ἐγένετο, τῆς τε Καππαδο-
 κίας ἐπίερα καὶ ὑπερφηανώτερον
 καὶ τοῖς Πάρθοις ἐχρήτο. [2] ἀπο-
 στάντες οὖν τινες αὐτοῦ ἐπρεσ-
 βεύσαντο πρὸς τὸν Τιβέριον, βα-
 σιλέα σφίσιν ἐκ τῶν ὁμηρεύον-
 των αἰτοῦντες· καὶ αὐτοῖς τότε
 μὲν Φραάτην² τὸν τοῦ Φραάτου,
 τελευτήσαντος δὲ ἐκείνου κατὰ
 τὴν ὁδὸν Τριδάτην³, ἐκ τοῦ
 βασιλικῆ καὶ αὐτὸν γένους ὄντα,
 ἐπεμφε. [3] καὶ ὅπως γε⁴ ἄς
 ῥᾶστα τὴν βασιλείαν παραλάβῃ,
 ἔγραψε Μιθριδάτῃ τῇ Ἰβηρι ἐς

[1] ამევე ხანებში პართელმა
 არტაბანემ¹ არტაქსეს²
 სიკვდილის შემდეგ მისცა არმე-
 ნია თავის ვაჟს არსაკეს³ და
 რადგან ამ საქციელის გამო ტი-
 ბერიუსისგან არ მიიღო სას-
 ჯელი⁴, სცადა დაეპყრო კაპადო-
 კია და თვით პართელებსაც უფ-
 რო მედიდურად ექცეოდა. [2] ამი-
 ტომ ზოგიერთი მათგანი განუდ-
 გა, გაუგზავნა ტიბერიუსს ელჩები
 და სთხოვდა მას მოეცა მათთვის
 მეფე მძევალთა წრიდან. [ტიბე-
 რიუსმა] გაუგზავნა მათ ჯერ
 ფრაატე — ფრაატეს ვაჟი⁵,
 ხოლო როცა ის გზაში გარდა-
 იცვალა — ტირიდატე, რომე-
 ლიც აგრეთვე სამეფო გვარიდან
 იყო⁶. [3] იმისთვის, რომ მას
 უფრო ადვილად დაეპყრო ძალა-

¹ Κανίδιος — Reim., კანვიდიოს — LM,
² Φραάτην — Xyl., φραάτην — M.
³ Τριδάτην — Dind., τειριδάτην — M.
⁴ γε — H. Steph., τε — M.

την Ἀρμενίαν ἐσβαλεῖν, ἵνα ὁ Ἀρτάβανος τῷ υἱεὶ βοηθῶν ἀπὸ τῆς οἰκείας ἀπάρῃ. καὶ ἔσχεν οὕτως, οὐ μέντοι καὶ ἐπὶ πολὺ ὁ Τριδάτης ἐβασίλευσεν· ὁ γὰρ Ἀρτάβανος Σκύθας προσλαβὼν οὐ χαλεπῶς αὐτὸν ἐξήλασε. [4] τὰ μὲν οὖν τῶν Πάρθων οὕτως ἔσχε, τὴν δ' Ἀρμενίαν ὁ Μιθριδάτης ὁ Μιθριδάτου μὲν τοῦ Ἰβήρου, ὡς ἔοικε, παῖς, Φαρασμάνου¹ δὲ τοῦ μετ' αὐτὸν τῶν Ἰβήρων βασιλεύσαντος ἀδελφός ἔλαβε. ἰβηριοιελის ვაჟმა და ძმამ მისი (ე. ი. მითრიდატე იბერიელის. — ნ. ლ.) მომდევნო მეფის ფარასმანესი².

უფლებს, [ტიბერიუსმა] მისწერა მითრიდატე იბერიელს, შეჭრილიყო არმენიაში, რათა არტაბანეს, რომელიც შვილის დასახმარებლად წამოვიდოდა, მიეტოვებინა თავისი ქვეყანა. ასეც მოხდა, მაგრამ დიდხანს ვერ იმეფა ტირიდატემ: არტაბანემ სკვითები გამოიყვანა და აღვილად გააძევა იგი. ასეთი იყო საქმეები პართიაში; [4] ხოლო არმენია მიიღო მითრიდატემ, როგორც ჩანს მითრიდატე

BIBAIION Ε'

წიგნი LX

Κεφαλή η'

თავი 8

[1] Καὶ μετὰ τοῦτο τῷ τε Ἀντιόχῳ τὴν Κομμαγηνὴν ἀπέδωκεν (ὁ γὰρ Γάιος, καίπερ αὐτός οἱ δοὺς αὐτήν, ἀφήρητο), καὶ τὸν Μιθριδάτην τὸν Ἰβήρα, ὃν ὁ Γάιος μεταπεμφάμενος ἐδέδεκει, οἶκαδε πρὸς ἀνάληψιν τῆς ἀρχῆς ἀπέπεμψε.

[1] ამის მერე გადასცა [ქლავდიუსმა]¹ ანტიოქეს კომაგენე, (რომელიც გაიუსმა მას მისცა და მერე წაართვა)², ხოლო მითრიდატე იბერიელი, რომელიც გაიუსმა [რომში] გამოიძახა და ზორკილებში ჩასვა, სამშობლოში გამოგზავნა ტახტის დასაკავებლად³...

BIBAIION ΕΒ'

წიგნი LXII

Κεφαλή ιθ'

თავი 19

[1] Πράσσουντι δὲ αὐτῷ ταῦτα ἀγγελία ἐξ Ἀρμενίας καὶ δάφνη ἐπὶ τῇ νίκῃ αὐτοῦς ἦλθεν. ὁ γὰρ τοῖ Κορβούλων² συστήσας τε τὰ

[1] ვიდრე [ნერონი] ამ საქმით იყო დაკავებული¹, მან მიიღო არმენიიდან ცნობა და თანაც დაფნის გვირგვინი იქ [მოპოვე-

¹ Φαρασμάνου — R. Steph., φαρασμένου — M.

² Κορβούλων — R. Steph., κορβουλων — V, κουρβούλων — G.

στρατιωτικά ἐσκεδασμένα¹ και
 ἰσκήσας ἡμελημένα, τὸν τε Οὐολό-
 γαισον τὸν βασιλέα τῶν Πάρθων
 και τὸν Τιριδάτην² τὸν τῆς
 Ἀρμενίας ἡγούμενον και ἀγγελ-
 θεις μόνον ἐξεφόβησεν...

მეზის მმართველს ტორიდატე
 თავისი მოხლოვებით...

[4] ...Οὗτος οὖν ὁ Κορβού-
 λων³ ἀκονιτι τὰ Ἀρτάξατα λα-
 βῶν τὴν πόλιν κατέσκαψε.

Κ ε φ α λ ἦ χ '

[1] Πράξας δὲ τοῦτο πρὸς τὰ
 Τυγράνοκερτα ἤλασε, πάσης μὲν
 τῆς τῶν ἐνδιδόντων σφᾶς χώρας
 φειδόμενος, πάντα δὲ τὰ τῶν
 ἀνθισταμένων πορθῶν, και ἔλαβε
 και ἐκείνα ἐθελούσια· ἄλλα τε
 ἔπραξε λαμπρὰ και ἐπίδοξα, ἐφ'
 οἷς και τὸν Οὐολόγαισον, καιτοι
 φοβερὸν ὄντα, ἐς διαλλαγὰς ἀρμο-
 ζούσας τῷ Ῥωμαίων ἀξιώματι
 ὑπηγάγετο. [2] Ὅτι ὁ Οὐολόγαι-
 σος⁴ ἀκούσας ὡς τὴν Ἀρμενίαν
 ὁ Νέρων ἄλλοις διένειμε και τὴν
 Ἀδιαβηνὴν ὑπὸ τοῦ Τυγράνου
 πορθουμένην, αὐτὸς μὲν ὡς ἐς
 τὴν Συρίαν ἐπὶ τὸν Κορβούλων⁵
 στρατεύσων ἡτοιμάζετο, τὸν δὲ
 τῶν Ἀδιαβηνῶν βασιλέα Μονόβα-
 ζον και Μοναίσην Πάρθον ἐς τὴν

ბული] გამარჯვების აღსანიშნა-
 ვად. კორბულონმა² გაფან-
 ტული ჯარი შეაგროვა, [ჩაატარა]
 უყურადღებოდ მიტოვებული [ნა-
 წილებს]. წრთვნა და პართიის
 მეფეს ვოლოგეზეს³ და არ-
 ს⁴ შიშის ზარი დასცა მარტო

[4] ...კორბულონმა უმრად
 აილო არტაქსატა⁵ და მთლი-
 ანად დაანგრია ქალაქი.

თ ა ვ ი 20

1. ამ საქმის დაგვირგვინების
 შემდეგ, [კორბულონმა] გასწია
 ტიგრანაკერტს⁶;
 იგი ინდობდა იმ ადგილებს, რომ-
 ლებიც უბრძოლველად ემორჩი-
 ლებოდნენ, და ანადგურებდა ყვე-
 ლას, ვინც წინააღმდეგობას უწყე-
 და. [ტიგრანოკერტა] ნებაყოფ-
 ლობით დამორჩილდა. მან კიდევ
 მრავალი ბრწყინვალე და სხე-
 ლოვანი საქმე მოიმოქმედა, მათ
 შორის განსაკუთრებით ის, რომ
 ვოლოგეზეს, თუმცა მას [რომაე-
 ლების] შიში ჰქონდა, მიაღებინა
 რომაელთა ღირსების შესაფერი-
 სი პირობები. [2] როდესაც ვო-
 ლოგეზემ გაიგო, რომ ნერონმა
 არმენია სხვებს გადასცა და
 ადობენა⁷ ტიგრანის⁸

¹ ἐσκεδασμένα — Syllb, ἐσκαδανυσμένα — VC.

² Τιριδάτην — Dind., τηριδάτην — VC.

³ Κορβούλων — R. Steph., κορβουλλων — V, კორბოლლან — C (ქვევით ყველგან ასევე).

⁴ Οὐολόγαισος — Reim., βολόγαισος — MSS. (ქვევით ყველგან ასევე).

⁵ Κορβούλωνα — Urs, კორბოლანა — MSS.

Ἀρμενίαν ἔπεμψεν. [3] οὗτοι δὲ τὸν Τιγράνην ἐς τὰ Τιγρανόκερτα καθιέρξαν. καὶ ἐπεὶ ἐν τῇ προσεδρείαῳ οὐδὲν αὐτὸν ἐλύπου, ἀλλὰ καὶ ἐσάκως προσμίξειάν οἱ ἀπεκρούοντο καὶ ὑπ' ἐκείνου καὶ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων τῶν συνόντων κῆρυ, καὶ ὁ Κορβούλων ἀκριβῆ φρουρὰν τῆς Συρίας ἐποίησατο, ἐγνωσμιάχησε καὶ τὴν παρασκευὴν ἀφήκε, [4] καὶ πέμψας πρὸς τὸν Κορβούλωνα ἀνοχῆς ἔτυχεν ἐπὶ τῷ πρὸς τε τὸν Νέρωνα αὐθις πρὸςβῦσασθαι καὶ τὴν πολιορχίαν λῦσαι καὶ τοὺς στρατιώτας ἐκ τῆς Ἀρμενίας ἐξαγαγεῖν. Νέρων δὲ ἐκείνῳ μὲν οὐδὲ τότε οὐδὲ ταχὺ οὐδὲ σαφῆς ἀπεκρίνατο, Λούκιον δὲ Καισένιον Παῖτον¹ ἐς τὴν Καππαδοκίαν, ὅπως μὴδὲν περὶ τὴν Ἀρμενίαν νεοχμαθῆ, ἀπέστειλεν.

მწყვეტი პასუხი არ გაუცია, მხოლოდ წარგზავნა ლუციუს კესენიუს პეტრუსი¹¹ კაპადოკიაში, რათა ზედამხედველობა გაეწია, რომ არმენიაში აჯანყება არ მომხდარიყო.

Κεφαλή κα'

თავი 21

[1] Ὅτι ὁ Οὐολόγαισος τοῖς Τιγρανόκερτοῖς προσέμιξε, καὶ τὸν Παῖτον ἐπιβοηθήσαντά σφισιν ἀπέωσατο, φεύγοντα δὲ αὐτὸν ἐπιδιώξας τὴν τε ἐπὶ τοῦ Ταύρου καταλειψθείσαν ὑπ' αὐτοῦ φρουρὰν ἐξέκοψε, καὶ ἐκείνον ἐς Πάνθειαν πρὸς τῷ Ἀρσανίᾳ ποταμῷ

[1] ვოლოგეზემ იერიში მიიტანა ტიგრანაკერტაზე და უკუაგლო მის დასახმარებლად [მოსული] პეტრუსი. როდესაც ეს უკანასკნელი გაიქცა, ვოლოგეზე დედევნა მას, გაანადგურა მის მიერ ტავროსთან¹² დატოვებული დამცველი რაზმი და მოიმწყვდია.

¹ δὲ Καισένιον Παῖτον — Reim., δὲ σένιον παῖτον — A, δέσμιον παῖ... B, δὲ σένιον παῖδα τὸν — M.

οὕσαν κατέκλεισε. [2] καὶ ἀπα-
 νέστη μηδὲν περάνας (οὔτε γὰρ
 πελάσαι πη τῷ ἐρύματι ἄτε χωρὶς
 ὀπλιτῶν ὣν ἐδύνατο, οὔτε τῆς
 τροφῆς, ἄλλως τε καὶ πλήθει·
 πολλῶ ἄνευ παρασκευῆς σιτίων
 ἀφικνόμενος, εὐπόρει), εἰ μὴ ὁ Παί-
 τος τὴν τε τοξείαν αὐτοῦ καὶ ἐς
 αὐτὸ τὸ στρατόπεδον ἀφικνουμέ-
 νην καὶ τὴν ἵππον πανταχοῦ
 φαινομένην δείσας λόγους τε ὑπὲρ
 σπονδῶν αὐτῶ ἔπεμψε καὶ ὁμο-
 λόγησε, καὶ ὁμοσεν αὐτὸς τε
 τὴν Ἀρμενίαν ἀπασαν ἐκλείψειν
 καὶ τὸν Νέρωνα τῷ Τριδάτῃ
 αὐτὴν δώσειν. [3] ἀγαπήσας γὰρ
 ἐπὶ τούτοις ὁ Πάρθος ὧς καὶ
 τὴν χώραν ἀπονητὶ ληψόμενος
 καὶ εὐεργεσίαν ἐς τοὺς Ῥωμαίους
 μεγάλην καταπιθόμενος, καὶ ἅμα
 καὶ τὸν Κορβούλωνα, ὃ ὁ Παίτος
 πρὶν περιστοιχισθῆναι μετεπέμπε-
 το, πλησιάζειν πυθόμενος, ἀφή-
 κεν αὐτοὺς, [4] προδιомολογησά-
 μενος ἵνα τὸν ποταμὸν αὐτῶ
 Ἀρσανίαν ζεύξωσιν, οὐχ ὅτι γε-
 φύρας ἐθεῖτο (πεζῇ γὰρ αὐτὸν
 διεληλύθει), ἀλλ' ἵνα ἐνδείξηται
 σφισιν ὅτι κρείττων αὐτῶν ἦν.
 ἄμέλει οὐδὲ τότε διὰ τοῦ ζεύγμα-
 τος ἀνεχώρησε, ἀλλ' αὐτὸς μὲν
 ἐπ' ἐλέφαντος, οἱ δὲ ἄλλοι ἄσπερ
 καὶ πρότερον.

რამ წინასწარ დაითანხმა ისინი (ე. ი. რომელები. — 5. ლ.) მდი-
 ნარე არსანიაზე ხიდი აეგოთ. ეს ხიდი სრულიად არ სჭირდებოდა
 (რადგან გზა ფეხით გაიარა), მაგრამ ამით უნდოდა ეჩვენებინა,
 რომ იგი მათზე ძლიერი არის. ყოველ შემთხვევაში, მას ხილით არ
 დაუხვევია უკან; მან მთელი გზა სპილოთი გაიარა, ასევე დანარჩე-
 ნებმაც.

იგი რანდელაში მდინარე არ-
 სანიასთან¹³. [2] შემდეგ [ვო-
 ლოგებზე] აპირებდა წასულიყო-
 იქიდან საქმის დაუბოლოვებლად
 (მას არც სიმაგრესთან რამენაი-
 რად მისვლა შეეძლო; რადგან
 არ ჰყავდა მძიმედ შეიარაღებული
 მეომრები, არც სურსათი ჰქონ-
 და, რადგან მოვიდა მრავალრი-
 ცხოვანი [ჯარით], რომელსაც
 არ ჰქონდა მომარაგებული საკ-
 მათ ხორაგი); მაგრამ პეტრუს
 მისი მოისრეებისა ეშინოდა, რად-
 გან ისინი თავს ესხმოდნენ მის
 ბანაკს, ისევე, როგორც მისი
 ცხენოსნებისა, რომლებიც ყოვე-
 ლი მხრიდან [მოულოდნელად]
 ჩნდებოდნენ. ამიტომ მან (ე. ი.
 პეტრუსმა. — 5. ლ.) შესთავაზა ზავი-
 ყოველგვარ პირობებზე და შეჰ-
 ფიცა, რომ დასტოვებდა არმე-
 ნიას, ხოლო ნერონი მას (ე. ი.
 არმენიას. — 5. ლ.) ტირიდატეს
 მისცემდა. [3] ამით პართელი
 კმაყოფილი დარჩა, რადგან იმ-
 ქვეყანასაც აღვილად იკავებდა
 და რომაელებსაც ავალდებულებ-
 და თავისი დიდი სიკეთით. ამავე
 დროს [ვოლოგებზე] გაიგო კორ-
 ბულონის მოახლოვება, რომელ-
 საც უხმობდა დასახმარებლად
 პეტრუსი, სანამ ალყას შემოარტ-
 ყამდნენ, მოხსნა ალყა, [4] მაგ-

[1] Ἄρτι τε ἡ ὁμολογία ἐγε-
γόνει, καὶ ὁ Κορβούλων ἀμηχάνω
τάχει πρὸς τὸν Εὐφράτην ἐλθὼν
ἐνταῦθ' ὑπέμεινεν. ὅτε δ' οὖν
συνεγένοντο¹ ἀλλήλοις, πλείστον
ἂν τις τὸ διάφορον τῶν στρατο-
πέδων καὶ τῶν στρατηγῶν, τῶν
μὲν χαιρόντων τε καὶ λαμπруο-
μένων ἐπὶ τῇ σπουδῇ, τῶν δὲ
λυπουμένων τε καὶ ἀισχυνομένων
ἐπὶ τῇ συνθήκῃ, κατενόησεν.

[2] ὁ δὲ Οὐολόγαισος Μοναίσην
πρὸς Κορβούλωνα πέμφας ἤξι-
σεν αὐτὸν τὸ ξέριμα τὸ ἐν τῇ
Μεσοποταμίᾳ ἐκλιπεῖν· καὶ δι-
ελέχθησαν ἐκεῖνοι πολλὰ ἀλλήλοις
ἐν αὐτῇ τῇ τοῦ Εὐφράτου γεφύ-
ρα, τὸ μέσον αὐτῆς λύσαντες.

[3] ὑποσχομένου δὲ τοῦ Κορβού-
λωνος ἀπαλλαγῆσεσθαι ἐκ τῆς
χώρας, ἂν καὶ ὁ Πάρθος τὴν
Ἀρμενίαν ἐκλείπη, ἑκάτερον ἐγέ-
νετο, μέχρι οὗ ὁ Νέρων τὰ πραχ-
θέντα πυθόμενος, καὶ τοῖς πρέσ-
βεισι τοῦ Οὐολογαίου, οὗς αὐτὸς
ἐπεμφε, χρηματίσας, τούτοις² μὲν
ἀπεκρίνατο τὴν Ἀρμενίαν δώ-
σειν³ τῷ Τιριδάτῃ, ἂν ἐς τὴν
Ῥώμην ἀνέλθῃ, [4] τὸν δὲ δὴ
Παίτον τῆς ἀρχῆς παύσας, τοὺς
τε στρατιώτας τοὺς σὺν αὐτῷ
γενομένους ἄλλοσέ ποι πέμφας,
τὸν Κορβούλωνα αὐτὸς τῷ κατ'

[1] ამგვარად იქნა მიღებული
შეთანხმება, როდესაც კორბუ-
ლონი უდიდესი სისწრაფით მი-
ვიდა ეფრატის ნაპირას, სადაც
იგი დაელოდა უკან დახეულ ძა-
ლებს. როდესაც ეს ორი [ჯარი]
ერთმანეთს შეხვდა, აშკარა გახ-
და განსხვავება ჯარისკაცებსა და
სარდლებს შორისაც, რასაც ყვე-
ლა ამჩნევდა — პირველნი მზია-
რულოდნენ და ზეიმოდნენ თა-
ვისი სისწრაფის გამო, ხოლო
მეორენი კი წუხდნენ და შერცხ-
ვენილნი იყვნენ დაღებული ხელ-
შეკრულების გამო. [2] ვოლო-
გეზემ მონესე გაუგზავნა კორბუ-
ლონს მოთხოვნით დაეტოვებინა
მესოპოტამიაში [მდებარე] სიმაგ-
რე. მათ ჰქონდათ ხანგრძლივი
მოლაპარაკება სწორედ ეფრა-
ტის ხიდზე, მას მერე რაც მისი
შუა ნაწილი დაშალეს. [3] კორ-
ბულონი დათანხმდა წასულიყო
ამ ქვეყნიდან, თუ პართელები
დასტოვებდნენ არმენიას. ორივე
[პირობა] შესრულდა, სანამ ნე-
რონი შეიტყო მდგომარეობა [ამ-
ბების] შესახებ და ვოლოგეზე
სხვა ელჩებს გაუგზავნიდა მოსა-
ლაპარაკებლად. მისი (ნერონის.—
ნ. ლ.) პასუხი ასეთი იყო: არმე-
ნიას მისცემდა ტირიდატეს, თუ
ის რომში ეახლებოდა. [4] პე-

¹ συνεγένοντο — Reim., συνέγγυτο — V, συνεγένοντο — B, συνέγνωτο — M.

² τούτοις — Urs., ιούτους — MSS.

³ δώσειν — შევსებულია — Urs.

αὐτῶν¹ πολέμῳ προσέταξεν. ἐβου-
λεύσατο μὲν γὰρ αὐτὸς συστρα-
τεῦσαι², ἐπεὶ δὲ μῦσαν ἔπεσεν,
οὐκ ἐτόλμησεν ἐξορμηῆσαι, ἀλλὰ
κατὰ τὴν χώραν ἔμεινεν.

თვითონაც უნდოდა მონაწილეობა მიეღო ამ ლაშქრობაში, მაგრამ მსხვერპლის შეწირვის დროს წაიქცა, ისე რომ ველარ გაბედა გამ-
გზავრება და შინ დარჩა.

Κεφαλή κγ'

თ ა ვ ი 23

[1] Ὅτι ὁ Κορβούλων ἐν μὲν
τῷ φανερωῖ τὸν πρὸς Οὐολόγαι-
σον πόλεμον παρεσκευάζετο, καὶ
πέμφας ἑκατοντάρχη ἑκέλευσεν
αὐτὸν ἀπαλλαγῆναι τῆς χώρας,
ἰδίᾳ δὲ συνεβούλευέν οἱ τὸν ἀδελ-
φὸν ἐς τὴν Ῥώμην πέμψαι, καὶ
ἔπεισεν, ἐπειδὴ κρείττων αὐτοῦ
τῇ δυνάμει ἔδοκει εἶναι. [2] συ-
νηθῆσθον οὖν ἐν αὐτῇ τῇ Ῥανδείᾳ
ὁ τε Κορβούλων καὶ ὁ Τιριδά-
της· τοῦτο γὰρ τὸ χωρίον ἀμφο-
τέροις ἦρесе. τῷ μὲν ὅτι ἀπολα-
βόντες ἐς αὐτὸ τοὺς Ῥωμαίους
ὑποσπόνδους ἀφήκαν, πρὸς ἔνδει-
ξιν ὧν εὐηργέτηντο, τῷ δὲ ὅτι
τὴν δύσκληϊαν τὴν ἐν αὐτῷ πρό-
τερον συμπάσαν σφισιν ἀποτρίψ-
εσθαι ἔμελλον. [3] οὐδὲ γὰρ
ἀπλῶς λόγους τινὰς ἐποιήσαντο,
ἀλλὰ καὶ βῆμα ἠψηλὸν ἰγέριον
καὶ ἐπ' αὐτοῦ εἰκόνες τοῦ Νέρω-
νος ἐστάθησαν, ὁ τε Τιριδάτης
πολλῶν μὲν Ἀρμενίων πολλῶν
δὲ Πάρθων καὶ Ῥωμαίων παρόν-

[1] კორბულონი ამგვარად
აშკარად ემზადებოდა ვოლოგე-
ზეს წინააღმდეგ ომისათვის და
გაუგზავნა მას ცენტურიონი მო-
თხოვნით დაეტოვებინა ეს ქვე-
ყანა, მაგრამ საიდუმლოდ ურჩევ-
და [მეფეს] გაეგზავნა რომში თა-
ვისი ძმა. ამას ურჩევდა დროის
მოგებისათვის, რომ ძალები შე-
მომატებოდა. [2] კორბულონი და
ტირიდატე შეხვდნენ ერთმანეთს
რანდესთან. ეს ისეთი ადგილი
აყო, რომელიც ორივეს აქმაყო-
ფილებდა; მეფეს იმიტომ, რომ
მისმა ჯარებმა აქ დაამარცხეს
რომაელები და მათ დამორჩილე-
ბას მიიღწიეს, ეს-კი მათ თვალ-
საჩინო უპირატესობას აძლევ-
და, — კორბულონი კი აქ ელოდა
[დამხმარე] ძალებს, რომ შერ-
ცხვენის ლაქა ჩამოერეცხა [რო-
მაელებისთვის]. თათბირო მარტო
ლაპარაკით არ დამთავრებულა;
[3] აგებულ იქნა მომაღლო ბაქა-
ნი, რომელზედაც დადგეს ნერო-

¹ αὐτῶν — Urs., αὐτῆν — MSS.

² συστρατεῦσαι — Urs., ἐν στρατεῦσαι — MSS.

των προσήλθε τε αὐταῖς καὶ
προσεκύνησεν, θύσας τε καὶ ἐπευ-
φημήσας τὸ διάδημα ἀπὸ τε
τῆς κεφαλῆς ἀφείλε καὶ παρέθη-
κην αὐταῖς· [4] καὶ ὁ Μονόβαζος
καὶ ὁ Οὐολόγαισος πρὸς τὸν Κορ-
βούλωνα ἡλθόν καὶ ὁμήρους αὐτῶν
ἔδωκαν. καὶ ἐπὶ τούτοις ὁ Νέρων
αὐτοκράτωρ τε πολλάκις ἐπεκλή-
θη, καὶ τὰ ἐπινίκια ἐπεμψε παρὰ
τὸ νενομισμένον...

თან და მძევლები მიუყვანეს. ამის გამო ნერონს ესალმებოდნენ
როგორც იმპერატორს და მან ჩვეულებისამებრ საგამარჯვებო ზეი-
მიც გადაიხადა ¹...

BIBAION ΕΓ'

წიგნი LXIII

Κ ε φ α λ ἡ η'

თავი 8

[1] Νέρων δὲ ἐπὶ μὲν ἐκείνον
οὐκ ἔπλευσε, καίπερ ὄργην αὐτῶν
ἔχων, οὐ μὴν οὐδὲ ἐπὶ τοὺς
Αἰθίοπας ἢ τὰς πύλας τὰς Κασ-
πίας, ὥσπερ ἐνενόει¹. τὰ τε γὰρ
ἄλλα καὶ κατασκόπους ἐκατέρωσε
ἔπεμψεν, ἀλλὰ ταῦτα μὲν καὶ
χρόνου καὶ πόνου ὄρων δεδ-
μενα ἡλπίζεν αὐτόματά οἱ προσ-
χωρήσειν...

და იმედი ჰქონდა, რომ ყველას თავისთავად დაიმორჩილებდა ¹...

ნის ქანდაკება და მრავალი არმე-
ნიელის, პართელისა და რომე-
ლის თანდასწრებით, ტირიდატე
მიუახლოვდა და თაყვანი სცა
მას. მსხვერპლშეწირვისა და სა-
ხოტბო სახელებით მისი (ნერონ-
ნის. — 6. ლ.) მოხსენიების შემ-
დეგ, [ტირიდატემ] მოიხადა თა-
ვიდან დიადემა და [ბაქანზე]
დასდო. [4] მონობაზე და ვო-
ლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

სიონს და მონობაზე და ვოლოგეზე მივიდნენ კორბულონ-

BIBAION ΕΗ'

წიგნი LXVIII

Κ ε σ α λ ἡ ιθ'

თავი 19

[1] ...γράφας δὲ δὴ τὰ πρῶ-
τα τῶν Τραϊανῶν ὡς βασιλεὺς,
ἔπειδὴ μὴδὲν ἀντεγράφη, ἐπέσ-

[1] ...მისწერა [პართომა-
სიონისმა]¹ პირველად ტრა-
იანეს როგორც მეფემ, ხოლო

¹ ἐνενόει — VC, ἐνόει — cod. Peir.

τειλέ¹ τε αὐτῆς τὸ ὄνομα τοῦτο περικόψας, καὶ ἤτησε Μάρκον Ἰουνιον τὸν τῆς Καππαδοκίας ἄρχοντα πεμφθῆναι· οἱ ὡς καὶ δι' αὐτοῦ τι αἰτησόμενος. [2] ὁ οὖν Τραϊανὸς ἐκείνῳ μὲν τὸν τοῦ Ἰουνίου σὶδὸν ἔπεμψεν, αὐτὸς δὲ μέχρις Ἀρσαμοσάτων² προχωρήσας³ καὶ ἀμαχεῖ αὐτὰ παραλαβὼν ἐς τὰ Σάταλα⁴ ἦλθε, καὶ Ἀγγιᾶλον τὸν Ἠνιόχων τε καὶ Μαχελόνων βασιλέα δώροις ἡμίφατο...

ში³ და ანქიალე—ჰენიოხე ბისა და მახელონების მეფე⁴ საჩუქრებით დააჯილდოვა⁵...

რადგანაც [მან] არაფერი უპასუხა, მისწერა ხელმეორედ ამ სახელწოდების (ე. ი. მეფის ტიტულის — ნ. ლ.) ვარემე და სთხოვა კაპადოკიის მმართველს მარკუს იუნიუსს გამოგზავნილი ყოფილიყვნენ მასთან ისინი, რაიმეში ბრალდადებულნი (?). [2] და მართლაც ტრაიანემ გაუგზავნა მას იუნიუსის ვაჟი, თვითონ კი მივიდა არსამოსატამდე² და [მისი] უბრძოლველად აღების შემდეგ, მივიდა სატალა-

BIBAIION ΕΘ'

წიგნი LXIX

Κεφαλή ιε'

თავი 15

[1] Ὁ μὲν οὖν τῶν Ἰουδαίων πόλεμος ἐς τοῦτο ἐτελεύτησεν, ἕτερος δὲ ἐξ Ἀλανῶν (εἰσὶ δὲ Μασσαγέται) ἐκινήθη ὑπὸ Φαρασμάνου, καὶ τὴν μὲν Ἀλβανίδα καὶ τὴν Μηδίαν ἰσχυρῶς ἐλύπησε, τῆς δ' Ἀρμενίας τῆς τε Καππαδοκίας ἀψάμενος, ἔπειτα τῶν Ἀλανῶν τὰ μὲν δώροις ὑπὸ τοῦ Οὐλογοῖσιου πεισθέντων, τὰ δὲ καὶ Φλάουιον Ἀρριανὸν τὸν τῆς Καππαδοκίας ἄρχοντα φοβηθέντων, ἐπαύσατο⁵ [2] ὅτι πρεσβευτὰς πεμφθέντας παρὰ τοῦ Οὐλο-

[1] ამასობაში იუდეველთა ომი¹ დამთავრდა, ხოლო მეორე [ომი] ალანების [ქვეყნიდან]², (რომლებიც მასაგეტები არიან) ატეხილ იქნა ფარასმანეს³ მიერ. [ომმა] ძალზე შეაწუხა ალბანია და მიდია, შეეხო აგრეთვე არმენიასა და კაპადოკიას, ხოლო მას შემდეგ, რაც ალანებო ერთი მხრივ ვოლოგეცეს⁴ საჩუქრებით იქნენ მოსყიდულნი და მეორე მხრივ კი კაპადოკიის მმართველის ფლავიუს არიანეს⁵ მიერ შეშინებულნი, ომთ-

¹ ἐπέσειλέ — H. Steph., ἀπέσειλέ — ABM.

² μέχρις Ἀρσαμοσάτων — v. Gutsh., μέχρι σαμοσάτων — ABM.

³ προχωρήσας — Leuncl., προσχωρήσας — ABM.

⁴ Σάταλα — VC, σάτα — AMB.

⁵ ἐπαύσατο — Zon., ἐπαύσαντο — VCU^R.

γαίσου¹ και παρὰ τῶν Ἰαζύγων, ἐκείνου μὲν κατηγοροῦντες. τινὰ Φαρασιάνου, τούτων δὲ τὴν εἰρήνην πιστουμένων, ἐς τὸ βουλευτήριον ἐσήγαγε, και παρ' αὐτοῦ τὰς ἀποκρίσεις ποιήσασθαι ἐπιτραπείας συνέγραψέ τε αὐτὰς και ἀνέγνω σφίσι.

ბის მოთხოვნა ბრძანა. ჩააწერინა

შეწყდა. [2] როდესაც ვოლოგეზემ და იაზიგებმა ელჩები გამოგზავნეს, პირველი რალაცაში აღანაშაულეებდა ფარასმანეს, ხოლო მეორენი ზავს მოითხოვდნენ; მან (აღრიანემ. — ნ. ლ.) ელჩები სენატში შეიყვანა და მისთვის (ე. ი. ფარასმანესთვის. — ნ. ლ.) პასუხეწებდა და ელჩებს წაუკითხა⁶.

BIBAIION O'

წიგნი LXX

Κ ε φ α λ ή β'

თ ა ვ ი 2

[3] ... Ὅτι Φαρασιάνη τῷ Ἰβηρι ἐς τὴν Ῥώμην μετὰ τῆς γυναικὸς ἐλήθοντι. τὴν τε ἀρχὴν ἐπηρξήσε και θῦσαι ἐν τῷ Καπιτωλίῳ ἐφήκεν, ἀνδριάντα τε ἐπὶ ἔππου ἐν τῷ Ἐνυείῳ ἔστησε, και γυμνασίαν αὐτοῦ τε και τοῦ υἱέος τῶν τε ἄλλων πρώτων Ἰβήρων ἐν θπλοῖς εἶδεν.

და სხვა წარჩინებულ იბერთა სამხედრო ვარჯიშობას².

[3] ... როცა ფარასმანე იბერიელი მეუღლესთან ერთად რომში ჩავიდა, [ანტონინე პიუსსმა] გაუდიდა მას სამფლობელო, ნება დართო კაპიტოლიუმში მსხვერპლი შეეწირა, მისი ცხენოსანი ქანდაკება ენაილიონზე¹ დაადგმევინა და უყურებდა [ფარასმანეს], მისი ვაჟის

და სხვა წარჩინებულ იბერთა სამხედრო ვარჯიშობას².

BIBAIION OA'

წიგნი LXXI

Κ ε φ α λ ή ιδ'

თ ა ვ ი 14

[2] ... και Τιρδάτην σατραπην τὰ τε ἐν τῇ Ἀρμενίᾳ ταράξαντα και τὸν τῶν Ἡνιόχων βασιλέα ἀποσφάξαντα, τῷ τε Οὐήρω ἐπιτιμῶντί οἱ περὶ τούτων τὸ ξίφος ἐπανατεινόμενον³, μὴ κτείνας ἀλλ' ἐς Βρεττανίαν πέμψας. დურობდა, [მარკუსსმა]² სიკვდილით კი არ დასაჯა, არამედ მხოლოდ ბრიტანეთში გადაასახლა³.

[2] ... სატრაპი ტირიდატე, რომელმაც აჯანყება მოახდინა არმენიაში და მოკლა ჰენიოხების მეფე და რომელმაც ხმალი აღმართა ვერუსის¹ წინააღმდეგ, როდესაც უკანასკნელი ამ საქმეების გამო საყვედურობდა, [მარკუსსმა]² სიკვდილით კი არ დასაჯა, არამედ მხოლოდ ბრიტანეთში გადაასახლა³.

¹ Ὀθολογαίου — Reim., βολογαίου — MSS.

² ἐπανατεινόμενον — Вк., ἐπανατεινόμενον — cod. Peir.

1. ე. ი. ძვ. წ. 69 წელს.

2. ლუციუს ლიცინიუს ლუქულუსი — ძვ. წ. 74 წლის კონსული მარკუს აგრელიუს კოტასთან ერთად. მონაწილეობდა ჯერ კიდევ პირველ ომში მითრიდატესთან (89—84 წწ.), როგორც სულას მხედართმთავარი. ძვ. წ. 74 წ. მას და აგრელიუს კოტას რომის სენატმა დაავალა მითრიდატესთან მესამე ომის წარმოება. ომის დასაწყისი რომაელებისათვის არახელსაყრელად წარიმართა; კოტამ მარცხი განიცადა, მაგრამ ლუქულუსმა მალე შეძლო მდგომარეობის გამოსწორება.

3. მითრიდატე VI ეგპატორი (120—63 წწ.) — შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე მდებარე ე. წ. პონტოს სამეფოს ხელისუფალი. მას თავისი მამისაგან — მითრიდატე V ევერგეტისაგან შედარებით მცირე სამეფო დარჩა მემკვიდრეობით, მაგრამ მოკლე ხანში მან დიდად გააფართოვა თავისი სამფლობელო: შემოერთებულ იქნა „კოლხების მეომარი ხალხი“ (Appian., Mithr., 15), მცირე არმენია (Strabo, XXI, 3, 28; Eutrop., V, 5; Appian., Mithr., 17) და შემდეგ შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროზე, ყირიმში მდებარე ბოსფორის სამეფო¹. მითრიდატე VI-ის აგრესიული ზრახვები მცირე აზიაში რომის ინტერესებს შეეჯახა, რისი შედეგიც იყო სამი ომი პონტოსა და რომს შორის. პირველი ომი (89—84 წწ.) რომაელთა გამარჯვებით დამთავრდა, მეორე ომი (83—82 წწ.) მცირე მნიშვნელობა ჰქონდა და მალე კონფლიქტი ამოწურულ იქნა, ხოლო მესამე ომი 74 წ. დაიწყო და მისი მსვლელობა არის

¹ С. А. Жебелев, Последний Персид и скифское восстание на Боспоре, „Северное Причерноморье“, М.—Л., 1953, გვ. 82—115.

სწორედ აღწერილი დიონ კასიოსის ნაშრომის XXXVI და XXXVII წიგნებში¹.

4. ტიგრან არმენიელი — დიდი არმენიის მეფე ტიგრან მეორე (95—55 წწ.). მის დროს დიდი არმენია მოიცავდა საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიას, რომელშიაც გარდა საკუთრივ სომხური ოლქებისა შედიოდა აგრეთვე რიგი სხვა ქვეყნებისა. ტიგრან II მიერ დამოორჩილებულ იქნა მესოპოტამიის დიდი ნაწილი, სირია, ფინიკია და კილიკიის დაბლობი ნაწილი, ისე რომ არმენიის სახელმწიფო ამ დროს გადაჭიმული იყო კასპიის ზღვის სანაპიროებიდან მდ. იორდანამდე და ხმელთაშუა ზღვამდე². ძვ. წ. 95 წ. ტიგრან II და მითრიდატე ეგპატორმა ხელშეკრულება დადეს და წინა აზიაში გავლენის სფეროები გაინაწილეს. ეს კავშირი, რომელსაც მეცნიერთა ნაწილი მხოლოდ პონტოს მიერ კაპადოკიის (მცირე აზიის ცენტრალურ ნაწილში, მდ. ჰალისის აუზში მდებარე სამეფო, რომელშიაც საკმაოდ ძლიერი იყო რომის გავლენა) დაპყრობის სურვილითა და არმენია-პართიის ომში უკანასკნელისათვის ზურგის გამაგრების აუცილებლობით ხსნის³, სინამდვილეში უდავოდ, პირველ რიგში რომის საწინააღმდეგოდ იყო მიმართული⁴.

5. ტიგრანაკერტა — არმენიის ქალაქი, დაარსებული ტიგრან II მიერ ძვ. წ. 77 წ. მდ. ტიგროსის ზემო დინების ჩრდილოეთით, მისი მარცხენა შენაკადის ფარკინ-სუს ნაპირას, თანამედროვე ქალაქ ფარკინის ადგილზე⁵. მითრიდატე VI დამარცხების და პონტოს ფარგლებიდან მისი განდევნის შემდეგ, ძვ. წ. 69 წ. ლუციუს ლუკულუსი შეიჭრა არმენიაში, სადაც მითრიდატემ თავი შეაფარა, დაამარცხა არმენიის ჯარი და შიადგა ქ. ტიგრანაკერტას⁶.

¹ მითრიდატე VI-ის შესახებ იხ. Th. Reinach. Mithridates Eupator König von Pontos, Leipzig, 1895; Ed. Meyer, Geschichte des Königreichs Pontos, Leipzig, 1879; Т. Моммзен, История Рима, т. II, М., 1937, გვ. 248—285; т. III, М., 1941, გვ. 45—66; 99—133; ლ. სანიკიძე, პონტოს სამეფო, თბილისი, 1956; გ. გოხალიშვილი, მითრიდატე პონტოელი, თბილისი, 1962.

² История армянского народа, Ереван, 1951, გვ. 36—37.

³ Я. А. Манандян, Тигран второй и Рим, Ереван, 1943, გვ. 29—30.

⁴ О. И. Севастьянова, Новый труд по древней истории Армении, ВДИ, 1946, № 2, გვ. 115.

⁵ С. F. Lehmann-Haupt, Armenien einst und jetzt, I Bd., Berlin, 1910, გვ. 381—429. А. Я. Манандян, О торговле и городах Армении, Ереван, 1954, გვ. 76—79.

⁶ ლუკულუსის მიერ მითრიდატეს დამარცხებისა, არმენიაში შემოჭრისა და ტიგრანაკერტამდე მოსვლის შესახებ იხ. Т. Моммзен, История Рима, т. III,

6. ეს ცნობა იმ მხრივ არის საყურადღებო, რომ მოწმობს არმენიელთა მიერ უკვე რაღაც ცეცხლოვანი სითხის, როგორც ჩანს, ნავთის გამოყენებას, რომელსაც ისინი სპეციალური სატყორცნი ხელსაწყოთი ისროდნენ.

7. ქალაქ ტიგრანაკერტასთან ლუკულუსსა და ტიგრან II შორის მოხდა გენერალური ბრძოლა, რომელშიაც ტიგრანის არმია სასტიკად იქნა დამარცხებული (Appian., Mithr., 85; Plut., Lucull., 27—28)¹. ამ მარცხის შემდეგ სასოწარკვეთილებაში ჩავარდნილმა ტიგრან II ქვეყნის დაცვისა და რომაელებთან ბრძოლის ხელმძღვანელობა მითრიდატე VI გადასცა.

8. არსაკე — პართიის მეფე არშაკ XII, ანუ ფრაატ III, მეფობს პართიაში ძვ. წ. 70—58 წლებში.

9. მიუხედავად ლუკულუსის გამარჯვებისა, რომში მის წინააღმდეგ უკმაყოფილება იზრდებოდა. რომის ფინანსიური წრეები უკმაყოფილონი იყვნენ იმ ღონისძიებებით, რომლებიც ლუკულუსმა მცირე აზიის ქალაქებში გაატარა; სენატი შეურაცხყოფილი იყო მის მიერ ომის გაჭიანურებით და თავის რწმუნებათა გადამეტებით. ამასთან ერთად ანტისულანური რეაქციის პერიოდში, იგი როგორც სულას პარტიის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი არ შეიძლებოდა პოლიტიკურ მოწინააღმდეგეთა თავდასხმების ობიექტი არ გამხდარიყო. ამიტომ 69/68 წ. მას ჩამოერთვა პროვინცია აზიის (ყოფილი პერგამის სამეფო — მცირე აზიის დასავლეთ სანაპიროზე) მმართველობა, ხოლო კილიკიის მმართველად გაიგზავნა 68 წლის კონსული კვინტუს მარციუს რექსი სამი ლეგიონით. ამრიგად ლუკულუსმა დაჰკარგა ის პროვინციები, რომელთაც განაგებდა როგორც აღმოსავლეთის მთავარსარდალი და მისი რწმუნებანი შემოიფარგლა მარტო მითრიდატესთან და ტიგრანთან ომის წარმოებით².

10. ტიგრანაკერტას შესახებ იხ. ზევით, შენიშვნა 5. ამ ქალაქში უცხოელთა გადმოსახლებისა და მისი შინაგანი წყობილების შესახებ იხ. გ. ბ. სარქისიანის სპეციალური ნაშრომი³. ტიგრანაკერ-

გვ. 49—58: K. Eckhardt, Die armenischen Feldzüge des Lukullus, „Klio“, IX Bd., 1909, Heft 4. გვ. 402—405; X Bd., 1910, Heft 1, გვ. 87 და შემდ.; Я. А. Манандян, Тигран второй..., გვ. 86—113.

¹ Th. Reinach, Mithridates Eupator..., გვ. 342—344; K. Eckhardt, Die Feldzüge..., „Klio“, X, 1, გვ. 89 და შემდ.; Т. Моммзен, Римская история, т. III, гв. 59—60; Я. А. Манандян, Тигран второй... гв. 102—132.

² Т. Моммзен, История Рима, т. III, гв. 62—63; Г. Ферреро, Величие и падение Рима, т. I, М., 1915, гв. 196—197.

³ Г. Х. Саркисян, Тигранакерт, М., 1960, гв. 49 და შემდ.

ტას ალყა და მისი აღება უფრო დაწვრილებით აქვთ მოთხრობილი პლუტარქეს (Lucull., 29), აპიანეს (Mithr., 86) და მემნონს (Memn., XVII, 55, 6). აპიანეს ვერსიით, რომაელებს დაეხმარნენ ბერძენი მოჭირაუნეები, რომლებიც ტიგრან II განუდგნენ, მემნონის მიხედვით კი რომაელებს კარი გაუღეს მითრიდატე ევპატორის მოლატე მხედართმთავრებმა.

11. კომაგენე — მცირე ოლქი ჩრდილოეთ სირიაში, კაპადოკიის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, მდ. ეფრატის ზემო წელზე, მის მარჯვენა ნაპირას. სელევკიდების სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ იქცა დამოუკიდებელ სამეფოდ. შემდეგ დაპყრობილ იქნა ტიგრან II მიერ.

12. ალხაედონიონი — ერთ-ერთი არაბული ტომის ბელადი, რომელიც მანამდე ტიგრანის ქვეშევრდომად ითვლებოდა. იგივე ალხაედონიონი უნდა ყოფილიყო 54—53 წწ. მარკუს კრასუსის პართელთა საწინააღმდეგო ლაშქრობის მონაწილე.

13. სექსტიუსი — იგივე სექსტილიუსი, ლუკულუსის ლეგატი, რომელიც გაგზავნილი იყო პართიაში მოლაპარაკების საწარმოებლად. დიონ კასიოსის ეს ადგილი შესაძლოა ერთგვარად მიუთითებდეს იმაზე, რომ სექსტილიუსს დავალებული ჰქონდა აგრეთვე პართიის სამეფოს სამხედრო ძლიერების დაზვერვა.

14. კვინტუს მარციუს რექსი — ძვ. წ. 68 წლის კონსული.

15. ლუციუს ცეცილიუს მეტელუსი — ძვ. წ. 68 წლისათვის მარციუს რექსთან ერთად არჩეული იყო კონსულად, მაგრამ გარდაიცვალა თანამდებობის დაკავების რამდენიმე თვის შემდეგ.

16. ქალაქი ნიზიბინი — მდებარეობდა ჩრდილოეთ მესოპოტამიაში, მდ. ტიგროსის მარჯვენა ნაპირზე, მისგან დაახლოებით 60 კმ-ის დაშორებით. ტიგრან II დაპყრობათა შემდეგ შედიოდა დიდი არმენიის შემადგენლობაში.

17. ლუციუს ფანიუსი — რომელიც მოქალაქე, სულას საწინააღმდეგო ოპოზიციის წევრი; როგორც ჩანს, 78 წ. მარკუს ლეპიდუსის აჯანყების მარცხის შემდეგ ემიგრაციაში იმყოფებოდა. იგი ესპანეთის აჯანყების ბელადის კვინტუს სერტორიუსის მიერ გაგზავნილ იქნა სხვა ემიგრანტებთან ერთად მითრიდატესთან კავშირის დასამყარებლად და მისთვის დახმარების აღმოსაჩენად (Appian., Mithr., 68). თავდაპირველად ფანიუსი იბრძვის მითრიდატეს მხარეზე, მაგრამ ლუკულუსის წარმატებათა შემდეგ უკანასკნელის მხარეზე გადადის¹.

¹ Т. Моммзен, История Рима, III, 83, 83, 48, 51, 55, 64, 65.

18. მეორე არმენიის ქვეშ იგულისხმება ე. წ. მცირე არმენია, რომელიც ეფფრატის ზემო წელზე მდებარეობდა. მითრიდატე VI დროს მცირე არმენია დამოუკიდებელ სამეფოს წარმოადგენდა, უკანასკნელმა შემოუერთა იგი თავის სამფლობელოს, როგორც ჩანს, გამეფებისთანავე (Strabo, XII, 3,28; Eütrop., V, 5; Appian., Mithr., 17).

19. მარკუს ფაბიუს ადრიანე — ლუკულუსის ერთ-ერთი მხედართმთავარი, რომელიც ლუკულუსმა არმენიაში ლაშქრობის დროს დასტოვა პონტოში.

20. კაბეირა — პონტოს ერთ-ერთი ქალაქი, რომელიც მდინარე ლიკოსის ნაპირას მდებარეობდა, მერმინდელი ნეოკესარი, აწინდელი ნიკსარი.

21. გაიუს ვალერიუს ტრიარქუსი — ლუკულუსის მხედართმთავარი. თავდაპირველად რომის ფლოტს სარდლობდა შავ ზღვაში, მერე ისიც პონტოში იყო დატოვებული.

22. მანიუს აცილიუს გლაბრიონი და გაიუს კალპურნიუს პიზონი — ძვ. წ. 67 წლის კონსულები. პირველი სენატის დადგენილებით დაინიშნა ლუკულუსის მაგივრად მხედართმთავრად მითრიდატესთან ომში.

23. გაძიურა — კაპადოკიის ერთ-ერთი ქალაქი, მნიშვნელოვანი ეკონომიური ცენტრი, სადაც კაპადოკიის მეფის არიარატე I დროს (ძვ. წ. IV საუკუნის 30—40-იანი წლები) არსებობდა ადგილობრივი ზარათუხანა¹. მდებარეობდა აწინდელი ტურკსალის ადგილას, მდ. ირისის ნაპირზე, ქ. ტორკატის დასავლეთით.

24. ციხე-სიმაგრე და დასა — ზუსტი ადგილმდებარეობა უცნობია, როგორც ჩანს, მდებარეობდა გაძიურას მახლობლად.

25. ტალავრა — ქალაქი მცირე არმენიაში, სადაც პლინიუსის ცნობით ინახებოდა მითრიდატე ევპატორის აურაცხელი საგანძური (Plin., NH, XXXVII, 1,11). ზუსტი ადგილმდებარეობა გაურკვეველია.

26. მითრიდატე მიდიელი — ტიგრან II სიძე (ქალიშვილის ქმარი); ამ პერიოდში მითრიდატე VI ერთ-ერთი მთავარსარდალი, არმენიის მეფის ვასალი.

27. ბითვინია — სახელმწიფო შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროს უკიდურეს დასავლეთ ნაწილში, პონტოს მეზობლად. მას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან გადიოდა ბოსფორის სრუტესა და

¹ М. И. Максимовъ, Античные города юго-восточного Причерноморья, М.—Л., 1956, გვ. 87, 107 და შემდ.

მარმარილოს ზღვაზე და ამდენად შავი ზღვის „გასაღებს“ წარმოადგენდა. პონტოს მეფეები, განსაკუთრებით მითრიდატე ევპატორი, ცდილობენ მის ხელთგდებას. ძვ. წ. 74 წ. ბითინიის მეფე ნიკომედე IV გარდაცვალების წინ თავის სახელმწიფოს რომს უანდერძებს და ამით ძლიერ დარტყმას აყენებს პონტოს ინტერესებს შავ ზღვაში; ეს აქტი საბაბი გახდა მითრიდატეს და რომს შორის მესამე ომისათვის¹.

28. გენიუსი პომპეუსი — ცნობილი რომაელი მხედართმთავარი და პოლიტიკური მოღვაწე. დაიბადა ძვ. წ. 106 წ. იგი ეკუთვნოდა მდიდარ მიწისმფლობელურ გვარს. პომპეუსი, ჯერ სულ ახალგაზრდა, დაწინაურდა სულას დიქტატურის დროს. განსაკუთრებული სახელი მოიპოვა ლეპიდუსის აჯანყების ჩახშობით, ესპანეთში სერტორიუსის დამარცხებით და სპარტაკის ჯარის ნაშთების განადგურებით. პომპეუსი სარგებლობდა დიდი პოპულარობით არმიაში და რომის მმართველ წრეებში². ამავე დროს მისი სახელი უთუოდ გახვიადებული იყო; იგი არ გამოირჩეოდა დიდი სამხედრო ნიჭითაც, რაც კარგად გამოჩნდა შემდგომ იულიუს კეისართან მისი ბრძოლების დროს³.

29. კვინტუს ცეცილიუს მეტელუს პიუსი — სულას ერთ-ერთი თანამებრძოლი და მეგობარი; ძვ. წ. 80 წლისათვის არჩეულ იქნა კონსულად. შემდეგ მონაწილეობდა სერტორიუსის წინააღმდეგ ომში. ძვ. წ. 69 წელს პროკონსულის უფლებით დანიშნული იყო ხმელთაშუა ზღვის მეკობრეების წინააღმდეგ ბრძოლის მხედართმთავრად. მეტელუსი პირველ რიგში ჩაეიდა კრეტაზე, რომელიც მეკობრეთა ცენტრს წარმოადგენდა. ორწლიანი ბრძოლის შემდეგ, ძვ. წ. 67 წ. მეტელუსმა დაიმორჩილა კრეტა, მაგრამ მეკობრეების ალაგმვა მაინც ვერ შეძლო. იმავე 67 წ. სახალხო ტრიბუნმა აელე გაბინიუსმა შეიტანა კომიციებში კანონპროექტი, რომლის ძალითაც მეკობრეთა წინააღმდეგ ბრძოლაში მხედართმთავრად საგანგებო უფლებებით აღჭურვილი პომპეუსი ინიშნებოდა. კანონპროექტი მიღებულ იქნა. სამ თვეში პომპეუსმა ენერგიული ზომებით გაანადგურა მეკობრეები და აღადგინა იტალიის ურთიერთობა ყველა პროვინციასთან, რომელიც მოწყვეტილი იყო

¹ Th. Reinach, *Mithridates Eupator...*, გვ. 313—321; Г. Ферреро, *Величие и падение Рима*, т. I, гв. 333—343.

² იხ. M. Gelzer, *Pompeius*, München, 1959, გვ. 25—79.

³ იხ. კ. მარკსის 1861 წ. 27 თებერვლის წერილი ფ. ენგელსსადმი, К. Маркс и Ф. Энгельс, *Соч.*, т. XXIII, гв. 15.

ცენტრს მეკობრეთა თარეშის გამო¹. მაგრამ მეტელუსი, რომელიც ძველებურად კ. კრეტაზე იმყოფებოდა სულაც არ ფიქრობდა პომპეუსის უზენაესობა ეცნო; მასა და პომპეუსს განხეთქილება მოუვიდათ, რომელიც აშკარა სამოქალაქო ომში გადაიზარდა. 67 წლის შემოდგომა და 66 წლის ზამთარი პომპეუსმა კილიკიაში გაატარა, სადაც ჯარებს ამზადებდა თითქოს-და კრეტელების წინააღმდეგ გასალაშქრებლად, მაგრამ სინამდვილეში მეტელუსის საბოლოო დამარცხებისათვის ემზადებოდა².

30. ძვ. წ. 66 წ. სახალხო ტრიბუნმა გაიუს მანილიუსმა შეიტანა კომიციებში კანონპროექტი პომპეუსის მითრიდატეს წინააღმდეგ ომში მხედართმთავრად დანიშვნის შესახებ. პომპეუსი ამ დროს რომში დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა, ამასთან მანილიუსის კანონპროექტს მხარი დაუჭირა გამოჩენილმა რომაელმა ორატორმა და პოპულარულმა სახელმწიფო მოღვაწემ მარკუს ტულიუს ციკერონმა. მანილიუსის წინადადება მიღებულ იქნა და პომპეუსს მიეცა საგანგებო უფლებები აღმოსავლეთში³.

31. მიტროფანე — პომპეუსის მიერ მითრიდატესთან გაგზავნილი ელჩის სახელი სხვა წყაროებში არ იხსენიება. პლუტარქე საერთოდ არაფერს ლაპარაკობს ელჩობის შესახებ (Plut., Pomp., 30—31), ხოლო აპიანეს გადმოცემით მოციქულები მითრიდატემ გაუგზავნა პომპეუსს და არა პირიქით (Appian., Mithr., 98). ი. მანანდიანის აზრით, მიტროფანე პონტოელი ემიგრანტი იყო, რომელიც რომაელთა მხარეზე გადავიდა⁴.

32. ფრაატე — იგივე ფრაატ III-ა (იხ. შენიშვნა 8). დიონ კასიოსს აქ აშკარა შეცდომა მოსდის, როდესაც ფრაატს არსაქვს შვილად აცხადებს და მის გამეფებას ქრონოლოგიურად პომპეუსის მიერ აღმოსავლეთში მხედართმთავრად დანიშვნას უკავშირებს. არსაკი ანუ არშაკი პართელი მეფეების საგვარეულო სახელია და ფრაატ III-ს თვითონ ეწოდებოდა ამავე დროს არშაკ XII⁵.

¹ Н. А. Машкин. История древнего Рима, М., 1948, гл. 270; Н. А. Ормерод. Piracy in the ancient world, Liverpool—London, 1924, гл. 286.

² Т. Моммзен, История Рима, т. III, гл. 100—101.

³ იხ. Plut., Pomp., 30; Cicero, De imperio Gn. Pompei, III, 8; IV, 9. IX, 22.

⁴ Я. А. Манандян, Тигран второй..., гл. 170.

⁵ A. von Gutschmid, Geschichte Traus und seiner Nachbarländer, Tübingen, 1888, гл. 79—80; Er. Spiegel, Iranische Alterthumskunde, III Bd., Leipzig, 1878, гл. 94—96.

33. ვალერიანელები — ერთ-ერთი რომაული ლეგიონის სახელწოდებაა.

34. გალატია — მცირე აზიის ცენტრალურ ნაწილში, პონტოს და ბითინიის სამხრეთით, კაპადოკიის ჩრდილო-დასავლეთით მდებარე ოლქი. ძვ. წ. III საუკუნის დასაწყისში აქ დამკვიდრდნენ ევროპიდან გადმოსახლებული კელტური ტომები გალატები. სელევკიდების სახელმწიფოსთან ბრძოლაში დამარცხებული გალატები, შეფე ანტიოქოზ I დროს (280—261), იძულებულნი არიან დასახლდნენ ფრიგიის ცენტრალურ ოლქში. ამ დროისათვის გალატები სამტომად იყოფოდნენ — ტოლისტოაგები, ტექტოსაგები, ტროკემები. ტომების სათავეში იდგნენ ბელადები. გალატია, რომელიც ზღვის სანაპიროდან და სავაჭრო გზებიდან მოშორებით მდებარეობდა, შემდეგაც თავის განვითარების დონით მნიშვნელოვნად ჩამორჩებოდა მეზობელ ელინისტურ სახელმწიფოებს¹.

35. აქაც იგულისხმება მცირე არმენია, იხ. ზევით, შენიშვნა 18.

36. ანაიტისი — ანტიკურ მწერლებთან შენახული ცნობების თანახმად ანაიტისი იყო არმენიის დასავლეთი ოლქი, როგორც მკვლევრები ფიქრობენ, — აკილისენა, ანუ ეკლეცი, სადაც სტრაბონის სიტყვით იყო ქალღმერთ ანაიტის ტაძრები (Strabo, XI, 14, 16)². კ. ტრევერის აზრით, ეს იყო სატაძრო მიწები, რომლებიც წარმოადგენდნენ თეოკრატიულ თემებს³. ი. მანანდიანის აზრით, არმენიაში ამ სახელწოდების რამდენიმე ოლქი არსებობდა⁴. ქალღმერთი ანაიტი (ანაპიტ) სომხური წარმართული პანთეონის ერთ-ერთი მთავარი ღვთაება იყო; მისი კულტი, ღმერთ მიპრის კულტთან ერთად, ფართოდ იყო გავრცელებული სომხეთში. ანაიტი წარმოადგენდა ნაყოფიერების, მზისა და სინოტივის ღვთაებას⁵.

¹ А. Б. Рапович, Эллинизм и его историческая роль, М.—Л., 1950, гл. 114; Всемирная история, т. II, М., 1956, гл. 256.

² Т. Моммзен, История Рима, т. III, гл. 103—104; К. В. Тревер, Очерки по истории культуры древней Армении, М.—Л., 1953, гл. 62.

³ К. В. Тревер, Очерки по истории и культуре Кавказской Албании, М.—Л., 1959, гл. 61, 93, 150.

⁴ Я. А. Манацян, Круговой путь Помпея в Закавказье..., ВДИ, 1939, № 4, гл. 73—74; 80—81.

⁵ Н. О. Эмиш, Очерк религии и верований языческих армян, М., 1864, гл. 9—14; Г. А. Капанцян, Хеттские боги у армян, Ереван, 1940, гл. 59 და შემდ.

37. კეინ ტუს მარციუს რექსი — იხ. ზევით, შენ. 14.

38. ტიგრან II-ის უმცროსი ვაჟი ტიგრანი ძვ. წ. 66 წლის ახლო ხანებში აუჯანყდა მამას და თავის მომხრეებითურთ გაიქცა პართიაში მეფე ფრაატ მესამესთან. ძვ. წ. 95 წ. დადებული ხელშეკრულება (იხ. ზევით, შენიშენა 4) მითრიდატე VI და ტიგრან II განამტკიცეს უკანასკნელის მითრიდატეს ქალთან ქორწილით. ამრიგად ტიგრან უმცროსი მითრიდატე ევპატორის შვილიშვილი იყო (Justin., XXXVIII, 3, 1—5).

39. როდესაც არმენიის მეფეს მისი ვაჟი აუჯანყდა, პირველი კაპადოკიაში იმყოფებოდა; მან სასწრაფოდ ანება თავი კაპადოკიის დაპყრობას და გამოემართა არმენიისაკენ, სადაც დაამარცხა კიდევაც თავისი ვაჟი და აიძულა ისევე პართიაში გაქცეულიყო მომხრეების თანხლებით¹. ამ აჯანყებას კიდევ ის შედეგი მოჰყვა, რომ მან უნდობლობა დაჰბადა ტიგრანსა და მითრიდატე ევპატორს შორის. შესაძლოა ტიგრან II ექვი, რომელზედაც აქ დიონ კასიოსი ლაპარაკობს, მთლად უსაფუძვლო არ ყოფილიყო, რადგან პონტოს მეფისათვის სომხეთის ტახტზე თავისი შვილიშვილის, ახალგაზრდა და გამოუცდელი ტიგრან უმცროსის ყოფნა უფრო აწყობდა, ვიდრე ძლიერი და საკუთარი, საკმაოდ ფართო მისწრაფებების მქონე ტიგრან II. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ პართელთა მხრიდან ტიგრან უმცროსისათვის დახმარება შესაძლოა პომპეუსსა და ფრაატ III შორის დადებული ხელშეკრულების შედეგიც ყოფილიყო².

40¹ კოლხი და — ანუ კოლხეთი ბერძნულ-რომაულ წყაროებში ეწოდება შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე მდებარე ქვეყანას, ქართული წყაროების ეგრისს. ძვ. წ. VI საუკუნისთვის აქ უძველესი ქართული სახელმწიფო — კოლხეთის სამეფო ჩამოყალიბდა. ძვ. წ. II საუკუნის ბოლოს კოლხეთის სამეფო შინაგანად დასუსტებული ჩანს; ამ გარემოებამ გაუადვილა მითრიდატე ევპატორს მისი დაპყრობა. აპიანეს ცნობით, მითრიდატემ სხვა ხალხებთან ერთად დაიმორჩილა აგრეთვე „კოლხების მეომარი ხალხი“ (Appian., Mithr., 15); სტრაბონის მოწმობითაც, „როდესაც

¹ Appian., Mithr., 104; A. v. Gutschmid, Geschichte Irans., 83—84.

² A. Gutschmid, Geschichte Irans., 83; Caryl, CAH, IX, 377; K. H. Ziegler, Die Beziehungen zwischen Rom und Partherreich, Wiesbaden, 1964, 83. 89.

მითრიდატე განსაკუთრებით გაძლიერდა, კოლხეთი მის ხელში გადავიდა* (Strabo, XI, 2, 18)¹.

41. მეოტისი — აზოვის ზღვა; ბოსფორი — ბოსფორის სამეფო, რომელიც ძვ. წ. V საუკუნის დასაწყისში ქერჩის სრუტის—ძველი კიმერიული ბოსფორის სანაპიროებზე არსებულ ბერძნულ კოლონიათა გაერთიანების შედეგად წარმოიშვა². ძვ. წ. II საუკუნის მიწურულამდე ბოსფორში სპარტოკიდების დინასტია მეფობს. II საუკუნის ბოლოს-კი ამ დინასტიის უკანასკნელი მეფე პერისადი, რომელსაც აღარ ყოფნის ძალა თავისი სამეფოს საკებისა და სარმატების ტომების თავდასხმებისაგან დაცვისათვის, მითრიდატეს მოუწოდებს ბოსფორზე საბატონოდ. მაგრამ პერისადის ამ ნაბიჯმა ბოსფორის ფართო წრეების აღშფოთება გამოიწვია. ბოსფორში იფეთქა ადგილობრივი სკვითების, მონებისა და ლატაკთა აჯანყებამ, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა სავმაკი. მხოლოდ ძვ. წ. 107 წლის ახლო ხანებში შესძლო მითრიდატეს მხედართმთავარმა დიოფანტემ სავმაკის აჯანყების ჩახშობა და ბოსფორის სამეფოს მითრიდატესთვის დამორჩილება³.

42. მითრიდატეს ვაჟის მახარეს ურჩობის შესახებ დაწვრილებით იხ. აპიანე (Mithr., 105); პლუტარქეს მოთხრობით, მახარემ ჯერ კიდევ ლუკულუსს შესთავაზა კავშირი და ძღვენი გაუგზავნა (Lucull., 24). მემნონის გადმოცემით, მახარე კოლხეთის მეფედ იყო მითრიდატეს მიერ დანიშნული და აქედან უჭერს მხარს ლუკულუსს (Memnon, XVI, 54, 1). როგორც ჩანს, მემნონს ამ შემთხვევაში სახელებში მოსდის შეცდომა. კოლხეთში ევპატორს თავისი სხვა ვაჟი — მითრიდატე დაუყენებია მეფედ, მაგრამ მალე მის ერთგულებაში დაექვებულა და სიკვდილით დაუსჯია (Appian., Mithr., 100). მემნონთან მითრიდატეს და მახარეს სახელების აღრევა, უნდა ვიფიქროთ, იმით იყო გამოწვეული, რომ ორივენი ისინი მამას ეურჩებიან და რომაელებთან კავშირს ეძიებენ⁴.

¹ კოლხეთის სამეფოს შესახებ იხ. ს. ჯანაშია, საქართველო აღრინდელი ფეოდალიზაციის ვახე. „შრომები“, ტ. I, გვ. 174—177; Г. А. Меликишвили, К истории древней Грузии, Тбилиси, 1959, გვ. 236—250.

² В. Ф. Гайдукевич, Боспорское царство, М.—Л., 1949, гв. 26—42; Древняя Греция, под ред. В. В. Струве и Д. П. Каллистова, М., 1956, гв. 372—373.

³ С. А. Жебелев, Последний Персид и скифское восстание на Боспоре, гв. 82—115.

⁴ შეად. თ. ყაუხჩიშვილი, მემნონის „ჭერაკლის ისტორიის“ ცნობები საქართველოს შესახებ, „მასალები“, ნაკვ. 34, 1962, გვ. 144—145.

43. ფაზისი — მდ. რიონის ძველი სახელწოდება; ბერძნულ-რომაულ წყაროებში ფაზისის ქვეშ იგულისხმება რიონი დაახლოებით შორაპნამდე და შემდეგ მდ. ყვირილა¹.

44. ასეთივე ცნობები მოეპოვებათ აპიანეს (Mithr., 105) და აგრეთვე სტრაბონს (Strabo, XII, 3, 28). მითრიდატეზე გადამწყვეტი გამარჯვების ადგილას პომპეუსს აუგია ქალაქი ნიკოპოლისი (νίκη — გამარჯვება, πλις — ქალაქი, Νικαπολις — „გამარჯვების ქალაქი“). თ. რაინახი და ი. მარკვარტი ვარაუდობენ, რომ ნიკოპოლისი აგებული იყო სტრაბონის მიერ დასახლებულ დასტირას ადგილზე, მდ. ეფფრატის ნაპირას². როგორც ეს დაბეჯითებით აქვს გარკვეული ი. მანანდიანს, ნიკოპოლისი მდებარეობდა აწინდელი პიურკის მახლობლად, მდ. ლიკოსის ნაპირზე, ენდერესიდან დაახლოებით 10 კმ-ის დაშორებით³.

45. არტაქსატა ანუ არტაშატი, სომხეთის ძველი დედაქალაქი, დაარსებული არტაშეს I მიერ არმენიის სელევკიდების ბატონობისაგან განთავისუფლების შემდეგ (ძვ. წ. II საუკუნის 80-იანი წლები). მდებარეობდა მდ. არაქსის მარცხენა ნაპირზე, ქ. ერევანის სამხრეთით, არალიხის პირდაპირ⁴. იგი წარმოადგენდა სომხეთის უმთავრეს სავაჭრო-ეკონომიურ, პოლიტიკურ და კულტურულ ცენტრს.

46. პომპეუსის ეს ლაშქრობა არმენიაში მოხდა ძვ. წ. 66 წ.

47. სოფანენეს, ანუ სოფენეს ადგილმდებარეობა კარგად ირკვევა სტრაბონის ცნობებით: დასავლეთიდან მის საზღვარს მდ. ეფფრატი წარმოადგენდა; სამხრეთით მესოპოტამიისაგან გაჰყოფდა ტავრის ერთ-ერთი შტო მასისი; ჩრდილოეთით სოფენეს აკილისენე (ეკლეცი) ეკრა, რომელიც ეფფრატის სათავეებში, მდინარის მარცხენა ნაპირზე მდებარეობდა, აღმოსავლეთიდან მას დიდი არმენია ესაზღვრებოდა და მათ შორის საზღვარი მდ. ტიგროსზე გადიოდა⁵.

48. მდ. კირნოსი — უდავოდ სხვა წყაროების კიროსი, ანუ მდ. მტკვარი, ხოლო ანაიტისად, როგორც აღნიშნული იყო (იხ.

¹ ს. ჯანაშია, ფასიდი, „შრომები“, ტ. II, გვ. 271—281.

² Th. Reinach, Mithridates Eupator..., გვ. 385, 1; J. Markwart, Die Genealogie der Bagratiden und das Zeitalter des Mar Abas und Ps. Moses Xoren, „Caucasica“, Fasc. 6, 2 Teil, Leipzig, 1930, გვ. 59—62.

³ Я. А. Манандян, Тигран второй..., გვ. 178—183.

⁴ Я. А. Манандян, О торговле и городах Армении..., გვ. 51.

⁵ Strabo. XI, 12, 3—4; XII, 2, 17; Н. Адонци, Армения в эпоху Юстиниана, СПб, 1908, გვ. 30—31.

ზევით, შენიშვნა 36), ჩვეულებრივად იწოდება ევფრატის სათავეებთან მდებარე აკილისენე-ეკლეცი. ამ ცნობაზე დაყრდნობით თ. მომზენმა გადასწყვიტა, რომ პომპეუსმა თავისი ჯარი საზამთროდ მოაწყო მდ. ევფრატისა და მტკვრის სათავეებს შორის¹. თ. მომზენის ეს მოსაზრება სამართლიანად უარპყო ი. მანანდიანმა, რომელმაც აღნიშნა, რომ იბერია-კოლხეთ-ალბანეთისაკენ სალაშქროდ მომზადებული პომპეუსი არ წავიდოდა ასე შორს ამ ქვეყნების საზღვრებიდან; ამასთანავე მან შენიშნა, რომ რამდენადაც არმენიაში ფართოდ იყო გავრცელებული ქალღმერთ ანაიტის კულტი, ასეთი სატაძრო ოლქები — ანაიტისები შესაძლოა ყოფილიყო სომხეთის სხვა ადგილებშიაც². თ. მომზენის მოსაზრების უარყოფის შემდეგ ი. მანანდიანმა პომპეუსის საზამთრო ბანაკის ადგილმდებარეობის შესახებ წამოაყენა სრულიად ახალი მოსაზრება³.

ი. მანანდიანმა მიაქცია ყურადღება დიონ კასიოსის ნაშრომის შემდგომი XXXVII წიგნის VII თავის V პარაგრაფში შენახულ ცნობას, რომ პომპეუსმა „ეს ზამთარიც ასპისში გაატარა“. ი. მანანდიანმა გადასწყვიტა, რომ დიონ კასიოსის ეს სიტყვები ეხება ძვ. წ. 65/64 წლის, ე. ი. იბერიაში შეჭრის წინ სომხეთში გატარებული ზაშტორის მომდევნო ზამთარს; აქედან მან გააკეთა დასკვნა, რომ ე. ი. წინა 66/65 წლის ზამთარიც პომპეუსს ასპისში გაუტარებია. მაშასადამე, ასკენის განსვენებული მეცნიერი, დიონ კასიოსი აქ დამატებით აზუსტებს რომაელთა 66/65 წლის ზამთრის ბანაკის ადგილს; ი. მანანდიანი იწყებს ასპისის ძიებას. სახელწოდება „ასპიდა“ (Ἀσπίς), მისი აზრით „კასპის“ (Κασπίς) თავნაკლული, შერყენილი ფორმაა და ეს ბუნქტი-კი აღნიშნულია IV სანუქუნის რომაულ რუკაზე ე. წ. Tabula Peutingeriana-ზე „Caspiae“ ფორმით; ეს უკანასკნელი შეეფერება თანამედროვე სოფ. ხოსპიას, ახალქალაქის რაიონში, ძველი ქართული ქალაქის წუნდას მახლობლად; ამრიგად, ი. მანანდიანის აზრით, სწორედ აქ ახალქალაქის რაიონში მდგარა პომპეუსი იბერიაზე ლაშქრობის წინ⁴.

ი. მანანდიანის მთელი ეს მსჯელობა უბრალო გაუგებრობაზეა აგებული. საქმე ისაა, რომ დიონ კასიოსის ცნობა პომპეუსის ასპიდაში ხელმეორედ დაზამთრების შესახებ ეხება არა 65/64 წლის

¹ Т. Моммзен. История Рима, т. III, гл. 106.

² Я. А. Манандян, Круговой путь Помпея в Закавказье..., гл. 73.

³ იქვე, გვ. 70—78; იგივე გაიმეორა თავის მონოგრაფიაში „Тигран второй и Рим“.

⁴ იქვე, გვ. 80—83.

ზანთარს, არამედ შემდგომი 64/63 წლის ზამთარს: ამთავრებს რა თავისი შრომის XXXVII წიგნის V თავში ლაპარაკს 65 წლის ზაფხულში ალბანეთზე ლაშქრობისა და იქიდან დაბრუნების შესახებ. დიონ კასიოსი მოგვითხრობს პომპეუსის მიერ პონტოს საბოლოო შემომტკიცებას, შემდეგ სირიაში გამგზავრებას, პომპეუსისა და პარტიის მეფის ფრაატ III-ის ურთიერთობას (XXXVII, 5—6), ფრაატის ლაშქრობას ტიგრანის წინააღმდეგ კონსულების ლუციუს კეისრისა და გაიოზ ფიგულუსის დროს, ე. ი. ძვ. წ. 64/63 წელს, და ტიგრანის ელჩობას პომპეუსთან „რომელიც მაშინ სირიაში იდგა“ (XXXVII, 6, 5) და მხოლოდ ამის შემდეგ აღნიშნავს, რომ ეს ზამთარიც პომპეუსმა ასპისში გაატარა. ამრიგად, ასპიდაში ზამთარიც პომპეუსს მეორედ 64/63 წელს, ხოლო პირველად 65/64 წელს გაუტარებია. და არმენიის დამორჩილების შემდეგ 66/65 წელს მდ. კიროსთან (მტკვართან) საზამთროდ დაბანაკებას არაფერი აქვს საერთო დიონის ცნობასთან ასპისის შესახებ. ამავე დროს მთელი კონტექსტიდან აშკარაა, რომ ასპისი სირიის პუნქტი უნდა ყოფილიყო¹.

თავისთავადაც ხოსპია-ახალქალაქის რაიონი, ეს შკაცრ ჰავიანი მთიანი ოლქი ვერაფერი საზამთრო ადგილი შეიძლება ყოფილიყო იტალიელი და მცირეაზიელი ჯარისკაცებისათვის. ამავე დროს, დიონ კასიოსის მოთხრობიდან (იხ. თავი 54) ჩანს, რომ საზამთროდ მტკვრის სირას მდგარ რომაელებს ალბანელები დასხმიან თავს მტკვარზე გადმოსვლის შემდეგ. იმისთვის, რომ ალბანელები ახალქალაქის რაიონში მყოფ რომაელებს დასხმოდნენ, მათ უნდა გაეგლოთ მეტად გრძელი მანძილი ან სომხეთის ტერიტორიით (რომელიც რომაელებს მორჩილებდა), ან იბერიით, რაც ძნელი დასაჯერებელი ჩანს, მით უფრო, რომ დიონ კასიოსის მიხედვით ალბანელები იმიტომ დასცემიან რომაელებს, რომ მათი ალბანეთში შეჭრისა ეწინოდათ (იხ. XXXVII, 54). ახალქალაქის რაიონში დაბანაკებული რომაელები რა საშიში უნდა ყოფილიყვნენ ალბანელებისათვის? პლუტარქეს გადმოცემითაც, რადგან პომპეუსს სურდა, მითრიდატეს დასდევნებოდა, ალბანელებთან მოლაპარაკება დაუწყია, რომ მათ ტერიტორიაზე გაეტარებინათ იგი, ისინი დათანხმდნენ, მაგრამ „როდესაც ზამთარმა მოუსწრო რომაელ ჯარს მათ ქვეყანაში (ე. ი. ალბანეთში. — 6. ლ.)... თავს დაესხნენ მათ, გადალახეს რა მდ. კიროსი“ (Plut., Pomp., 34).

¹ სირიაში ათავსებს ასპიდას თ. მამხეციც, История Рима, т. III, 33. 120—122; შუად. RE, Bd. II, 33. 1734.

ამ ცნობიდან აშკარაა, რომ პომპეუსს დაუბანაკებია მდ. კირნოს-მტკვრის ნაპირას სადღაც ალბანეთის საზღვრების მახლობლად. სწორედ ამ ახლო მეზობლობამ შეაშფოთა, როგორც ჩანს, ალბანელები და აიძულა ისინი რომაელებს ანაზღეულად თავს დასხმოდნენ.

უკანასკნელად ამ საკითხს შეეხო აგრეთვე გ. მელიქიშვილი. თუმცა გ. მელიქიშვილს არ მიაჩნია დამაჯერებლად ასპისის (ასპიდის) გაიგივება ხოსპიასთან და რომაელთა დაბანაკება ახალქალაქის რაიონში, მაგრამ იგი მთლიანად იზიარებს ი. მანანდიანის აზრს, რომ რომაელებმა ასპისში გაატარეს 66/65 წლისა და მომდევნო 65 წლის ზამთარი: „Я. А. Мананлян справедливо обращает внимание на тот факт, что и в следующем (65/64 гг.) году войско Помпея зимовало в той же области. У Диона сказано: „Помпей и тогда тоже провел зиму в Аспиде“¹. განსხვავებით ი. მანანდიანისაგან, გ. მელიქიშვილი ასპისს აიგივებს აკილისენესთან, რის საბუთადაც მას მოაქვს დიონის ცნობა, რომ ასპისში დაზამთრების შემდეგ პომპეუსმა აიღო სიმფორიონი (Συμφόριον), რომელიც მას მიაჩნია პლუტარქესა და სტრაბონთან მოხსენებულ სინორიად; ეს უკანასკნელი ეფერატის ნაპირას მდებარეობდა, ერზერუმის დასავლეთით². როგორც ზევით გვქონდა აღნიშნული, ასპისში დაზამთრება მოხდა არა 66/65 და 65/64 წლების ზამთარში, არამედ 65/64 და 64/63 წლებში. სხვაგვარად ამ კონტექსტის გაგება ჩვენ შეუძლებლად მიგვაჩნია. გ. მელიქიშვილი, როგორც ჩანს, შეცდომაში შეიყვანა, გარდა ი. მანანდიანის მტკიცებისა, აგრეთვე დიონ კასიოსის „რომის ისტორიის“ ინგლისელმა გამომცემელმა ე. კერიმ, რომელმაც თავის თარგმანში ასპისის გასწვრივ, გვერდის აშიაზე დასვა თარიღი ძვ. წ. 65 წ.³. შეიძლება ადამიანმა ივარაუდოს, რომ დიონ კასიოსი ამ შემთხვევაში უბრუნდება წინანდელ ამბავს და არღვევს ქრონოლოგიურ თანამიმდევრობას — ასეთი შემთხვევები მართლაც გვხვდება დიონ კასიოსის ნაწარმოებში, მაგრამ მოცემულ კონტექსტში მოვლენათა თანამიმდევრობა იმდენად აშკარაა, რომ ასეთი ვარაუდი სავსებით გამორიცხულია და ე. კერის აქ ისეთივე შეცდომა მოსდის, როგორც ი. მანანდიანს. ეს შეცდომა საფიქრებელია მომდინარეობს დიონ კასიოსის ერთ-ერთი პირველი გამოცემიდან, რომელიც პ. ს. რეიმარს ეკუთვნის; რეიმარს, როგორც

¹ Г. А. Меликшивили, К истории древней Грузии, гв. 325.

² იქვე, გვ. 326.

³ Dio's Roman History by E. Cary, vol. III. გვ. 113.

ეს აღნიშნული გვექონდა, გაუგრძელებია ი. ა. ფაბრიციუსის მუშაობა „რომის ისტორიის“ გამოცემაზე და გამოყენებული აქვს უკანასკნელის კომენტარები, სადაც ასპისი ყოველგვარი დასაბუთების გარეშე გასწორებულია ანატიცად¹. მაგრამ ამ ფრიად მოძველებული, ნაკლებპრიტიკული, მხოლოდ ორ ხელნაწერზე დამყარებულ პუბლიკაციაზე დაყრდნობა საკმარისი საბუთი არ შეიძლება იყოს.

დაუსაბუთებელია აგრეთვე სიმფორიონისა და სინორიას გაიგივება. ამ შემთხვევაშიაც გ. მელიქიშვილი ე. კერის კომენტარს ეყრდნობა²; მაგრამ ამ სახელწოდებათა მხოლოდ გარეგნული და ისიც საკმაოდ შორეული მსგავსება მათი იგივეობის საბუთად ვერ გამოდგება.

ბოლოს, რომაელთა მდ. დასავლეთ ევფრატის (ყარა-სუს) და მტკერის სათავეებს შორის დაბანაკება ასევე ძნელი შესათანხმებელი არის იმ ცნობებთან, რომლებიც ალბანელების რომაელებზე თავდასხმას გადმოგვცემენ, როგორც ი. მანანდიანის ვერსია. ამას, როგორც ჩანს, თვით გ. მელიქიშვილიც გრძნობს; ამიტომ იგი ემყარება რა აპიანეს, ამტკიცებს, რომ საზამთროდ საბოლოოდ დაბანაკებამდე პომპეუსმა სცადა კოლხეთში გაჭრილიყო და აქ მას თავს დაესხნენ იბერები და ალბანელები; გ. მელიქიშვილი ვარაუდობს, რომ უკანასკნელები იბერთა მეფის მიერ იყვნენ მოწვეულნი დასახმარებლად. ამასთან, გ. მელიქიშვილი აპიანეს ცნობებთან ერთად იმოწმებს აგრეთვე პლუტარქეს და დიონ კასიუსის ცნობებს და სამივე ავტორის მონაცემებს ერთობლივად განიხილავს. რის გამოც გამოდის, რომ რომაელებს იბერებთანაც და ალბანელებთანაც ორჯერ ჰქონდათ შეტაკება — პირველად იბერ-ალბანელნი ერთად გამოდიან პომპეუსის წინააღმდეგ, ხოლო შემდეგ უკანასკნელი მათ ცალცალკე ამარცხებს. მოვიყვანოთ აპიანეს ეს ადგილი მთლიანად: „ეს გადახდა თავს მითრიდატეს (იგულისხმება მისი დამარცხება პონტოში. — ნ. ლ.). პომპეუსმა მსწრაფლ მისდია მას, გაქცეულს, კოლხებამდე, ხოლო კოლხების შემდეგ კი იფიქრა, მითრიდატე ვერც პონტოს შემოუვლის და ვერც მეოტისის ტბას და გაძევებულს არც დიდი საქმეების წამოწყება შეეძლებაო. ამის შემდეგ მან მოიარა კოლხები ... პომპეუსი რომ დადიოდა ამ ამბების შესატყობად (არგონავტების, დიოსკურების და სხვათა ამბების — ნ. ლ.) ზოგი ვინც მითრიდატეს მეზობელი ტომები იყვნენ, მათ თავისუფ-

¹ Cassii Dionis Historiarum Romanorum, ed. H. S. Reimarus, 1750—1752, გვ. XXXVII.

² Dio's Roman History by E. Cary, vol. III, გვ. 113, შეფ. 2.

ლად ატარებდნენ; ოროსე კი, ალბანთა მეფე და არტოკე, იბერთა მეფე 70000 კაცით ჩაუსაფრდნენ მას მდინარე კირნოსთან... პომპეუსმა რომ ამ ჩასაფრების შესახებ შეიტყო; მდინარეზე ხიდი გასდო და ბარბაროსები ტევრში შერევა (ხოლო ესენი ძალიან დახელოვნებულები არიან ტყეში ბრძოლაში, რადგან იმალებიან და ესხმიან თავს უჩინრად); ამ ტევრს ირგვლივ ლაშქარი შემოავლო და ცეცხლი წაუკიდა; ვინც გამორბოდა ქალიდან, მათ სდევდა მანამ, ვიდრე ყველამ მძევლები არ გამოუგზავნეს და საჩუქრები არ მიართვეს (Appian., Mithr. 103)... აქედან შემობრუნებულმა პომპეუსმა გაილაშქრა არმენიაზე, რაკილა ტიგრანეს ბრალს სდებდა მითრიდატეს ეხმარებაო“ (იქვე, 104). როგორც ვხედავთ, აპიანეს მიხედვით პომპეუსის კოლხეთში შეჭრა და მასზე ალბანელებისა და იბერების თავდასხმა მოხდა რომაელთა არმენიაში ლაშქრობის წინ, დიონ კასიოსის და პლუტარქეს ერთობლივი ცნობებით კი პომპეუსმა ჯერ ტიგრანი მოიყვანა მორჩილებაში, შემდეგ დაამარცხა ალბანელები, შემდეგ ზაფხულს კი ილაშქრა იბერიაში და ბოლოს კოლხეთში. ცხადია, რომ ამ ორ უკანასკნელ ავტორსა და აპიანეს შორის აშკარა და თვალსაჩინო წინააღმდეგობაა და მათი ერთად დამოწმება, ერთნაირად ნდობა სამივეს ცნობებისა არ შეიძლება მართებული იყოს. ამავე დროს, აპიანეს მონათხრობის ცალკეული დეტალები — პომპეუსის მიერ მდინარე მტკვარზე ხიდის გადება, იბერებისა და ალბანელების ტყეში შერევა და დახოცვა, იბერებისაგან მძევლების მიღება და სხვ., ემთხვევა იმ ცნობებს, რომლებსაც პლუტარქე და დიონ კასიოსი გვაწვდიან რომაელთა იბერიაში ძვ. წ. 65 წ. შეჭრის შესახებ. რამდენადაც პლუტარქეს და განსაკუთრებით დიონ კასიოსის ცნობები ამ მოვლენათა შესახებ უფრო დაწვრილებითია, თანამიმდევრულია და გამართული, მათ უპირატესობა უნდა მიენიჭოთ აპიანესთან შედარებით. აშკარაა, რომ აპიანეს აქ ბევრი შეცდომა მოსდის: ალბანელებთან და იბერებთან პომპეუსის ცალკეცალკე შებრძოლება მას ერთ ეპიზოდად გაუერთიანებია და პომპეუსის არმენიაზე გამარჯვების შემდეგ მომხდარი ამბავი ამ მოვლენის წინ გადმოუტანია; ასევე აურევია აპიანეს იბერიაში და კოლხეთში პომპეუსის ლაშქრობათა თანამიმდევრობა. ამრიგად, აპიანეს ცნობები ამ შემთხვევაში ნდობის ღირსი არ არის და გ. მელიქიშვილს საბუთად ვერ გამოადგება.

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ ჩვენ უნდა დავასკვნათ, რომ პომპეუსი არ შეიძლებოდა 66/65 წლის ზამთარში დაბანაკებული ყოფილიყო მდ. ყარა-სუს და მტკვრის სათავეებს შორის აკილისენე-ეკლესის მხარეში, და გავიმეოროთ ჩვენი ზემოთ გაკეთებული

დასკვნა ამ ბანაკის ადგილმდებარეობის შესახებ: პომპეუსი საზამთროდ 66/65 წელს დაბანაკებული იყო მდ. მტკვრის ნაპირას, ალბანეთის საზღვრების ახლოს. რამდენადაც ცენტრალური სომხეთიდან მტკვრის ხეობისაკენ გზა, როგორც ეს გარკვეული აქვს ს. ერემიანს, მდ. ალსტაფის ხეობით მიდიოდა¹, საფიქრებელია, რომ პომპეუსიც სწორედ ამ გზით წასულა და სადღაც აწინდელი ყაზახისა და თოუზის მიდამოებში დაუბანაკებია².

49. ეს გამოთქმა — ჩასწერა თავის „მეგობრად და მოკავშირედ“ ჩვეულებრივი ფორმულა იყო, რომლითაც რომაელები დამარცხებული ქვეყნების ნაწილს თავის ვასალურ სამეფოებად აქცევდნენ (ამის შესახებ დაწვრილებით იხ. ქვევით, შენიშვნა № 7 XXXVII წიგნისათვის).

50. ალბანელები — ამიერკავკასიის აღმოსავლეთ ნაწილის, თანამედროვე აზერბაიჯანისა და სამხრეთ დაღესტანის ძველი მოსახლეობა. ძვ. წ. I საუკუნისათვის ალბანეთი დამოუკიდებელ სამეფოს წარმოადგენდა და მისი ტერიტორია მდ. მტკვრის ჩრდილოეთით იორ-ალაზნის აუზიდან კასპიის ზღვამდე იყო გადაჭიმული³. ქართულ წყაროებში ალბანეთი ჰერეთის სახელით იყო ცნობილი, ამ სახელის ფართო გავებით⁴.

51. კრონოსი — ბერძნულ მითოლოგიაში დედამიწის ღვთაების — გეას და ზეცის ღმერთის — ურანის ვაჟი, ღმერთთა მამამთავ-

¹ С. Т. Еремян, Торговые пути Армении в эпоху сасанидов, ВДИ. 1939, № 1, გვ. 84.

² აქვე უნდა აღენიშნოთ, რომ 1960 წ. გამოქვეყნებულ თავის წიგნში „Очерки по истории и культуре Кавказской Албании“, კ. ტრევერი უარყოფს ი, მანანდიანის აზრს პომპეუსის ახალქალაქის რაიონში დაზამთრების შესახებ და ფიქრობს, რომ ანატიისის ის ოლქი. სადაც იღვა პომპეუსი, უნდა მდებარეობდეს ან ძველი ხალხალის მახლობლად, ე. ი. იქ სადაც ჩვენც ვვარაუდობთ, ან გუგარეთის რომელიმე ოლქში (გვ. 93): მაგრამ, ამვე დროს იგი უკრიტიკოდ იღებს ი. მანანდიანის მოსაზრებას არმენიაში ასპისის ოლქის არსებობის შესახებ და რამდენიმე გზის ახსენებს ახალქალაქის რაიონში სატაძრო მიწების გაერთიანებას — ასპიდას (გვ. გვ. 61, 93 და სხვ.).

ამას უნდა დავუმატოთ ისიც, რომ თავისთავადაც გაუმართლებელია ახალქალაქის რაიონის ამ პერიოდში არმენიისათვის მიკუთვნება: როგორც ნაჩვენებია აქვს ს. ჯანაშიას, ძვ. წ. I ს-თვის იბერიის ტერიტორია მდ. კოროხის აუზამდეც კი აღწევდა, „შრომები“, ტ. II, გვ. 256—257.

³ ალბანეთის ტერიტორიის, საზოგადოებრივი, პოლიტიკური და ეკონომიური ვითარების და კულტურის შესახებ იხ. К. В. Тревер, Очерки по истории и культуре кавк. Албании; История Азербайджана, Баку, 1958, გვ. 50—70.

⁴ Е. Ломтოшри, იბერიის (ქართლის) სამეფოს პოლიტიკური საზღვრების საკითხისათვის, გვ. 3—5.

რის ზეგისი მამა. რომაულ პანთეონში მას შეეფერება სატურნუსი—
იუპიტერის მამა. კრონოსის დღესასწაული (αἱ Κρονία [εἰρηά])
იხდიდნენ ათენში ჰეკატომბაიონის თვის (შეეფერება ივლისის
მეორე ნახევარს და აგვისტოს პირველ ნახევარს) მე-12 დღეს.
რომში ეს დღესასწაული იწოდებოდა სატურნალიებად (Saturnalia);
დღესასწაულობდნენ ყოველწლიურად 17 დეკემბერს.

52. ლუციუს ფლავუსი — ჯერ ლუკულუსის, ხოლო შემდეგ
პომპეუსის ლეგატი.

წიგნი XXXVII

1. ლუციუს ავრელიუს კოტა და ლუციუს მანლიუს
ტორკვატუსი, კონსულებად იყვნენ ძვ. წ. 65 წ.

2. არტოკე — დიონ კასიოსი და აბიანე ასეთი ფორმით (არტო-
კეს) ხმარობენ იბერიის მეფის სახელს. ივ. ჯავახიშვილი იმ
საფუძველზე, რომ „ქართლის ცხოვრებაში“ მოხსენებულია ქართლის
მეფე არტაგი, პომპეუსის თანამედროვე იბერიის მეფის სახელა-
დაც ამ ფორმას ხმარობს¹. ეს კონიექტურა გაზიარებულია სამეც-
ნიერო ლიტერატურაში², მაგრამ ტექსტის სიზუსტისათვის ჩვენ
უფრო მიზანშეწონილად ჩავთვალეთ დედნის ფორმა დაგვეცვა.

3. როგორც რომაელი მოქალაქე და ოფიციალური წრეების
მწერალი დიონ კასიოსი ცდილობს ამ შემთხვევაშიაც ისე წარმო-
გვიდგინოს საქმე, თითქოს პომპეუსი მშვიდობიანი ზრახვებით შემო-
დის ამიერკავკასიაში, კერძოდ იბერიაშიაც, და თვით ამ ხალხე-
ბის, თუ მათი მეფეების, მოქმედებამ აიძულა იგი შეჭრილიყო მათ
ქვეყანაში; მაგრამ უდავოა, რომ რომაელებს ამიერკავკასიაში თავისი
საკუთარი ინტერესები ჰქონდათ, რომლებიც მათ ამ ქვეყნების
დამორჩილებისა, ან ყოველშემთხვევაში თავისი გავლენის ქვეშ
მოქცევისაკენ უბიძგებდათ.

უპირველეს ყოვლისა, ამიერკავკასიის ქვეყნებს რომაელებისათ-
ვის პოლიტიკურ-სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდათ, როგორც
მოხერხებულ პლაცდარმსა და სასარგებლო მოკავშირეს აღმოსავ-

¹ ივ. ჯავახიშვილი; ქართველი ერის ისტორია. წ. I, 1951, გვ. 164—166;
„ქართლის ცხოვრება“, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1955,
გვ. 30.

² ს. ჯანაშია, „შრომები“, ტ. I, გვ. 179; ტ. II, გვ. 179, 180; საქართვე-
ლოს ისტორია, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, სახელმძღვანელო VIII—X
კლასებისათვის, 1960, გვ. 37.

ლეთში და, კერძოდ პართიის წინააღმდეგ, რომელსაც რომი ამიერიდან ემეზობლებოდა.

ამას გარდა, ამიერკავკასიის ქვეყნებს გარკვეული ეკონომიური მნიშვნელობაც ენიჭებოდათ. ჯერ ერთი უდავოა, რომ რომს აინტერესებდა თვით ამ ქვეყნების ეკონომიური რესურსები, მეორე მხრივკი ისინი კონტროლს უწევდნენ ჩრდილოეთ კავკასიაში მიმავალ საულელტეხილო გზებს, რომელთა მეშვეობით ხდებოდა იმპერკავკასიის ტომებთან ვაჭრობა, რომლის ერთ-ერთი მთავარი დარგი, რომაელებისათვის განსაკუთრებით საინტერესო, მონებით ვაჭრობა უნდა ყოფილიყო¹. ამ ზეკარებს ის ფასიც ჰქონდა, რომ მათი საშუალებით შეიძლებოდა ჩრდილოკავკასიელი ნომადების გადმოყვანა მაშველ რაზმებად; „ვის ხელშიაც ეს კარები იმყოფებოდა, ჩრდილოეთის ნომადების სამხრეთისაკენ მოძრაობაც მის ნებასურვილზე ეკიდა“². ამიერკავკასია რომაელებს იზიდავდა იმ ტრანსკავკასიური სავაჭრო გზის გამოც, რომელიც შავი ზღვის აუზს შუა აზიასთან, ინდოეთთან და ჩინეთთან აკავშირებდა³. შემთხვევითი არაა ის გარემოება, რომ პომპეუსი ცდილობს ამ გზის დათვალიერებას და მისი გამოყენების შესაძლებლობის შესწავლას. სამართლიანად შენიშნავს ლ. სანიკიძე, რომ ამ გზას რომაელებისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა მას შემდეგ, რაც პართიის სახელმწიფომ გაზარდა თავისი საზღვრები და, ამგვარად, ჩაჰკეტა ინდოეთ-ჩინეთისაკენ მიმავალი სამხრეთული გზები⁴. როგორც აღნიშნავს ა. ბოლტუნოვა, „Поход Помпея в Закавказье является одним из звеньев в цепи римских военных мероприятий в Азии, имевших целью постепенное и планомерное продвижение римлян на восток, и обеспечение путем проникновения на восток римского торгового капитала возможности установить торговый путь в глубины Азии“⁵. აღნიშნული მომენტები წარმოადგენდა სწორედ იმ მამოძრავებელ ძალას, რომელიც პომპეუსს

¹ ს. ჯანაშია, „შრომები“, ტ. I, გვ. 182—186.

² იქვე, გვ. 184.

³ ამ გზის შესახებ იხ. Г. К. Гозалинвилл, О древнем торговом пути в Закавказье, ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. II, 1956, გვ. 153—160; З. И. Ямпольский, К изучению древнего пути из Каспийского моря по реке Куре через Грузию к Черному морю. იქვე, გვ. 161—180; ო. ლორთქიფანიძე, ანტიკურ ხანაში ინდოეთიდან შავი ზღვისაკენ მიმავალი სატრანზიტო-სავაჭრო გზის შესახებ, „საქ. აკად. მოამბე“, ტ. XIX, № 3, 1957, გვ. 377—384.

⁴ ლ. სანიკიძე, პონტოს სამეფო, თბილისი, 1956, გვ. 193.

⁵ А. И. Амيرانашвили (Болтунова), Иберия и римская экспансия в Азии. ВДН, 1938, № 4 (5), გვ. 166.

ალბანეთში, იბერიაში და კოლხეთში სალაშქროდ იწვევდა. ცხადია, პომპეუსს არავითარი საბაბიც რომ არ ჰქონოდა, იგი მაინც შეცდებოდა ამიერკავკასიის ქვეყნები რომის გავლენისათვის დამორჩილებინა. ეს ლაშქრობა ემსახურებოდა რომის ხელისუფლების სათავეში ახლად მოსული სოციალური ფენების გამდიდრების, ახალი ბაზრების, სავაჭრო გზების, ხალხთა დატყვევება-დამონების მისწრაფებებს; „მეორეხარისხოვან როლს თამაშობდა მითრიდატეს შეპყრობის იურიდიული საბურველი და თვითონ პომპეუსის პატივმოყვარეობა“¹.

4. აკროპოლისის ქვეშ დიონ კასიოსი უდავოდ გულისხმობს იბერიის დედაქალაქს, რომელიც სტრაბონთან ჰარმოზიკედ (*Ἀρμόζιχη*), პლინიუსთან ჰარმასტიხად (*Harmastis*), ხოლო პტოლემეაიოსთან ჰარმაკტიკად (*Ἀρμάκτιχα*) იწოდება (*Strabon*, XI, §. 5; *Plin.*, NH, VI, 23; *Cl. Ptol.*, *Geogr.*, V, 10, 3). სამეცნიერო ლიტერატურაში კარგად არის ცნობილი, რომ ამ სახელით აღინიშნებოდა ქართლის სამეფოს დედაქალაქი არმაზციხე. ანტიკური რეალები და 1941—1943/44 წწ.-ში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების საფუძველზე მთელი უეჭველობით დადასტურდა, რომ არმაზციხე, ანუ ბერძნულ-რომაული წყაროების ჰარმოზიკე-ჰარმასტიხის მდებარეობდა მცხეთის მახლობლად, არმაზის მალლობზე, ანუ ბაგინეთის ბორცვზე, მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე, არავგის შესართავის პირდაპირ². ამავე დროს ცნობილია, რომ ქართლის სამეფოს დედაქალაქად „პირველ საუკუნეზე გაცილებით უფრო უდრე“ ხდება ქალაქი მცხეთა³, ხოლო ანტიკურ ლიტერატურაში იბერიის დედაქალაქი ამ სახელით პირველად ახ. წ. II საუკუნეში გვხვდება⁴. ეს მდგომარეობა უნდა აიხსნას იმით, რომ არმაზციხის ცნებაში შედიოდა, როგორც ჩანს, ქალაქი მცხეთაც; როგორც ს. ჯანაშია აღნიშნავს, არქეოლოგიური გათხრებისა და ძველ ავტორთა შესწავლის შედეგად ირკვევა, რომ

¹ ლ. სანიკიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 194.

² ს. ჯანაშია, არქეოლოგიური გათხრები საქართველოში, გაზ. „კომუნისტ“, 1945, № 13; გ. ლომთათიძე, არქეოლოგიური გათხრები საქართველოს ძველ დედაქალაქში, 1945, გვ. 55; ა. აფაქიძე, არმაზციხის ლოკალიზაციის საკითხისათვის, „ისტორიის ინსტ. შრომები“, ტ. IV, ნაკ. I, 1958, გვ. 71—98; ა. აფაქიძე, ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, თბილისი, 1963, გვ. 21 და შემდ.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. I, გვ. 447—454; ს. ჯანაშია, „შრომები“, ტ. II, გვ. 304.

⁴ ნ. ლომოური, კლავდიოს პტოლემეაიოსი, „გეოგრაფიული სახელმძღვანელო“, ცნობები საქართველოს შესახებ, „მასალები“, ნაკ. 32, 1955, გვ. 46, 60.

„არმაზის ციხე წარმოადგენდა მხოლოდ მთელის ნაწილს სახელდობრ, მცხეთის აკროპოლისს, რომლის სახელწოდებაც („მცხეთა“) ბერძნულ-რომაული ლიტერატურისათვის ცნობილი ხდება ჩვ. წ. II საუკუნიდან“¹. ცხადია, რომ დასავლურ წყაროებში ცნობები იბერიის შესახებ ჩნდება უმთავრესად პომპეუსის ლაშქრობის შემდეგ; რამდენადაც რომაელებს საქმე პირველ რიგში სწორედ დედაქალაქის აკროპოლისთან (შიდა ციხესთან) ჰქონდათ, სწორედ შისი სახელი გაიგეს პირველად და მას ასახელებდნენ თავის ანგარიშებში თუ აღწერილობებში. დიონ კასიოსის მიერ იბერიის დედაქალაქის „აკროპოლისად“ წოდებას ზემოაღნიშნულთან დაკავშირებით განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება, რამდენადაც გვეხმარება არმაზციხის რაობის გაგებაში. გ. მელიქიშვილის დაკვირვებით, იბერიის დედაქალაქის ციხის „აკროპოლისად“ წოდება დიონ კასიოსის მიერ, როგორც ჩანს, ადგილობრივი ქართული სახელწოდების გადმოცემა უნდა იყოს, გ. მელიქიშვილი ყურადღებას აქცევს იმ გარემოებას, რომ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ქრონიკაში აღნიშნულია არმაზში „შიდა ციხის“ აშენება; ეს ტერმინი კი ზედმიწევნით შეეფერება ბერძნულ „აკროპოლისს“².

4³. ამ ადგილას ყველა ხელნაწერებში არის ლაკუნა, რომელსაც ბეკერი ავსებს სიტყვებით — τὴν Κέρυσι παραρρέουτος, ზეზენ ძე, ... მაშინ ეს ადგილი უნდა ითარგმნოს შემდეგნაირად: „...ერთი მხრიდან მოედინება კირნოსი, ხოლო მეორე მხრით კი გადაჭიმული იყო კავკასიონი“³.

5. ჩვენი ყურადღება გვიღდა შევაჩერთ პომპეუსის იბერიაში შემოსვლის მარშრუტზე. ზევით (იხ. შენიშვნა № 48 XXXVI წიგნისადმი) ჩვენ არ ვავიზიარეთ ი. მანანდიანის შეხედულება პომპეუსის საზამთროდ ახალქალაქ-ხოსპიას რაიონში დაბანაკების შესახებ. ამასთან დაკავშირებით მიუღებლად მიგვაჩნია აგრეთვე ი. მანანდიანის მიერ პომპეუსის იბერიაში ლაშქრობის მარშრუტის განსაზღვრა. რამდენადაც რომაელთა საზამთრო ადგილსამყოფელად ი. მანანდიანმა მიიჩნია ახალქალაქ წუნდის რაიონი, სრულიად ლოგიკური იყო, რომ მან იმავე გაზაფხულზე რომაელთა იბერიაში შეჭრა ივარაუდა მერმინდელი ჯავახეთიდან მტკვრის ხეობით. აქე-

¹ ს. ჯანაშია, ვახ. „კომუნისტი“. 1945, № 13; შეად. ა. აფაქიძე, მცხეთა — ქართლის სამეფოს ძველი დედაქალაქი. თბილისი, 1959, გვ. 76—80; მისივე, ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, გვ. 162—182.

² Г. А. Меликишвили, К истории древней Грузии, გვ. 329—329.

³ იხ. დიონ კასიოსის „რომის ისტორიის“ ბეკერის გამოცემა, 1849: შეად. Dio's Roman History, by E. Cary, გვ. 98.

დან, ე. რ. ხოსპიას რაიონიდან, მანანდიანის აზრით, იბერიაში ორი გზით შეიძლება შეესვლა: ერთი — ბაქურიან-ბორჯომის მიმართულებით, ხოლო მეორე — აწყურიდან ბორჯომზე და შემდეგ შუა ქართლისაკენ. ეს მეორე გზა უნდა გამოეყენებინა პომპეუსს, ი. მანანდიანის სიტყვით, რადგან იგი თავისთავად უკვე ამ გზაზე იდგა¹. რადგან ჩვენ უარგავით მანანდიანისეული ლოკალიზაცია პომპეუსის საზამთრო ბანაკისა, ცხადია ეს მარშრუტიც ჩვენ გაუშართლებლად მიგვაჩნია. მაგრამ იგი სხვა მხრივაც მიუღებელია. ჯერ ერთი, დიონ კასიოსის მოთხრობიდან ჩანს, რომ პომპეუსი სრულიად ანაზღეულად მივიდა იბერიის დედაქალაქამდე, არტავმა ვერც კი გაიგო მისი მიახლოება. ასეთი მოულოდნელობა სრულიად წარმოუდგენელი იქნებოდა, პომპეუსს რომ მტკვრის ზემო წელიდან მცხეთამდე მდინარის მთელი ხეობა გაეგლო: შეუძლებელია ამ ხნის განმავლობაში იბერიის მეფეს ვერ გაეგო მისი მიახლოება, მით უფრო, რომ არტავი არც ისე გულხელდაკრეფილი იყო და მტრის დასახვედრად ემზადებოდა. ამას გარდა, ქართულ საისტორიო წყაროებში აღნიშნულია, რომ ქართლში ძველად, ანტიკურ ხანაში, სწორედ მტკვრის ხეობაში რამდენიმე ციხე-ქალაქი მდებარეობდა: ოძრხე, ურბნისი, კასპი და სარკინე². ამათ გარდა უნდა ვიგულისხმოთ აგრეთვე უფლისციხე და გორიც, რომლის ციხის არქეოლოგიურმა შესწავლამ გამოავლინა ანტიკური დროის სიმაგრის ნაშთები³. როგორ შეიძლება დაეუშვათ, რომ ამ ქალაქებთან მას არავითარი წინააღმდეგობა არ შეხვედროდა და ხელშეუშლელად მისულიყო სატახტო ქალაქამდე. შემდეგ, დიონ კასიოსი მოგვითხრობს, რომ მტრის მოულოდნელი თავდასხმის გამო არტავმა ვერ მოასწრო მეტად ძნელგასავალი ვიწრობების დაკავება. რამდენადაც ცოტა ქვევით დიონი აღნიშნავს, რომ დედაქალაქის დაკავების მერე პომპეუსმა აიღო ეს ვიწრობები, უეჭველია აქ სწორედ მცხეთა-არმაზის მიმდგომი ადგილები იგულისხმება. პომპეუსი რომ მტკვრის ზემო წელიდან წამოსულიყო, რაღა აზრი შეიძლებაოდა ჰქონოდა ამ ვიწრობების დაკავებას, როდესაც მდ. მტკვრის მთელი იბერიის ფარგლებში მოქცეული ხეობა მის ხელში იყო უკვე მოქცეული.

¹ Я. А. Манандян. Круговой путь Помпея..., გვ. 76.

² „მოქცევა ქართლისაჲ“, Е. Такаишвили, Описание рукописей, ტ. II, გვ. 708: „ქართლის ცხოვრება“, ტ. I, გვ. 6—12; Ш. А. Месхиа, Города и городской строй феодальной Грузии, Тбилиси, 1959, გვ. 16—17.

³ ნ. ლომოური, ქართლის (იბერიის) სამეფოს სახლურების საკითხისათვის..., გვ. 5—11.

ყოველივე ზემოთქმული გვახარაულებინებს, რომ პომპეუსი დედაქალაქს აღმოსავლეთიდან უნდა მისდგომოდა. რამდენადაც ჩვენ ზევით პომპეუსის სახამთრო ბანაკი მდ. მტკვრის ნაპირას, დაახლოებით აღსტაფისა და თოუზის შესართავთა რაიონში ვიგულისხმეთ: ვფიქრობთ, რომ პომპეუსი აქედან უნდა მდ. მტკვარს აპყლოლოდა და ისე მისდგომოდა იბერიის სატახტო ქალაქს. იბერიის სამეფოს ტერიტორია ამ დროს, როგორც ჩვენ სხვა ადგილას გვაქვს გარკვეული, იწყებოდა დაახლოებით მდ. ხრამის (ქციის) მტკვართან შეერთების ადგილას¹. აქედან პომპეუსს მართლაც შეეძლო სწრაფად და მოულოდნელად მისგა მცხეთის სანახებამდე. ასეთ ვითარებაში არტაგისათვის მართლაც ჰქონდა მნიშვნელობა მცხეთა-არმაზის აღმოსავლეთით მდებარე ვიწრობების გამაგრებას; ამით იგი გზას შეუკრავდა რომაელებს როგორც დედაქალაქისაკენ, ისე დანარჩენი იბერიისაკენ. ერთი სიტყვით, პომპეუსს ჩვენის აზრით, უნდა ესარგებლა სომხეთისა და იბერიის დამაკავშირებელი გზების იმ შტოთი, რომელიც აღსტაფის ქვემო დინებიდან მტკვრის აყოლებით მცხეთა-თბილისის რაიონს აღწევდა². ამ მოსაზრებას საფუძვლით ადასტურებს სტრაბონის ცნობაც; ლაპარაკობს რა იბერიაში შემოსასვლელ გზებზე, სტრაბონი აღნიშნავს: „ხოლო არმენიიდან [შემოსასვლელი] არის კიროსის ვიწროებზე და არაგოსისაზე. ვიდრე ერთმანეთს შეერთვის [ეს მდინარეები], იმ ადგილას მდებარეობს გამაგრებული ქალაქები კლდეებზე;... ამ შემოსასვლელებით ისარგებლა პირველად პომპეუსმა, რომელიც არმენიიდან მოდიოდა, ხოლო შემდეგ კანიდიუსმა“³. მართლაც, აღნიშნული გზა თითქოს აღსტაფის შესართავიდან, სულ მტკვრის მარჯვენა ნაპირს მიჰყვებოდა. ამ გზით მომავალი, თბილისის შემდეგ მდებარე ვიწრობების გავლით, მართლაც არმაზციხე-მცხეთას და არაგვის შესართავს მიაღებოდა⁴.

6. მდინარე პელორი — სრულიად უცნობია სხვა წყაროებისათვის; ლატიშევის „Seythica et Caucasia“-ს ახალი გამოცემის კომენტატორი აიგივებს მას მდ. ლორთან⁵; აქ იგულისხმება, როგორც ჩანს, მდ. ლორე (მდ. დებედის ხეობაში, ყოფილი ბორჩა-

¹ ნ. ლომოური, ქართლის (იბერიის) სამეფოს საზღვრების საკითხისათვის..., გვ. 5—11.

² С. Т. Еремян, Торговые пути Армении..., გვ. 84—87.

³ Strabo, XI, 3, 5.

⁴ ნ. ლომოური, ძველი საქართველოს სავაჭრო გზების საკითხისათვის, „ისტორიის ინსტიტუტის შრომები“, ტ. IV, ნაკვ. I, 1958, გვ. 115—116.

⁵ ВДП. 1948. № 2, გვ. 271, 1.

ლოს მახრა, ეხლა სომხეთის სსრ). მაგრამ მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე მცხეთასთან გადასული არტაგი მდ. ლორესთან ვერავითარ შემთხვევაში ვერ აღმოჩნდებოდა. დიონ კასიოსის მთელი აღწერილობა გვაფარაუდებინებს, რომ აქ მდინარე არა გვი იგულისხმება, თუმცა გაურკვეველია რა საფუძველზე უწოდებს მას მწერალი პელორს. როგორც გ. მელიქიშვილი გადმოგვცემს, ვ. დონდუამ შიპაქცია ყურადღება მდ. პელორის სახელწოდებას, რომელიც მისი აზრით შეიძლება იყოს აღწერილობითი ხასიათისა — შუად. ზმნა $\pi\acute{\epsilon}\lambda\alpha$ — „ვმძრაობ, მივისწრაფვი“, ან $\tau\acute{o} \pi\acute{\epsilon}\lambda\alpha\rho$ — „გოლიათი“ (ЧУДОВИЩЕ)¹.

7. დიონ კასიოსის ეს ცნობა, როგორც ს. ჯანაშია აღნიშნავს, მიუთითებს არტაგის მონარქიულ უფლებებზე, რადგან „სუვერენული უფლებები რომ ხალხს ჰკუთვნებოდა, მაშინ, ცხადია, მძევლებად თვით ხალხისავე წარმომადგენლები იქნებოდნენ“². მართლაც, დიონ კასიოსის ეს ცნობა ერთ-ერთი კონკრეტული საბუთია იმათ წინააღმდეგ, ვინც ამტკიცებს, რომ იბერიაში (ქართლში) ძვ. წ. I საუკუნისთვისაც კი (და უფრო გვიანაც) ჯერ კიდევ არ იყო კლასობრივი საზოგადოება და სახელმწიფო, ხოლო ანტიკურ წყაროებში დასახელებული „ბასილევსები“ რეალურად გვაროვნული წყობილების ტომის ბელადს წარმოადგენდნენ³. საქმე ისაა, რომ გვაროვნული წყობილების დროს, ე. ი. იმ დროს, „როცა ყოველი ასაკოვანი მამაკაცი ტომში მეომრად ითვლებოდა, ჯერ კიდევ არ არსებობდა ხალხისაგან გამოცალკეებული საჯარო ხელისუფლება, რომელიც შეიძლებოდა მას (ე. ი. ხალხს. — ნ. ლ.) დაპირისპირებოდა“⁴. ამ დროს მთელი ძალაუფლება თვით ხალხს ეკუთვნოდა უხუცესთა საბჭოსა და სახალხო კრების სახით, „ბასილევსის“ თანამდებობა არჩევითი იყო და არ სარგებლობდა უზენაესი უფლებით. ასეთ პირობებში მძევალს მხოლოდ მაშინ ექნებოდა ძალა, თუ იგი მთელი ხალხის, ან მისი ძალაუფლების განმასახიერებელი საბჭოს (ბულე), ან სახალხო კრების მიერ იქნებოდა მიცემული. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ხელისუფლების სათავეში მოექცა მეფე — მონარქი,

¹ Г. А. Мелликишвили, К истории древней Грузии, гв. 329, შენ. 20.

² ს. ჯანაშია, „შრომები“, ტ. II, გვ. 159.

³ Г. К. Соселня, Существовала ли рабовладельческая формация в Грузии, ВИ, 1956, № 10; შუად. რეცენზია ამ სტატიაზე: Ш. А. Месхиа, Н. Ю. Ломоурн, О. Д. Лордкипанидзе, К вопросу о происхождении государства и сущ. рабов. форм. в Грузии, ВИ, 1957, № 7.

⁴ ფ. ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა, თბილისი, 1953, გვ. 143.

მამიდან შვილზე გარდამავალი მემკვიდრეობითი უფლებით, ე. ი. მას შემდეგ რაც გაჩნდა სახელმწიფო, მძველად მიჰყავდათ ამ უზენაესი ხელისუფლის — მეფის შვილები. ასე მაგალითად, იულიუს კესარის მოთხოვნით, გვაროვნული წყობილების უმაღლეს საფეხურზე მდგომ გალურ ტომს — ედუებს სეკვანებისათვის მძველად მიუციათ თავისი „უწარჩინებულესი მოქალაქეები (Obsides dare nobilissimos civitatis)“¹. ასევე გერმანელთა ბელადი არიოვისტე მოითხოვს ვალებისაგან მძველად „ყველაზე წარჩინებულთა შვილებს (obsides nobilissimi cujusque liberos poscere)“²; თვითონ კეისარს ბელოვაკთა ტომისაგან მიჰყავს 600 მძვეალი (sescentos obsides poposcit), ხოლო სუესიონთაგან ყველაზე გამოჩენილი მოქალაქეები (obsidibus acceptis primis civitatis)³. მაგრამ უკვე პართიის მეფემ მითრიდატე II (123—88) სომხეთის დამარცხების მერე მძველად წაიყვანა მეფის შვილი ტიგრანი, შემდეგში სომხეთის მეფე ტიგრან II⁴. პომპეუსიც, როგორც ვხედავთ, სწორედ შვილებს მოითხოვს იბერთა მეფისაგან. ამნაირად, დიონ კასიოსის ეს ცნობა კიდევ ერთ მოწმობას წარმოადგენს იმისთვის, რომ ძვ. წ. I საუკუნეში იბერიაში მონარქიული ძალაუფლების მატარებელი მეფე იყო და, მაშასადამე, სახელმწიფოებრივი ხელისუფლება არსებობდა.

დიონ კასიოსის ამ ცნობას კიდევ მეორე მხრივ აქვს მნაშენელობა: როგორც ცნობილია, იბერიის საზოგადოებრივი წყობის აღწერისას სტრაბონი აღნიშნავს, რომ მთავარსარდლობა იბერიაში ეკუთვნოდა მეფის მერე მეორე პირს, თუ სხვა ვაგებით მეორე მეფეს; მასვე ჰქონია ხელთ მართლმსაჯულება, ხოლო საგარეო ურთიერთობა კი ქურუმების კომპეტენციაში შედიოდა (Strabo, XI, 3, 6). პირველად ნ. ბერძენიშვილმა გამოსთქვა ექვი ისეთი მეფის არსებობის შესახებ, რომელსაც არაფერი ეკითხება არც მართლმსაჯულებისა, არც მთავარსარდლობისა და არც საგარეო ურთიერთობისა; ნ. ბერძენიშვილი ვარაუდობს, რომ „ან სტრაბონის დრომდის რაღაც დიდი ხნის წინ არსებულ მდგომარეობას გადმოგვცემს, ან კიდევ ის შეცდომაში შეიყვანეს ზეპირად ცნობების მიმწოდებლებმა“⁵. პირველ შესაძლებლობას მხარს უჭერს სპე-

¹ C. Jul. Caes., Comm., de BG., I, 31.

² იქვე, I, 31.

³ იქვე, II, 13; II, 15.

⁴ Justin., XXXVIII, 3, 1; Strabo, XI, 14, 15.

⁵ ნ. ბერძენიშვილი. რეცენზია ს. ჯანაშიას წიგნზე „საქართველო აღრინდელი ფეოდალიზაციის გზაზე“, „მომომხილველი“, ტ. III, 1953, გვ. 294.

ციალურ წერილში ო. ლორთქიფანიძე¹. ასეთი დასკვნისათვის საფუძველს იძლევა ის გარემოება, რომ სხვა ანტიკურ წყაროთა მიხედვით (ტაციტუსი, პლუტარქე, ამიანე მარცელინე, „Monumentum Ancyranum“ და სხვ.) იბერიის მეფეები მთავარსარდლობენ კადევაც და უცხო ხელისუფლებთან ურთიერთობაც სწორედ მათ გამგებლობაშია. ამ მხრივ დიონ კასიოსის ცნობებსაც ენიჭება გარკვეული მნიშვნელობა, რამდენადაც პომპეუსთან ბრძოლასაც, მასთან დიპლომატიურ ურთიერთობასაც და ზავის დადებასაც სწორედ არტაგი ხელმძღვანელობს.

აქვე უნდა შევეხოთ საკითხს იმის შესახებ, თუ რა პირობებით იყო დადებული ეს ზავი და რა ურთიერთდამოკიდებულება დამყარდა რომსა და იბერიას შორის პომპეუსის ლაშქრობის შემდეგ. ოფიციალურ რომაულ წყაროებში, ისევე როგორც წარწერებში, ეს ურთიერთობა რომაელი ხალხისადმი „მეგობრობით“ (φιλία, amicitia) აღინიშნება. ამის საფუძველზე ს. ჯანაშია სთვლიდა, რომ რომისა და იბერიის ურთიერთობა „სიმშაქიაში“ (συμμαχία), ე. ი. სამხედრო კავშირში გამოიხატებოდა, რომელსაც ცალმხრივი ხასიათი ჰქონდა².

უკანასკნელად ლ. ალექსიძემ რომის იმდროინდელი საერთაშორისო-სამართლებრივი ინსტიტუტებისა და იბერიისა და რომის ურთიერთობის დეტალური ანალიზის საფუძველზე დამაჯერებლად აჩვენა, რომ „სიმშაქია“, ამ ტერმინის სპეციალური ვაგებით, რომის საერთაშორისო ურთიერთობისათვის საერთოდ არ არის დამახასიათებელი. რომისა და იბერიის ხელშეკრულება თავისი ტიპით განეკუთვნება ე. წ. Foedus sociale-ს, რომელიც გულისხმობს არა მარტო „ზავსა და მეგობრობას“, არამედ აქტიურ დახმარებასაც საერთო მტრებთან ბრძოლაში. ამასთან, ჩვენ კონკრეტულ შემთხვევაში, ეს ხელშეკრულება განეკუთვნება Foedus sociale-ს მეორე სახესხვაობას — არათანასწორუფლებიან, ცალმხრივ კავშირებს (Foedera non aequa), როდესაც რომი არავითარ ვალდებულებას არ კისრულობს თავის „მოკავშირის“ მიმართ³.

¹ ო. ლორთქიფანიძე, სტრაბონის ცნობა იბერიის მოსახლეობის პირველი გენოსის შესახებ, „საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე“, ტ. XVIII, № 3, 1957, გვ. 370—375.

² ს. ჯანაშია, „შრომები“, ტ. I, გვ. გვ. 182, 192.

³ Л. Алексидзе, К вопросу о международно-правовых взаимоотношениях Иберии (Картли) с Римом, „თსუ შრომები“, ტ. 65, 1957, გვ. 161—179.

8. პომპეუსი იბერიიდან კოლხეთში, როგორც ჩანს, გადასულა სურამის უღელტეხილით და შემდეგ მდ. თაზისს (ე. ი. ყვირილასა და მერე რიონს) ჩაპყლია¹.

9. კოლხეთი ამ ხანებისათვის ერთიან, მტკიცედ ცენტრალიზებულ სამეფოს აღარ წარმოადგენდა. მითრიდატე VI-ის დამარცხების შემდეგ იქ კიდევ უფრო მეტი არეულობა და დაშლილობა უნდა დაწყებულიყო. დიონ კასიოსის ეს ცნობა მოწმობს, რომ კოლხეთში მოსახლე ცალკეული ტომები პომპეუსს ნებაყოფლობით არ ნებდებოდნენ და უკანასკნელს უხდებდა რომაელთათვის ჩვეული გზით — ხან დიპლომატიით, ხან კი ძალით ამ მხარის დამორჩილება. გ. მელიქიშვილმა ყურადღება მიაქცია იმ ფაქტს, რომ, აპიანეს ცნობით, პომპეუსის ტრიუმფში მიჰყავდათ კოლხთა ერთ-ერთი ბელადთაგანი (სკეპტუხი) ოლთაკე (Appian., Mithr., 117); ეს გარემოება გ. მელიქიშვილს მიაჩნია იმის საბუთად, რომ კოლხეთის ცენტრალურ ნაწილშიაც პომპეუსი იარაღით იკვლევდა გზას².

10. პომპეუსის კოლხეთიდან ალბანეთში ლაშქრობის მარშრუტი დამაჯერებლად აქვს განსაზღვრული ი. მანანდიანს: კოლხეთიდან ზეკარის უღელტეხილით შიდა სომხეთამდე, ხოლო აქედან კი მდ. ალსტაფის ხეობით მტკვრამდე³. ამრიგად პომპეუსი მტკვარზე დაახლოებით აწინდელ ფოილოსთან უნდა გადასულიყო.

11. მდ. კამბისი — მცირე ალაზანი ანუ იორი, სახელწოდება მომდინარეობს ქიზიყ-შირაქის ძველი სახელის — კამბეჩოვანის (კამბეჩანი) ბერძნული ტრანსკრიფციიდან — კამბისენე (Καμβισηνή)⁴.

12. დიონ კასიოსის აღწერილობა, რომლის მიხედვით მდ. მტკვარსა და იორს შორის ტყვე ალბანელთა რიცხვიდან აყვანილი მეგზურები რომაელებს გზას ურევდნენ, და მისი სპეციალური მითითება იმაზე, რომ აქ პომპეუსს ალბანელები თავს არ დასხმიან, როგორც ჩვენ სხვა ადგილას გვქონდა აღნიშნული, იმას უნდა მოწმობდეს, რომ პომპეუსი უკვე მტკვარზე გადასვლისთანავე ალბანეთის ტერიტორიაზე შევიდა და ერთ-ერთი დამატებითი საბუთია ჩვენი დებულებისათვის, რომ იმ პერიოდში ალბანეთის ტერიტორია ვრცელდებოდა ნაწილობრივ იორის ქვემო დინების დასავლეთითაც⁵.

¹ Я. А. Манандян, Круговой путь Помпея..., გვ. 78.

² Г. А. Меликшвили, К истории древней Грузии, გვ. 330.

³ Я. А. Манандян, Круговой путь Помпея..., გვ. 78.

⁴ RE, Bd., გვ. 1809—1810; ს. კაკაბაძე, ქართული სახელმწიფოებრივობის გენეზისის საკითხები, „საისტორიო შოამბე“, 1924, № 1, გვ. 29—31.

⁵ ნ. ლომოური, იბერიის (ქართლის) სამეფოს საზღვრების..., გვ. 7—8.

13. მდ. აბანტი გაიგივებულ უნდა იქნეს თანამედროვე ალ-ზანთან¹, რომელიც იმ დროს თითქმის მთლიანად ალბანეთში მოედინებოდა².

14. როგორც პლუტარქე გადმოგვცემს, ალბანელებს სარდლობდა არა მეფე ოროსი, არამედ მეფის ძმა კოსისი, რომელიც პომპეუსმა ორთაბრძოლაში მოკლა (Plut., Pomp., 35).

15. კორდუენე — ოლქი არმენიის სამხრეთით მდ. ტიგროსის ნაპირას. თავდაპირველად პართელთა ხელში იყო. ძვ. წ. 88—85 წლებში ტიგრან II დაიპყრო ეს ოლქი მეზობელ ადიაბენასა და ოსროენასთან ერთად³.

16. ლუციუს აფრანიუსი — პომპეუსის ერთ-ერთი მხედართმთავარი; მონაწილეობდა ჯერ კიდევ სერტორიუსის წინააღმდეგობაში. პომპეუსის იბერია-კოლხეთში ლაშქრობის დროს დატოვებული იყო არმენიაში (Plut., Pomp., 34).

17. იგულისხმება ტიგრან II-ის ვაჟი ტიგრან მცირე.

18. აქ დიონ კასიოსი რაღაც შეცდომას უშვებს. როგორც დიონ კასიოსის ზევით მოტანილი აღწერილობა (წიგნი XXXVI, თავი 53) და აქვე ზევით კომენტირებული ადგილი მოწმობს, პომპეუსმა ტიგრან მცირე ჯერ კიდევ არმენიაში პირველად შესვლისას დააპატიმრა და რომში გაგზავნა, სადაც შემდეგ ტრიუმფში გაატარა. ამასვე ადასტურებენ აპიანე (Appian., 105) და პლუტარქე (Pomp., 33). აპიანეს და ვალერიუს მაქსიმეს ცნობების თანახმად, ტიგრან მცირის აჯანყებამდე ტიგრან II იძულებული გამხდარა თავისი ორი უფროსი ვაჟი ურჩობისათვის სიკვდილით დაესაჯა (Appian., Mithr., 104; Valer. Max., 9, 11). ძნელი საფიქრებელია, რომ აქ ტიგრან II მეოთხე ვაჟი არტავაზდი იგულისხმებოდეს, რომელმაც მამის შემდეგ არმენიის ტახტი დაიკავა არტავაზდ II სახელწოდებით. უფრო სარწმუნო ჩანს, რომ დიონ კასიოსი ამ შემთხვევაშიაც ტიგრან მცირეს გულისხმობდეს, მაგრამ აქ გადმოაჭონდეს შეცდომით მის მიერვე ზევით აღწერილი უფრო ადრე მომხდარი ამბავი. ამას უნდა ადასტურებდეს დიონ კასიოსის ცნობაც, რომ ფრაატემ ტიგრანის ამ ვაჟს თავისი ქალი მიათხოვა. როგორც წყაროებიდან ჩანს, ფრაატეს თავისი ქალი სწორედ ტიგრან მცირისათვის მიუთხოვებია⁴.

¹ A. Forbiger, Handbuch der alten Geographie, II Bd., 1877. გვ. 448; Tomaschek, Abantos, RE. I Bd., გვ. 18.

² ნ. ლომთაური, იბერიის (ქართლის) სამეფოს საზღვრების..., გვ. 7.

³ История армянского народа. გვ. 36.

⁴ Appian., Mithr., შეად. A. Gutschmid, Geschichte Irans..., გვ. 83.

19. ლუციუს იულიუს კეისარი და გაიუს ნიგიდიუს ფიგულუსი — ძვ. წ. 64 წლის კონსულები.

20. ეს ცნობა ადასტურებს სწორედ იმ ფაქტს, რომ 64 წლის ზამთარში პომპეუსი სირიაში იმყოფებოდა და არა არმენიაში.

20°. ამ ადგილას ხელნაწერებში ხარვეზია. ე. კერი თავის თარგმანში ავსებს ამ ხარვეზებს შემდეგნაირად: და არ სურს შემდგომი რისკი გასწიოს (and did not wish [to undertake further risks])¹.

21. იხ. ზევით, კომენტარი XXXVI წიგნისათვის № 48.

22. იხ. ზევით კომენტარი XXXVI წიგნისათვის № 48.

23. სტრატონიკე — მითრიდატე VI-ის მეუღლე (Appian., Mithr., 107). პლუტარქე მას ხარკას უწოდებს (Plut., Pomp., 36). როცა მითრიდატე პომპეუსისაგან დამარცხებული პონტოდან გარბოდა, მან მიატოვა სტრატონიკე. ამის სანაცვლოდ უკანასკნელმა ერთ-ერთი კოშკი თუ ციხე-სიმაგრე, რომელსაც არც აპიანე, არც პლუტარქე არ ასახელებენ, ხოლო დიონ კასიუსი სინორეგას უწოდებს, პომპეუსს გადასცა, რის სანაცვლოდაც თავისი და თავისი ვაჟის ქსიფარეს უშიშრობა გამოსთხოვა რომაელებს. მაგრამ ქსიფარე, როგორც ჩანს, მითრიდატეს ხელში იმყოფებოდა, რადგან მან ის მოაკვლევინა².

წიგნი XLII

1. კლეოპატრა — ეგვიპტის დედოფალი. ძვ. წ. 51 წელს მეფე პტოლემეაიოს ავლეტის გარდაცვალების შემდეგ, მისივე ანდერძით ეგვიპტის ტახტზე ავიდნენ მისი 16 წლის ქალიშვილი, კლეოპატრა, და ვაჟი, 10 წლის პტოლემეაიოს დიონისე. მალე კლეოპატრასა და მის ძმას, უფრო სწორედ დიონისეს მზრუნველ საკურის პოთინეს შორის ბრძოლა დაიწყო. კლეოპატრა იძულებული შეიქმნა სირიაში გაქცეულიყო.

2. გაიუს იულიუს კეისარი — (100 — 44), გამოჩენილი რომაელი პოლიტიკური მოღვაწე, პირველი ტრიუმვირატის ერთ-ერთი სულისჩამდგმელი. ძვ. წ. 58—50 წლებში რომის ძალაუფლებას დაუმორჩილა გალიის ტომები. 49—48 წლებში ბრძოლას ეწევა პომპეუსის წინააღმდეგ ხელისუფლებისათვის. 48 წელს საბერძ-

¹ Dio's Roman History, by E. Cary, გვ. 111.

² Appian., Mithr., 107; Th. Reinach, Mithridates Eupator... გვ. 398; M. Gelzer, Pompeius, გვ. 95—96.

ნეთში, ფარსალთან სასტიკად ამარცხებს პომპეუსს, რომელიც მომხრეებითურთ ეგვიპტეში გარბის; მაგრამ ეგვიპტის მთავრობამ პოთინეს მეთაურობით არ ჩასთვალა მიზანშეწონილად დამარცხებული პომპეუსის მხარდაჭერა და იგი ღალატით იქნა მოკლული. პომპეუსის ფეხდაფეხ ეგვიპტეში ჩადის იულიუს კეისარიც; იგი აქტიურად ერევა ეგვიპტის სამეფო კარზე მიმდინარე ბრძოლაში და მხარს უჭერს კლეოპატრას, რომელსაც ტახტს უბრუნებს¹.

3. ფარნაკე — მითრიდატე ევპატორის ვაჟი. ძვ. წ. 63 წელს მან აჯანყება დაიწყო მამის წინააღმდეგ ბოსფორში. მას მიემხრო ბოსფორის ქალაქები ფანაგორია, ქერსონესი, თეოდოსია და ნიმფეა. მითრიდატე VI-მ თავი მოიკლა. პომპეუსმა ფარნაკე მეფედ დაამტკიცა ოლონდ მარტო ბოსფორისა და არა მითრიდატეს მთელი საბრძანებლისა².

4. კიმერიის ბოსფორი — აწინდელი ყირიმი და ტამანის ნახევარკუნძული (იხ. შენიშენა № 3 XXXVI წიგნისათვის).

5. მითრიდატე ევპატორის დამარცხების შემდეგ პომპეუსმა კოლხეთის მმართველად დანიშნა არისტარხე. ზოგიერთი ანტიკური მწერლის ცნობით, არისტარხე მეფედ იყო დანიშნული (Eutrop., VI, 14; Phestus, 353), მაგრამ, რამდენადაც მისი სახელით მოჭრილ ფულზე იგი ამ ტიტულით არ არის მოხსენებული, ეგტროპიუსისა და სხვათა ეს ცნობა საეჭვო ჩანს³. კოლხეთი მართალია ამ დროს რომის პროვინციალურ მმართველობაში არ იყო უშუალოდ შეყვანილი, მაგრამ რომის მიმართ ვასალურ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდა.

6. ამ შემთხვევაშიაც უდავოდ მცირე არმენია იგულისხმება.

7. დეიოტარე — ერთერთი გალატური ტომის — ტოლისტობოგების ტეტრარქოსი. ეხმარება რომაელებს ჯერ კიდევ ლუკულუსის მითრიდატეს წინააღმდეგ ბრძოლის დროს⁴. მითრიდატეზე გამარჯვების შემდეგ პომპეუსმა მისცა მას ძველი სამფლობელოს გარდა პაფლაგონიის ნაწილი, მდ. პალისსა და ქ. ამისოს შორის

¹ H. Y. Sanders. The so-called first triumvirate. „Memoires of American Academy in Rome“, X, 1932, p. 55; Ed. Meyer, Caesars Monarchie und das Principat des Pompejus, Stuttgart-Berlin, 1922; P. C. Brandy, Julius Caesar, I-II Bd., Berlin, 1925; Н. А. Машкин, Принципат Августа, М.—Л., 1949. გვ. 18—74; მ. ალექსიშვილი, გაიუს იულიუს ცეზარი, თბილისი, 1961.

² Г. Ф. Гайдукевич, Боспорское царство, гв. 311.

³ Д. Г. Капанадзе, Грузинская нумизматика, М., 1955. гв. 42.

⁴ Т. Мюмзен. История Рима, т. III, гв. 50.

მდებარე ოლქი, ფარნაკიისა და ტრაპეზუნტის ოლქები კოლხეთამდე და მცირე არმენიამდე (Appian., Mithr., 114; Strabo, XII, 3, 13). ეგტროპიუსის ცნობით რომის სენატმა მას მცირე არმენიაც მიაკუთვნა (Eutrop., VI, 14). სამოქალაქო ომში იგი პომპეუსის მხარეს იყო და ფარსალის ბრძოლაში მასთან ერთად იბრძოდა, მაგრამ შემდეგ კეისარს მიემხრო.

8. როგორც სტრაბონი მოგვითხრობს, პომპეუსმა მითრიდატეს დამარცხების შემდეგ „არმენიასთან და კოლხიდის ირგვლივ მდებარე ადგილები თანამებრძოლ დინასტიებს გაუნაწილა, ხოლო დანარჩენი ტერიტორია დაჰყო თერთმეტ სახელმწიფოდ და ბითვინიას შეუერთა, ისე რომ ორი ეპარქიიდან შექმნა ერთი“ (Strabo, XII, 3, 1); პომპეუსმა ერთ პროვინციად გააერთიანა ყოფილი ბითვინიის სამეფო და მითრიდატიდების სამემკვიდრეოს დასავლეთი ოლქები; ასე შეიქმნა ბითვინია-პონტოს პროვინცია, რომლის შემადგენლობაში შევიდნენ აგრეთვე პონტოს ქალაქები სინოპი და ამისო¹.

9. გნეიუს დომიციუს კალვინუსი — ძვ. წ. 53 წ-ის კონსული. კეისარის ერთერთი მხედართმთავარი; ფარსალის ბრძოლაში კეისარის ჯარების ცენტრს სარდლობდა; ძვ. წ. 47 წ. აზიის პროვინციის მმართველი.

10. არიოზარზანე — კაპადოკიის მეფე. აპიანეს ცნობით, პომპეუსმა ის კაპადოკიის მეფედ დასტოვა და შეუერთა კიდევ სოფენა და კორღუნა, რომლებიც არმენიას წაართვა. (Appian., Mithr., 105).

11. ნიკოპოლისი — იხ. ზევით შენიშვნა № 44 XXXVI წიგნისათვის.

12. ამისო — ძველი ბერძნული ახალშენი, დაარსებული დაახლოვებით ძვ. წ. VI საუკუნეში, როგორც ფიქრობენ ფოკელი კოლონისტების მიერ². მდებარეობდა აწინდელი ქ. სამსუნის ადგილას, ე. წ. ყარა-სამსუნის პლატოზე³. ამისო უკვე პონტოს პირველი მეფეების მითრიდატე კტისტესის და არიოზარზანეს დროს პონტოს სამეფოს შემადგენლობაში შევიდა⁴.

13. ასანდრე — ფარნაკეს ერთ-ერთი მხედართმთავარი. როდესაც ფარნაკემ მცირე აზიაში დაიწყო, მან თავის მოად-

¹ М. И. Максимова, Античные города юго-восточного Причерноморья, гл. 292.

² М. И. Максимова, Античные города..., гл. 65.

³ С. Ritter, Erdkunde, Bd. IX, 1859, гл. 805; Р. Х. Лепер. Экскурсия в Самсун, ИРАИК. XIII, 1903, гл. 312—325.

⁴ М. И. Максимова. Античные города..., гл. 176.

გილედ სწორედ ასანდრი დასტოვა ბოსფორში. ზოგიერთი მკვლევარი მიიჩნევს მას ბოსფორის ძველი დინასტიის — სპარტოკიდების ჩამომავლად¹, სხვები კი ბოსფორელ ბერძნად². როგორც კი ფარნაქე მცირე აზიაში შეიჭრა, ასანდრემ აჯანყება მოაწყო და ხელთ იგდო ბოსფორის სამეფოს ტახტი, რომელიც ძვ. წ. 17 წლამდე შეინარჩუნა³.

14. ზელა — ქალაქი პონტოში, გაძიურას მახლობლად, აწინდელი ზილქი.

15. პტოლემეაიოს დიონისე — კლემატრას ძმა და თანამოსაყდრე. დაიღუპა ძვ. წ. 47 წ. იულიუს კეისარის ჯართან ეგვიპტელთა ბრძოლის დროს მდ. ნილოსის ნაპირას⁴.

16. ეს არის ის ცნობილი ბრძოლა, რომლის შესახებ კეისარი რომის სენატს ატყობინებდა სამი სიტყვით: „veni vidi vici“ (Sueton., Jul., 3, 72). დიონ კასიუსის უკანასკნელი სიტყვები ფაქტიურად ამავე გამოთქმის გამეორებაა.

17. მითრიდატე პერგამელი — მითრიდატე ევპატორის შთამომავალი; დიდი დახმარება გაუწია იულიუს კეისარს ალექსანდრიაში, სადაც მიუყვანა აზიიდან დამხმარე ძალა. კეისარის უკანასკნელი დავალება მან ვერ შეასრულა და დაიღუპა ასანდრთან ბრძოლაში.

წიგნი XLIX

1. ლუციუს გელიუს პუბლიკოლა და მარკუს კოკეიუს ნერვა — ძვ. წ. 36 წლის კონსულები.

2. პუბლიუს კანიდიუს კრასუსი — მეორე ტრიუმვირატის (ძვ. წ. 43—36 წწ.) წევრის, იულიუს კეისარის ახლო მეგობრის მარკუს ანტონიუსის ერთ-ერთი მხედართმთავარი, რომელიც ძვ. წ. 36 წ. არმენიაში იმყოფებოდა.

3. მეფე ფარნაბაზე — სხვა წყაროებისათვის უცნობი იბერიის მეფე. დიონ კასიოსის ეს ცნობა ზუსტი თარიღით გვაძლევს ანტიკური იბერიის (ქართლის) კიდევ ერთი მეფის სახელს.

ეს ფრაგმენტი განეკუთვნება მარკუს ანტონიუსის პართიაზე ლაშქრობის ხანას. ძვ. წ. 36 წლის ზაფხულის მიწურულს, თუ

¹ E. C. Голубцова, Северное причерноморье и Рим на рубеже н. э., М., 1951, გვ. 76.

² Г. Ф. Гайдукович, Боспорское царство, გვ. 312.

³ Ю. Ю. Мартин, Неопубликованные археологические памятники, ВДИ, 1941, № 1, გვ. 211.

⁴ Anonym., Bell. Alex., 31.

შემოდგომაზე, ანტონიუსმა დაიწყო პართიის წინააღმდეგ ლაშქრობა. მიუხედავად თავდაპირველი წარმატებისა, ლაშქრობა უშედეგო აღმოჩნდა; ანტონიუსი იძულებული გახდა დიდი ზარალით უკან დაესია პართიიდან. ამავე დროს არმენიის მეფემ არტავაზდ II (ძვ. წ. 55—34) დაინახა, რომ რომაელების საქმეები ცუდად არის, იხელთა დრო, თავისი ლაშქრით მიატოვა თავისი „სიუზერენი“ და არმენიაში დაბრუნდა¹. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ კანიდიუს კრასუსის ლაშქრობა იბერიასა და ალბანეთში წინ უსწრებდა ანტონიუსის მიერ პართიის წინააღმდეგ საომარი მოქმედების დაწყებას და მიზნად ისახავდა ზურგის წინასწარ გამაგრებას². უნდა ვიფიქროთ, რომ იბერები და ალბანელები პომპეუსთან დადებულ შეთანხმებას „მეგობრობისა და კავშირის შესახებ“ მაინცაღამაინც არ იცავდნენ და პირიქით ერთგვარ ანტირომაულ ტენდენციებსაც ამჟღავნებდნენ. ამას შესაძლოა ადასტურებდეს მოსე ხორენელის ერთი ცნობა, სადაც ნათქვამია, რომ არტავაზდის მეფობაში სომხებთან ერთად იბერებმა და ალბანელებმა ილაშქრეს მესოპოტამიაში და განდევნეს აქედან რომაული ჯარები³. ასეთ პირობებში გასაგებია, რომ პართიაზე ლაშქრობის წინ ანტონიუსმა საჭიროდ დაინახა იარაღით აღედგინა ამიერკავკასიის ქვეყნებში „რომაელი ხალხისადმი მეგობრობა“.

წიგნი LVIII

1. არტავანე — პართიის მეფე არტავან III, გამეფდა ახ. წ. 11 წ., გარდაიცვალა ახ. წ. 40 წ. ჩამომავლობით დაკეების სკვითური ტომიდან; ენერგიული პიროვნება და რომაელების თავგამოდებული მოწინააღმდეგე.

2. არტაქსე — ანუ არტაშეს III; მისი გამეფება შემდეგ გარემოებებში მოხდა: ძვ. წ. 33 წ. არმენიის მეფის არტავაზდ II ვაჟი მეფედ გამოაცხადეს ანტონიუსის მიერ არტავაზდის დატყვევების მერე. ძვ. წ. 20 წ., ოქტავიანე-ავგუსტუსის არმენიაში ლაშქრობისას, არტაშეს II მოკლულ იქნა პრორომაული პარტიის მიერ⁴. მის მერე არმენიის ტახტზე რომაელების მიერ აყვანილ იქნა ტიგრან III,

¹ Plut., Anton., 34: История Армянского народа. 83. 46—47.

² Т. Моммзен, История Рима, т. V, М., 1949, 83. 381—334; Г. А. Мелкишивили, К истории древней Грузии, 83. 335—336.

³ Моисей Хоренский, История Армении, пер. с армянского и объяснил Н. Эмиш, М., 1858, 83. 97—98.

⁴ История армянского народа. 83. 48.

არტავაზდ II მეორე ვაჟი, რომელიც ეგვიპტის ოკუპაციისას ავგუსტუსმა რომში წაიყვანა¹. ეს ფაქტი საგანგებოდ არის აღნიშნული ავგუსტუსის „Res gestae“-ში². რომაული გავლენა არმენიაში ხანგრძლივი და მყარი არ აღმოჩნდა. როდესაც ტიგრან III დაიღუპა მთიელ ტომებთან ბრძოლაში, სომხებმა თვითონ აიყვანეს ტახტზე ტიგრან IV და მისი და ერატო, რომლებიც ვ. გარტჰაუზენის აზრით არტავაზდ II-ის შვილები იყვნენ³. მაგრამ რომი ასე ადვილად ვერ შეურიგდებოდა არმენიის დაკარგვას და ძვ. წ. 1 წ. არმენიისაკენ დაიძრა ახალი არმია ავგუსტუსის შვილიშვილის გაიუს კეისარის მეთაურობით. ამ დროისათვის ტიგრან IV ცოცხალი აღარ იყო, ხოლო მისი და ერატო იძულებული გახდა უარი ეთქვა ტახტზე. არმენიის მეფედ ინიშნება მიდიელი უფლისწული არიობარზანი, ხოლო ამ უკანასკნელის სიკვდილის შემდეგ მისი ვაჟი არტავაზდი⁴. ახ. წ. პირველ წლებში არმენიაში კვლავ რომაული ორიენტაციის მეფე ტიგრან V ზის⁵. მდგომარეობა შეიცვალა არტაბან III პართიაში გამეფების შემდეგ. მან ჯერ პართიიდან განდევნა რომის მომხრე ვონონი, შემდეგ-კი არმენიიდანაც. ავგუსტუსის გარდაცვალების შემდეგ იმპერიაში დაწყებულია არეულობამ არ მისცა საშუალება ახალ მთავრობას (იმპერატორ ტიბერიუსს) დაუყოვნებლივ მიეღო ზომები და მხოლოდ ახ. წ. 18 წელს რომმა მოახერხა არმენიის ტახტზე ისევ თავისი კანდიდატის — პონტოს მეფის პოლემონის ვაჟის ზენონის აყვანა, რომელიც არმენიაში არტავაზდის სახელით იყო ცნობილი და ახ. წ. 34 წლამდე მეფობდა⁶. სწორედ ამ ზენონ-არტავაზდის სიკვდილზე ლაპარაკობს ამ ფრაგმენტში დიონ კასიუსი.

¹ P. Asdourian, Die politischen Beziehungen zwischen Armenien und Rom von 190 v. Chr. bis 428 n. Chr., „Dissert. Freiberg“, 1912, გვ. 67—69; Anderson, *CAH*, X, გვ. 263—264.

² Res gestae divi Augusti, § 27.

³ V. Gardthausen, Augustus und seine Zeit, I Bd., I Teil, Leipzig, 1891, გვ. 1131; II Bd., I Teil, Leipzig, 1896, გვ. 742—745.

⁴ Res gestae, § 27; V. Duruy, Geschichte des römischen Kaiserreichs von der Schlacht bei Actium und der Eroberung Aegyptens bis zu dem Einbruch der Barbaren, I Bd., Leipzig, 1885, გვ. 230.

⁵ Res gestae, § 27; Vell. Pat., II, 101.

⁶ G. Walsner, Rom, das Reich und die fremden Völker in der Geschichtsschreibung der frühen Kaiserzeit, Baden-Baden, 1951, გვ. 140; N. C. Debevoise, A political history of Parthia, Chicago, 1939, გვ. 155.

3. არსაკე — პართიის მეფის არტაბან III ვაჟი არშაკი, რომელიც არტაბანმა ზენონ-არტაშესის სიკვდილის მერე არმენიის სამეფო ტახტზე დასვა¹.

4. იმპერატორი ტიბერიუსი (14—37 წწ.) ამ დროს კ. კაპრიზე იმყოფებოდა, განმარტოვებულ ცხოვრებას ეწეოდა და გარეგნულად არ ერეოდა პოლიტიკურ საქმიანობაში, მაგრამ სინამდვილეში განავრძობდა რომის მთელი პოლიტიკის ხელმძღვანელობას. თავდაპირველად ტიბერიუსმა არმენიაში არშაკ არტაბანის-ძის გაყენებას თითქოს ყურადღება არ მიაქცია და ზომები მიიღო მხოლოდ მას შემდეგ, რაც არტაბანმა აშკარა მუქარა შეუთვალა, რომ შეიჭრებოდა რომის აზიულ პროვინციებში (Tacit., Ann., VI, 31). მაგრამ რეალურად მდგომარეობა სხვაგვარი უნდა ყოფილიყო: ტიბერიუსი აღმოსავლეთში გზავნის რომაულ ლეგიონებს ლუციუს ვიტელიუსის სარდლობით, მაგრამ მთავარ იმედს ის ამყარებს თვით პართიაში არტაბანეს საწინააღმდეგო მოძრაობაზე. სწორედ ამ დროს პართელ დიდებულთა ნაწილი, უკმაყოფილო არტაბან III-ის მმართველობით, ფარულად სთხოვს იმპერატორს ახალ კანდიდატს სამეფო ტახტზე (Tacit., Ann., VI, 31). ისე რომ ამ შემთხვევაში დაყოვნება ტიბერიუსის მხრიდან ინერტობით კი არ აიხსნებოდა, არამედ პართიაში შექმნილი ხელსაყრელი სიტუაციის ლოდინით.

5. ფრაატე — ფრაატეს ვაჟი, პართიის მეფის ფრაატ IV-ის (ძვ. წ. 37—2) ვაჟი, რომელიც მძევლად იყო რომში გაგზავნილი თვით ფრაატ IV-ის მიერ (Tacit., Ann., 32, 1). ფრაატ ფრაატისძე ექსპედიციის დასაწყისშივე გარდაიცვალა სირიაში.

6. ტირიდატე — ფრაატ IV-ის შვილიშვილი, აგრეთვე რომში მძევლად მყოფი. ტირიდატე ვიტელიუსთან ერთად გადავიდა ეფესოსზე და პართიაში შევიდა, სადაც ამ დროს უკვე აჯანყება მოხდა და ტირიდატემ მოკლე ხნით დაიკავა სამეფო ტახტი².

7. იბერიის მეფის ფარსმანისა და მისი ძმის მითრიდატეს მონაწილეობა არმენიისათვის ბრძოლაში უფრო დაწვრილებით არის მოთხრობილი ტაციტუსის „ანალებში“. განსხვავებით დიონ კასიო-ხისაგან, ტაციტუსი აღნიშნავს, რომ ტიბერიუსმა უბრძანა არმენიაში შეჭრა მეფე ფარსმანის ძმას მითრიდატეს, რომელსაც ფარს-

¹ Т. Моммзен, История Рима, т. V, гл. 340—341.

² ეს ამბები დაწვრილებით აქვს მოთხრობილი და განხილული თ. მომზენს (История Рима, V, гл. 342—343), გ. ვალზერს (Rom, das Reich und die fremden Völker..., გვ. 146—147), ი. გუტშმიდს (Geschichte Trans..., გვ. 120—122) და სხვ.

მანი დაეხმარა (Tacit., Ann., 32—33) და არ ახსენებს ამით მამას მითრიდატე იბერიელს, რომელსაც, კასიოსის ცნობით, დაავალა იმპერატორმა არმენიის დაკავება. ტაციტუსი აღნიშნულ ამბებთან უფრო ახლოს იდგა ქრონოლოგიურად და საერთოდაც ის უფრო სანდო წყაროდ ითვლება. ამიტომ მისი ცნობები უფრო დამაჯერებელი ჩანს. დიონ კასიოსის ცნობა კი იმით არის საყურადღებო, რომ ფარსმან I მამის, — მითრიდატეს სახელს გვამცნობს. დიონ კასიუსის ეს ფრაგმენტი, ისევე როგორც ტაციტუსის აღწერილობა, მიუთითებს იბერიის სამეფოს გაძლიერებაზე აღებულ ხანაში და მისი მმართველების მისწრაფებაზე სამხრეთით — არმენიისაკენ განავრცონ თავისი ძალაუფლება¹. როგორც სამართლიანად აღნიშნავს მ. ინაძე, „იგი (ტიბერიუსი, ნ. ლ.) მოხერხებულად იყენებს გაძლიერებული იბერიის მისწრაფებებს, მიმართულს თავის სამხრეთ მუზობელ არმენიაზე გავლენის გავრცელებისა და ტერიტორიული გაფართოებისაკენ“².

წიგნი LX

1. კლავდიუსი — ტიბერიუს კლავდიუს კეისარი — რომის იმპერატორი 41—54 წლებში.

2. გაიუსი — გაიუს კეისარი, მეტსახელად კალიგულა (Caligula), რაც ნიშნავს „პატარა ჩექმას“; შეერქვა ბავშვობაში, რადგან თავის მამასთან — გერმანიკუსთან რეინის არმიის სამხედრო ზანაკებში იზრდებოდა და პატარა სამხედრო ფეხსაცმელს ატარებდა.

3. ამ ფრაგმენტში მოთხრობილი ფაქტი მითრიდატე იბერიელის (ფარსმან I ძმა) გაიუს კალიგულას მიერ დაპატიმრებისა და შემდეგ კლავდიუსის მიერ განთავისუფლების შესახებ საკმაოდ ინტერესს იწვევს. ამ ამბის შესახებ მოკლე ცნობა მოეაოვება ტაციტუსს და აგრეთვე სენეკასაც. ტაციტუსი გადმოგვცემს: „იმავე ხანებში მითრიდატე, რომელიც, როგორც მე აღნიშნული მქონდა არმენიას მართავდა და გაიუს კეისრის ბრძანებით ბორკილდადე-

¹ ამ ამბების შესახებ დაწვრილებით იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. I, გვ. 168—171; Т. Моммзен, История Рима, т. V, гл. 34⁷—346; Г. А. Меликишвили, К истории древней Грузии, гл. 338—343; ნ. ლ. მოური, რომისა და ამიერკავკასიის ქვეყნების ურთიერთობისათვის ახ. წ. I საუკუნეში, „თსუ შრომები“, ტ. 77, 1959, გვ. 124—130.

² მ. ინაძე, იბერიისა და რომის ურთიერთობა II ს-ის პირველ ნახევარში, „ისტორიის ინსტიტუტის შრომები“, ტ. I, 1955, გვ. 314.

ბული იქნა, კლავდიუსის რჩევით დაბრუნდა თავის სამეფოში დაიმედებული ფარსმანის დახმარებაზე“ (Tacit., Ann., XI, 8). ანაწყვეტიდან ჩანს, რომ ტაციტუსს ადრე მოთხრობილი ჰქონია მითრიდატეს დატყვევების შესახებ კალიგულას მიერ, მაგრამ „ანალების“ ეს ნაწილი აშემაღ დაკარგულია. სენეკას ცნობაშიაც მხოლოდ ის არის ნათქვამი, რომ მითრიდატე გაიუსის დროს დაპატიმრებული იყო (Seneca, Dial., IX, 11, 12). ამრიგად, ჩვენთვის ცნობილია მხოლოდ, რომ გაიუს კალიგულამ მითრიდატე რალაცა მიზეზით დაპატიმრა, ხოლო შემდეგ კლავდიუსმა იგი გაანთავისუფლა და კვლავ არმენიაში გამოისტუმრა. სამეცნიერო ლიტერატურაში მითრიდატეს დაპატიმრებას ზოგი კალიგულას ტიბერიუსისადმი შურიანობით ხსენის¹, ზოგი კალიგულას ბრძნული პოლიტიკით: იგი მიხვდა რომ არმენიის დაპყრობა შეუძლებელი იყო და ნებაყოფლობით დაუთმო იგი პართიას². უკანასკნელად გ. მელიქიშვილმა გამოსთქვა მოსაზრება, რომ მითრიდატეს დასჯის მიზეზი პართიასთან მისი დაკავშირება უნდა ყოფილიყო, რაც არმენიაში მის მდგომარეობას განამტკიცებდა და გაანთავისუფლებდა მას რომისა და იბერიის მიმართ ორმაგი დამოკიდებულებისაგან³.

ჩვენ საქმის ვითარება სხვაგვარად წარმოგვიდგება. პირველ რიგში ჩვენ ყურადღებას მივაქცევთ იმ გარემოებას, რომ ტაციტუსის გადმოცემით, რომში მყოფ მითრიდატეს მისი ძმა ფარსმანი ატყობინებდა პართიაში არეულობის შესახებ და ეს მიაჩნდა ხელსაყრელ გარემოებად არმენიაში მითრიდატეს კვლავ გამეფებისათვის; ტაციტუსი წერს: „იბერიის ეს მეფე (ფარსმანი — ნ. ლ.), მითრიდატეს ძმა, ატყობინებდა მას (მითრიდატეს — ნ. ლ.) რომ პართიაში შინაბრძოლები წარმოებს და უმაღლესი ხელისუფლების მერყეობის დროს უფრო ნაკლები მნიშვნელობის საქმეები უყურადღებოდ არის მიტოვებული“ (Tacit., Ann., XI, 8). ცხადია ამდენად, რომ მითრიდატესათვის პართია ისეთ მოქიშპეს წარმოადგენდა, რომელიც მას არმენიაში გამეფებას უშლიდა. ამას გარდა მითრიდატეს პროპართული ორიენტაციის შემთხვევაში სევეკოა კლავდიუსს იგი არმენიაში დაებრუნებინა და ამით საშიშროება შეექმნა თავისი გავლენისათვის ამ ქვეყანაში. ჩვენის აზრით თავისთავადაც ძნელი წარმოსადგენია პართიასთან მითრიდატეს კავ-

¹ Т. Моммзен, История Рима, т. V, гл. 344.

² Н. Willrich, Kaligula, „Klio“, III Bd., 1903, Heft 2, гл. 301—302.

³ Г. А. Меликишвили. К истории древней Грузии, гл. 340.

შირი: პართია ყოველთვის ცდილობს არმენიაში თავისი სამეფო-სახლის წარმომადგენელი ჰყოლოდა და მითრიდატეს არმენიაში მეფობა მისთვის სრულიადაც არ იყო საკირო. მეორეს მხრივ, მითრიდატეს ძალაუფლება არმენიაში მთლიანად მეზობელი იბერიისა და რომის მხარდაჭერაზე იყო დამყარებული, ამიტომ საეჭვოა მითრიდატეს გაებედა მათთან ურთიერთობის სრული გაწყვეტა და პართიასთან კავშირის დამყარება. ვფიქრობთ, მითრიდატე არასოდეს არ ამბობს უარს პრორომაულ ორიენტაციაზე, მაგრამ ცალკე შემთხვევებში მაინც ცდილობს გარკვეული დამოუკიდებლობა შეინარჩუნოს და ყოველთვის არ უწყევს ანგარიშს რომის პოლიტიკურ ინტერესებს. ვფიქრობთ, რომ სწორედ ეს მიდრეკილება გახდა მიზეზი თვითნება და დესპოტური კალიგულას რისხვისა.

ამასთან დაკავშირებით ჩვენს ყურადღებას იპყრობს ის ამბები, რომლებიც იმ ხანად პართიაში ხდება და ამ ამბებისადმი რომის იმპერატორის დამოკიდებულება. როდესაც 37 წ. ტიბერიუსი გარდაიცვალა და საიმპერატორო ტახტზე კალიგულა ავიდა, კეისარის შეცვლით ისარგებლა არტაბან III და თავისი ძალების თავმოყრა დაიწყო ევფრატთან სირიაში შეჭრისათვის. მაგრამ ლუციუს ვიტელიუსმა სწრაფად მიიყვანა რომაული ლეგიონები ევფრატთან და ამ ლეგიონების ძალაზე დამყარებული მოხერხებული დიპლომატიით არა მარტო ააციდინა რომის აღმოსავლურ პროვინციებს აართულთა შემოსევა, არამედ დაიყოლია არტაბანი, რომ მას ეცნო რომის უზენაესობა (Cass. Dio, LIX, 27, 5; Sueton., Calig., 19). ამრიგად პართიასთან საკმაოდ მყარი მშვიდობიანი ურთიერთობა იქნა მიღწეული, რასაც კალიგულა თავისი პოლიტიკის მნიშვნელოვან წარმატებად თვლიდა¹. მაგრამ ეს მშვიდობა ხანგრძლივი არ აღმოჩნდა. 39 წ. არტაბან III ტახტიდან იქნა ჩამოვდებული. ამის გამო, დიონ კასიუსის ცნობით, კალიგულას ვიტელიუსი რომში გამოუძახებია და ის ძლივს გადაარჩა მკაცრ სასჯელს (Cass. Dio, LIX, 27, 4). მართალია დიონ კასიუსი არაფერს ლაპარაკობს კონკრეტულად რა კავშირი ჰქონდა პართიაში მომხდარ გადატრიალებას ვიტელიუსის მიმართ იმპერატორის რისხვასთან, მაგრამ, ჩვენის აზრით, სამართლიანად ვარაუდობს პ. ვილრიხი, რომ კალიგულა უკმაყოფილო იყო ვიტელიუსით, რადგან ამ უკანასკნელმა, როგორც ჩანს, რაღაც როლი ითამაშა არტაბანის წინააღმდეგ მომხდარ აჯან-

¹ K. H. Ziegler, Die Beziehungen zwischen Rom und Partherreich, 33. 63.

ყებაში¹. კალიგულა პართიაში ახალი ხელისუფლის გამეფებას ალბათ რომისათვის არახელსაყრელად თვლიდა: არტაბანთან დამყარებული იყო გარკვეული ურთიერთობა, დადებული იყო შეთანხმება, რომში მისი მძევლები იმყოფებოდნენ; ხოლო ახალი ხელისუფალი რა პოზიციას დაიჭერდა რომის მიმართ ჯერ კიდევ უცნობი იყო. ერთი სიტყვით, გადატრიალება პართიაში ახალ სირთულეებს უქმნიდა რომს აღმოსავლეთში. ჩვენ გვებადება აზრი, ხომ არ იყო ამავე მოვლენებთან დაკავშირებული არმენიის მეფის მითრიდატეს დასჯაც. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ არმენიის მეფე, დაინტერესებული პართიის სისუსტით, ხელს უწყობდა არტაბანის საწინააღმდეგო აჯანყებას და ეს შეიძლებოდა ყოფილიყო ერთერთი მიზეზი კალიგულას უკმაყოფილებისა. აღნიშნულ მოსაზრებას შესაძლოა მხარს უჭერდეს კიდევ ერთი გარემოება: როგორც იოსებ ფლავიუსი გადმოგვცემს, არტაბან III კიდევ ერთხელ ახერხებს ტახტის დაბრუნებას ადიაბენის მეფის იზატის დახმარებით, რისთვისაც არტაბანს მისთვის არმენიის ნაწილი მიუცია (Jos. Fl., Antiqu. Jud., XX, 54). ცხადია, არმენიაში რომ ძველებურად მითრიდატე ყოფილიყო მეფედ, არტაბანი ვერ მისცემდა იზატს არმენიის ნაწილს. უნდა ვიფიქროთ, რომ იმ დროისათვის, როდესაც არტაბანმა დაიბრუნა მეფობა, მითრიდატე უკვე არმენიიდან რომს იყო გაწვეული. ისე რომ ქრონოლოგიურადაც მითრიდატეს რომში გაწვევა ემთხვევა აღნიშნულ მოვლენებს პართიაში.

მაგრამ ურთიერთობა კალიგულასა და მითრიდატეს შორის, როგორც ჩანს, თავიდანვე დაძაბული უნდა ყოფილიყო. საქმე ისაა, რომ ზენონ-არტაშესის არმენიაში გამეფების დროიდან ე. წ. მცირე არმენია სომხეთის მეფეთა სამფლობელოში შედიოდა². გამეფებისთანავე კალიგულამ მცირე არმენია გადასცა თრაკიის მეფის კოტის I ვაჟს კოტისს, რომელიც სიყრმიდანვე მისი მეგობარი იყო და ასეთად დარჩა ბოლომდე (Sueton., Calig., 20). ცხადია, მითრიდატე არ შეიძლებოდა კმაყოფილი ყოფილიყო მცირე არმენიის დაკარგვით. მეორეს მხრივ, კოტისი, რომელიც დედით პოლემონ პონტოელის შთამომავალი და ამდენად ზენონ არტაშესის ნათესავი იყო, საფიქრებელია არმენიას თავის კანონიერ სამფლობელოდ თვლიდა. ყოველივე ამას უნდა სერიოზულად დაეძაბა ურთიერთობა არმენიისა და მცირე არმენიის მფლობელთა შორის და კოტისს,

¹ H. Willrich, Kaligula, გვ. 303; N. C. Debevois, A political history of Parthia, გვ. 156.

² J. Marquardt, Römische Staatsverwaltung, I, 1891, გვ. 369.

რომელიც საკმაო გავლენით სარგებლობდა კალიგულაზე, შეეძლო უკანასკნელი აემხედრებინა მითრიდატეს წინააღმდეგ. ასეთ დაძაბულ ვითარებაში საკმარისი იყო მითრიდატეს მცირე დანაშაულიც, რომ იგი დასჯილი ყოფილიყო კეისრის მიერ; ხოლო, რომ კეისარი პართიაში მომხდარ არეულობაში ჩარევას დანაშაულად თვლიდა, ამას ადასტურებს ვიტელიუსის მიმართ იმპერატორის მოქმედება.

წიგნი ILXII

1. ზევით ლაპარაკია ნერონის მიერ პროვინციებში გადასახადების აკრებაზე.

ნერონი — კლავდიუსის მეორე ცოლის აგრიპინას ვაჟი პირველი ქმრისაგან. კლავდიუსმა იგი იშვილა და თავის შემკვიდრედ გამოაცხადა. მან მიიღო სახელი ნერონ კლავდიუს კეისრის. რომის იმპერატორად იყო 54—68 წლებში.

2. კორბულონი — გნეიუს დომიციუს კორბულონი, იმპერატორ კალიგულას სიძე, შემდეგ კლავდიუსის დროს ქვემო გერმანიის ლეგატი. ნიჭიერი სტრატეგი, ენერგიული და გამოცდილი მხედართმთავარი და პოლიტიკოსი.

3. ვოლოგეზი — ვოლოგეზ (ვალარშ) I, პართიის მეფე 51—88 წლებში.

4. ტირიდატე — ვოლოგეზ I ძმა. როგორც აღნიშნული ვეჟონდა, იმპერატორმა კლავდიუსმა გამეფებისთანავე გაანთავისუფლა მითრიდატე და კვლავ არმენიაში დააბრუნა. მაგრამ მალე ფარსმან იბერიელი და მისი ვაჟი რადამისტი დალატით კლავენ მითრიდატეს და არმენიაში დროებით რადამისტი გამეფდა. რადამისტის ავანტიურამ ის შედეგი გამოიღო, რომ ვოლოგეზ I შესძლო არმენიის დაკავება და ისარგებლა რა რადამისტის მკაცრი მმართველობით უკმაყოფილო არმენიელთა განწყობილებით, თავისი ძმა ტირიდატი აიყვანა ტახტზე¹. ამრიგად, კლავდიუსის სიცოცხლის ბოლო წელს არმენია რომისათვის კვლავ დაკარგული აღმოჩნდა. 54 წ. ახალმა ხელისუფლებამ, ნერონის სახით, არმენიის უკან დასაბრუნებლად ლეგიონები დასძრა კორბულონის მეთაურობით; კორბულონი 58 წ. შევიდა არმენიაში².

¹ *ib.*, Tacit., Ann., VI, 32—33; ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. I, გვ. 171; Г. А. Меликишвили, К истории древней Грузии, гв. 343.

² E. Egli, Feldzüge in Armenien von 41—63 n. Chr., გვ. 1—3; 345—346; Т. Моммзен, История Рима, т. V, гв. 346—350.

5. ა რ ტ ა ქ ს ა ტ ა — იხ. ზევით, შენიშვნა № 45 XXXVI წიგნისათვის.

6. ტ ი გ რ ა ნ ა კ ე რ ტ ა — იხ. ზევით, შენიშვნა № 5 XXXVI წიგნისათვის.

7. ა დ ი ა ბ ე ნ ა — პართიის დასავლეთით, მდ. ტიგროსის ზემო წელზე თანამედროვე მოსულის რაიონში მდებარე მხარე.

8. ტ ი გ რ ა ნ ი — მამის მხრით იუდეის მეფის იროდე დიდის შვილიშვილის შვილი; დედის მხრით კაპადოკიის მეფის არქელაოსის შვილიშვილის შვილი. შორეული ნათესავი სომხეთის არშაკიდების საგვარეულოსი. რომში გაზრდილი და რომის ხელისუფლების მორჩილი იარაღი. 60 წ. არტაშატისა და ტიგრანაკერტის აღების შემდეგ კორბულონმა ის არმენიის მეფედ დაამტკიცა¹.

9. მ ო ნ ო ბ ა ზ ე — ადიამენის მმართველი, ფორმალურად მეფის ტიტულს ატარებდა, მაგრამ რეალურად პართიის მეფის ვასალი იყო.

10. მ ო ნ ა ს ე — პართელი მხედართმთავარი. ჯერ კიდევ ანტონიუსის დროს ფრაატ IV მკაცრი რეჟიმით უკმაყოფილო ის გადადის რომაელთა მხარეზე; შემდეგ ლაატობს ანტონიუსს და ფრაატ IV უბრუნდება. კორბულონი ამ ლაშქრობისას მიზანშეწონილად მიიჩნევს უკან დაიხიოს და ტიგრანს მარტო ტოვებს; იგი იმედოვნებს პართიასთან ზავის მიღწევას, მაგრამ კორბულონის ეს მოქმედება რომში უკმაყოფილებას იწვევს².

11. ლ უ ც ი უ ს კ ე ს ე ნ ი უ ს პ ე ტ უ ს ი — 61 წელს ნერონი მას კაპადოკიის მმართველად ნიშნავს და პართელებთან ომს ავალებს კორბულონის ნაცვლად.

12. ტ ა ვ რ ო ს ი ს მ თ ე ბ ი — ამიერკავკასიის სამხრეთით გადაჭიმული მთების სისტემა, რომელიც მას წინა აზიისაგან გამოჰყოფს.

13. რ ა ნ დ ე ა — მცირე ქალაქი თუ ციხე-სიმაგრე მდ. ევფრატის შესართავის აღმოსავლეთ ევფრატის ანუ არსანიას (არაკანის) ნაპირას, აწინდელი ხარბუტის მახლობლად.

14. რ ა ნ დ ე ა ს თ ა ნ პ ე ტ უ ს ი ს ს ა მ ა რ ც ხ ე ნ ო დ ა მ ა რ ც ხ ე ბ ი ს შ ე მ დ ე გ რომში ვოლოგეზის ელჩები ჩავიდნენ და ნერონს შესთავაზეს ზავი, თუ კი იგი უარს იტყოდა არმენიაზე და ტირიდატეს მეფედ იცნობდა. ამ ხანებისათვის რომში საიმპერატორო კარზე გარკვეული ცვლილებები მოხდა: აქტიური საგარეო პოლიტიკის მომხრე

¹ R. Grausset, Histoire de l'Arménie des origines à 1071, Paris, 1947, გვ. 107—109; Т. Моммзен, История Рима, т. V, гл. 350—351.

² Т. Моммзен, История Рима, т. V, гл. 352; H. Schiller, Geschichte der römischen Kaiserzeit, I Bd., I Abt., Gotha, 1883, гл. 113—119.

ჯგუფი, რომელიც იმპერატორს არმენიის დაპყრობისათვის ამხედრებდა იშლებოდა: ამ ჯგუფის სულისჩამდგმელი ბუროსი გარდაიცვალა, ხოლო სენეკამ გავლენა დაკარგა. რომის არმიის დამარცხებამ, პართიასთან ბრძოლის სიძნელემ და სომეხი ხალხის წინააღმდეგობამ გამარჯვება მოუტანეს კონსერვატულ ძველ არისტოკრატიას, რომელიც მტკიცე ზავისა და თავდაცვითი პოლიტიკის მომხრე იყო. ნერონი იძულებული იყო ზავზე დათანხმებულიყო და ტირიდატე არმენიის მეფედ ეცნო, მხოლოდ მან მოითხოვა, რომ ტირიდატე რომში გამოცხადებულიყო და იმპერატორისაგან მიეღო სამეფო ნიშნები. ამრიგად, არმენიისათვის მრავალწლიანი ბრძოლა რომსა და პართიას შორის უკანასკნელის წარმატებით დამთავრდა: არმენიაში დამკვიდრდა პართიის კანდიდატი, ხოლო რომი მისი ნომინალური ვასალობით დაკმაყოფილდა¹.

წიგნი LXIII

1. ეს ფრაგმენტი ეხება ნერონის მიერ განზრახულ მეტად ფართო აღმოსავლურ ლაშქრობას, რომელიც ე. წ. კასპიის კარისაკენ იყო გამიზნული. მაგრამ ეს ექსპედიცია ვერ განხორციელდა, რადგან რომში სწორედ ამ დროს დაწყებული ვანდიკეს აჯანყების ჩასაქრობად იმპერატორს მოუხდა ჯარების უკან გაწვევა (Tacit., Hist., I, 6). აღნიშნული ლაშქრობის მიზნისა და მიმართულების შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში ერთობლივი აზრი არ არსებობს. აზრთა ეს სხვადასხვაობა პირველ რიგში წყაროთა მონაცემების განსხვავებულობით არის გამოწვეული.

ტაციტუსი და სვეტონიუსი დიონ კასიოსთან ერთად აღნიშნავენ, რომ ეს ლაშქრობა გამიზნული იყო კასპიის ვიწრობებისა (claustra Caspiarum) თუ კასპიის კარებისაკენ (Caspiae portas)². ამათგან ლაშქრობის მიზანი მხოლოდ ტაციტუსს აქვს აღნიშნული: იგი წერს, რომ ბრიტანეთსა, გერმანიასა და ილირიაში შეკრებილი

¹ ამ წიგნში აღწერილი ამბების შესახებ დაწერილებით იხილეთ: E. Egli, დასახ. ნაშრ., გვ. 350—358; W. S. Schur, Die Orientpolitik des Kaisers Nero, „Klio“, Beiheft XV, 1923; მისივე, Untersuchungen zur Geschichte der Kriege Corbulos, „Klio“, Bd. XIX, Heft 1, 1923; P. Asdourian, Die politischen Beziehungen zwischen Armenien und Rom, გვ. 85—98; Momigliano, Corbulone e la politica romana verso i Parti, „Atti del II Congresso Nazionale di Studi Romani“, 1, 1941, გვ. 368—375; Cumont, L'iniziazione di Nerone da parte di Tiridate d'Armenia, Rivista di Filologia, NS II, 1933, გვ. 145—151.

² Tacit., Hist., I, 6; Suet., Nero, 19.

ლეგიონები ნერონმა გაგზავნა „კასპიის ვიწრობებისაკენ იმ ომისათვის, რომელსაც ის ალბანელების წინააღმდეგ ამზადებდა (... in Albanos parabat)“¹.

განსხვავებულ ცნობას ვეძლევის პლინიუსი: „საჭიროა აქ შესწორდეს მრავალთა შეცდომა, სხვათა ზორის, მათიც, ვინც ამას წინათ ომს აწარმოებდა არმენიაში კორბულონთან ერთად. რადგანაც ისინი კასპიისას უწოდებენ იბერიის კარებს, რომელთაც ეწოდებათ, როგორც აღნიშნული გვექონდა კავკასიის (კარები). ვეგმებზე, რომლებიც გადაღებული და იქიდან გამოგზავნილ იქნა, ეს სახელია აღნიშნული. სწორედ ასევე, ექსპედიცია, რომელსაც იმპერატორი ნერონი ამზადებდა და რომელიც, როგორც ამბობენ, კასპიის კარებისაკენ უნდა დაწყებულიყო, სინამდვილეში განზრახული იყო იმ კარებისაკენ, რომლებსაც იბერიიდან სარმატებისაკენ მივყევართ“ (Plin., NH, VI, 16, 6).

ამრიგად, თუ ტაციტუსის ცნობით, ნერონის ლაშქრობა კასპიის კარის მიმართულებით ალბანელთა წინააღმდეგ იყო გამიზნული. პლინიუსი ლაშქრობის მიზნად იბერიიდან სარმატიაში მიმავალ კავკასიის კარებს ასახელებს და სრულებით არ ახსენებს ალბანეთს.

ტაციტუსის ცნობა უკრიტიკოდ გაიზიარა ვ. შურმა სპეციალურ გამოკვლევებში, რომლებიც ნერონის აღმოსავლურ პოლიტიკას ეხება². ვ. შურის კონცეფცია ძირითადად იმის მტკიცებაში მდგომარეობს, რომ ნერონის მთელი პოლიტიკა აღმოსავლეთში თავიდან ბოლომდე ერთ მიზანს ემსახურება: წინააღმდეგ პართიასთან წინააღმდეგელი მტრული ურთიერთობისა, უნდა მიღწეულიყო პოლიტიკური შეთანხმება და კეთილი ურთიერთდამოკიდებულება; ამ მიზანს ემსახურებოდა კორბულონის ლაშქრობები არმენიაში და მის მიღწევას წარმოადგენდა არმენიაში ტირიდატეს გამეფება³. ვ. შურის ეს შეხედულება ჯერ კიდევ 1924 წ. უარყო ე. პოულმა; მან საფუძვლიანად აჩვენა, რომ სრულიად გაუმართლებელია ნერონის აღმოსავლური პოლიტიკის ერთიან მიმართულებასა და მიზან-

¹ Tacit., Hist., I, 6.

² W. Schur, Die Orientpolitik des Kaisers Nero. „Klio“, Beiheft XV, 1923; Bd. XIX, 1925; მისივე, Zur Neronischen Orientpolitik, „Klio“, Bd. XX, 1925—26; მისივე, Untersuchungen zur Geschichte der Kriege Corbulos, „Klio“, Bd. XIX, Heft 1, 1923; მისივე, Die orientalische Frage im römischen Reich, NJWJ, 1926, Heft 3.

³ W. Schur, „Klio“, Beiheft XV, გვ. 4—26.

დასახულებზე ლაპარაკი; პირიქით, ნერონის მთელი მმართველობა იმდენად უგეგმოა და წინააღმდეგობებით სავსე, რომ მისი სავარაო პოლიტიკაც სრულებით მოკლებულია ერთიან მიზანს; თვით ნერონის პიროვნებაც, ე. პოლოის აზრით იმდენად არაორგანიზებული და უნიათო იყო, რომ მის მიერ ერთიანი პოლიტიკის გატარება სავსებით წარმოუდგენელია¹. მართლაც, ობიექტური მიზეზებით — სომეხი ხალხის წინააღმდეგობით, რანდელასთან რომის არმიის დამარცხებით — გამოწვეული იძულებითი დათმობა არმენიის საკითხში ე. შურს მიაჩნია წინასწარ შემუშავებული პოლიტიკური მიზნის განხორციელებად.

ნერონის ერთიანი და მიზანდასახული პოლიტიკის საფუძვლად ე. შურს მიაჩნია რომის იმპერიის ასეთივე ერთიანი, ცენტრალიზებული სავაჭრო ინტერესები. ნერონის აღმოსავლური პოლიტიკის ყველა ძირითადი მოვლენა მას ახსნილი აქვს სწორედ სავაჭრო ინტერესთა საფუძველზე². აქ ჩანს ე. შურის მოდერნიზატორული მიდრეკილება წარმოაჩინოს ძველი რომის იმპერია ისეთსავე ეკონომიურად ერთიან, ცენტრალიზებულ ქვეყნად, როგორც დღეს კაპიტალისტური ქვეყნები არიან. ე. შურის კონცეფციის ეს მხარე სამართლიანად იყო გაკრიტიკებული ო. კულრიაეცევის მიერ³.

ნერონის კავკასიური ლაშქრობაც ე. შურს რომის საერთო პოლიტიკური ხაზის შემადგენელ ნაწილად მიაჩნია: რომი მიზნად ისახავს ჩრდილოეთიდან შემოერთებას პართიას და სწორედ ალბანეთს და ჰირკანიას პართიის ჩრდილოეთით უნდა დაეცვათ რომის ინტერესები⁴. აქ აშკარა წინააღმდეგობაა; თუ ნერონის მთელი პოლიტიკა მისი მეფობის მთელ მანძილზე მიმართული იყო პართიასთან კეთილმეზობლური ურთიერთობის დაცვისაკენ და არმენიაში დადებული ზავი ამ მიზნის წარმატებით განხორციელებას წარმოადგენდა, მაშინ რატომღა დასჭირდა ნერონს ასეთი დიდი ლაშქრობის ჩატარება ალბანეთში და საერთოდ პართიის ჩრდილოეთით თავისი პოზიციების განმტკიცება. ამას გარდა, ე. შურის აზრით, ალბანელთა წინააღმდეგ ლაშქრობის გზით ნერონს სურდა ხელში ჩაეგდო ტრანსკავკასიური სავაჭრო-სანაოსნო გზა, რომელიც შუა აზიიდან

¹ E. Hohl რეცენზია W. Schur-ის შრომაზე „Die Orientpolitik des Kaisers Nero“, „Klio“, Beih. XV. — DLKIW, 1924, Heft 11, 83. 915—919.

² W. Schur, „Klio“. Bd. XIX, Heft 1. 83. 83. 5. 51—54, 114.

³ О. В. Кудрявцев, Восточная политика Римской империи в начале правления Нерона, (Критический обзор историографии вопроса), ВДИ, 1928, № 2, 83. 92.

⁴ W. Schur, „Klio“, Bd. XIX, Heft 1, 83. 83. 35—36, 40. 66; „Klio“, Bd. XX, 83. 217,

კასპიის ზღვით, მდინარეებით მტკვრითა და რიონით შავ ზღვას აღწევდა¹. როგორც აღნიშნული გვქონდა, ვ. შური რომის სავაჭრო ინტერესებს საერთოდ გადაქარბებულ მნიშვნელობას ანიჭებს, ხოლო ამ კონკრეტულ შემთხვევაში, უნდა შევნიშნოთ, რომ დასახელებულ ტრანსკავკასიურ სავაჭრო-სანაოსნო გზას ამ პერიოდში არ უნდა ჰქონოდა ისეთი დიდი მნიშვნელობა, რომ ნერონს ასეთი ფართო ლაშქრობა მოეწყო მის ხელში ჩასაგდებად². ამრიგად, ვ. შურის მთელი კონცეფცია არ შეიძლება გაზიარებულ იქნეს და იგი გამართლებას ვერ პოულობს წყაროებში³.

ვ. შურის მოსაზრება უკანასკნელ ხანებში უარპყო ინგლისელმა მეცნიერმა ან დერსონმა⁴. ანდერსონი სრულიად სამართლიანად აღნიშნავს, რომ თუ ამ ექსპედიციის მიზანს ალბანეთი წარმოადგენდა, ხოლო კასპიის კარები ეს დერბენტია (დარუბანდი), რისთვის დასჭირდა ნერონს თავისი ჯარების გაგზავნა დერბენტისაკენ, რომელიც ალბანეთის უკიდურეს ჩრდილო აღმოსავლეთ კუთხეში მდებარეობდა; მისთვის უფრო ადვილი იქნებოდა ალბანელების დამარცხება დაბლობ ალბანეთში; ამას გარდა, თუ კი ნერონს დერბენტში მისვლა შეეძლო, ალბანეთი მას უკვე დაპყრობილი უნდა ჰქონოდა⁵.

ჯერ კიდევ 1888 წ. სრულიად განსხვავებული მოსაზრება ამ საკითხზე წამოაყენა თ. მომზენმა. იგი უპირატესობას ანიჭებს პლინიუსის ცნობას და მიიჩნევს, რომ ნერონის ექსპედიცია მიმართული იყო კავკასიის ანუ დარიალის კარისაკენ, ხოლო ტაციტუსის „ისტორიაში“ მოხსენებული ალბანელები შეცდომით არიან დასახელებული ალანების მაგიერ; ამდენად, ტაციტუსის ტექსტში Albanos უნდა შესწორდეს Alanos-ად⁶. თ. მომზენის ეს მოსაზრება გაზიარებულ იქნა რიგი მეცნიერების მიერ და იგი დღეს ძირითადად გაბატონებულია სამეცნიერო ლიტერატურაში⁶.

¹ W. Schur, „Klio“, Beih. XV, გვ. 34 და შემდ.

² ამ შეხედულებისა ი. მანანდიანი (О торговле и городах Армении..., გვ. 53—57); ხოლო ის საერთოდ უარპყოფს ამ გზის რაიმე სერიოზულ მნიშვნელობას ყველა დროში, რაც ძნელი გასაზიარებელია: ელინისტური ხანისათვის ამ გზას საკმაოდ დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა.

³ ვ. შურის მოსაზრებების უფრო დაწვრილებითი კრიტიკა იხ. ჩვენს წერილში „რომისა და ამიერკავკასიის ქვეყნების ურთიერთობისათვის ახ. წ. I საუკუნეში“, გვ. 133—135, 145.

⁴ САН, vol. X, 1934, გვ. 884.

⁵ Т. Моммзен, История Рима, т. V, гв. 355—356.

⁶ М. Ростовцев, Эллинизмо и иранство на юге России, Петрогр., 1918; САН, vol. X, гв. 887.

სრულიად ახალი მოსაზრება წამოაყენა 1946 წ. ი. მანანდიანმა სპეციალურად ამ საკითხისადმი მიძღვნილ ნაშრომში. ი. მანანდიანი იზიარებს მომზენის შესწორებას და ნერონის კავკასიური ლაშქრობის მიზნად მიიჩნევს ალანების შემოსევათაგან რომის აღმოსავლური პროვინციების დაცვას, მხოლოდ განსხვავებულ ლოკალიზაციას აძლევს კასპიის ვიწრობებს ანუ კასპიის კარებს. მისი აზრით, კასპიის ვიწრობები, ანუ კარები მდებარეობს აწინდელი ახალქალაქისა და სოფ. ხოსპიას (Caspia-s) რაიონში, სადაც უნდა თავი მოეყარა ნერონის ლეგიონებს და საიდანაც ე. წ. მეოტიდაკოლხეთის მაგისტრალით, ე. ი. კოლხეთზე გავლით, რომაელებს ალანების წინააღმდეგ უნდა ელაშქრათ¹. ჩვენ გვექონდა საშუალება დაწვრილებით გაგვეხილა ი. მანანდიანის შეხედულება და გვეჩვენებინა მისი მსჯელობის მთელი უსაფუძვლობა², ამიტომ ამ საკითხის გარჩევას აქ აღარ შევუდგებით. უდავოა, ჩვენის აზრით, რომ ჯავახეთის რაიონი ვერაფრით ვერ იქნებოდა ალანების წინააღმდეგ ლაშქრობისათვის მოსახერხებელი შესაკრებელი პუნქტი და თავისთავად კასპიის კარების (ვიწრობების) ლოკალიზაციისათვის ახალქალაქ-ხოსპიას რაიონში არავითარი საბუთი არ არსებობს. ამიტომ ჩვენ უფრო დამაჯერებლად მიგვაჩნია ამ საკითხზე თ. მომზენის შეხედულება.

უკანასკნელად აღნიშნულ საკითხს შეეხო აგრეთვე კ. ტრევერი თავის წიგნში ალბანეთის ისტორიისა და კულტურის შესახებ. კ. ტრევერი ფაქტიურად იმეორებს ვ. შურის მოსაზრებას და თვლის, რომ ნერონის კავკასიური ლაშქრობა მიმართული იყო ალბანელების წინააღმდეგ, ხოლო მის მიზანს წარმოადგენდა დარუბანდის გასასვლელის ჩაკეტვა; მაგრამ განსხვავებით ვ. შურისაგან, კ. ტრევერის აზრით, დარუბანდის ჩაკეტვა ნერონს იმიტომ აინტერესებდა, რომ ამ გზით იჭრებოდნენ ამიერკავკასიაში ალანები, რომლებიც ჩრდილო კავკასიის მთელ ტერიტორიაზე იყვნენ განსახლებული³. კ. ტრევერს არავითარი ახალი საბუთები არ მოაქვს თავისი (უფრო სწორედ, ძირითადად, ვ. შურის) შეხედულების დასამტკიცებლად. მეორე მხრივ, თუ-კი ნერონის ლაშქრობის ძირითადი მიზანი ალანთა შემოსევებისაგან თავდაცვა იყო, ნაკლებ

¹ Я. А. Манандян, Цель и направление подготавливаемого Нероном Кавказского похода, ВИ, 1946, № 7, гл. 66—74.

² ბ. ლომოური, რომისა და ამიერკავკასიის ქვეყნების ურთიერთობისათვის..., გვ. 146—153.

³ К. В. Тревер, Очерки по истории и культуре Кавказской Албании. გვ. 120—125.

სავარაუდოა დარუბანდის გასასვლელის დაცვის საჭიროება, რადგან იმიერკავკასიის დასავლეთ ნაწილში, სწორედ დარიალიდან დასავლეთისაკენ განსახლებული ალანები უფრო მეტად დარიალის გზით სარგებლობდნენ თავის ლაშქრობების დროს. ამას მოწმობს, ჯერ ერთი, თვით ამ ზეკარის სახელი—დარი-ალან=ალანთა კარი—და გარდა ამისა ტაციტუსის ნიშანდობლივი მითითება, რომ 35 წ. ფარსმან I ალანები გადმოიყვანა კასპიის გზით, რომელიც მათ, ე. ი. იბერებს ეპყრათ (Tacit., Ann., VI, 33). ამავე დროს, ტაციტუსი აქვე სპეციალურად უსვამს ხაზს, რომ ჩრდილოკავკასიელი ნომადები ვერ იყენებენ გასასვლელს ალბანიის მთების დასასრულსა და ზღვას შორის, ე. ი. ყოველ ექვს გარეშე, დარუბანდს, რადგან იგი ხატულობით გაუვალი იყო (იქვე), ხოლო ზამთრობით ალან-სარმატების ლაშქრობები საერთოდ ნაკლებ სავარაუდოა. ექვს არ უნდა იწვევდეს, რომ ტაციტუსთან დასახელებული კასპიის გზა, რომელიც იბერებს უპყრიათ, არის სწორედ დარიალის კარი¹.

ამრიგად, თუმცა ნერონის კავკასიური ლაშქრობის მიზნისა და მიმართულების საკითხი არ შეიძლება საბოლოოდ გადაჭრილად ჩაითვალოს, მაგრამ ჯერჯერობით ჩვენ უფრო სარწმუნოდ მიგვაჩნია, რომ ეს ლაშქრობა მიმართული იყო დარიალის კარებისაკენ და მიზნად ისახავდა მათ ჩაქეტვას ალანების შემოსევებისაგან. აქ შეიძლება მხოლოდ ერთი საკითხი წამოიჭრას: რა საჭირო იყო რომაელებისათვის დარიალის კარის გამაგრება, როდესაც იგი მოკავშირე იბერების ხელში იყო. მართალია, სანამ იბერია რომის მოკავშირე და დამხმარე იყო, რომი შეიძლებოდა მშვიდად ყოფილიყო დარიალის მიმართ, მაგრამ საქმე ისაა, რომ რომშიაც კარგად ხედავდნენ, რომ იბერია არც ისე თავგამოდებული და ერთგული მოკავშირე იყო რომისათვის. ჯერ კიდევ ფარსმან I ორტოფულმა ქცევამ ცხადყო, თუ რამდენად ფრთხილად უნდა ყოფილიყო რომი იბერიის მიმართ, ხოლო იმავე ფარსმანის მიერ პართელთა წინააღმდეგ ალანების გადმოყვანას უნდა დაებადა საშიშროება, რომ საჭირო შემთხვევაში იბერიის მესვეურებს შეეძლოთ ალანთა ძალის გამოყენება თვითონ რომის საწინააღმდეგოდაც. რომ ეს საშიშროება რეალური იყო, დამტკიცდა უფრო გვიან, II საუკუნის 30-იან წლებში, როდესაც ფარსმან II ალანები სწორედ რომის წინააღმდეგ გამოიყენა და რომის აღმოსავლურ პრო-

¹ გ. გოზალიშვილი, კასპიის კარი, „ენიმის მოამბე“, ტ. I—II. 1940, გვ. 465—477.

ვინციებს შეუსია¹. ამრიგად დარიალის კარის დაკავებებს რომისათვის ის მნიშვნელობაც ჰქონდა, რომ ეს მისცემდა მას საშუალებას დაეწესებია კონტროლი იბერიაზედაც, რომელსაც ამ ხანებისათვის, განსაკუთრებით არმენიის ფაქტიურად დაკარგვის შემდეგ, სულ უფრო მეტი როლი ენიჭებოდა მახლობელ აღმოსავლეთში.

წიგნი LXVIII

1. პ ა რ თ ო მ ა ს ი რ ი ს ი — სომხეთის მეფის პაკორის (იმპერატორ ტრაიანეს (98—117) თანამედროვე, (ცხოვრობდა II საუკუნის პირველ მეოთხედში) ერთ-ერთი ვაჟი, რომელიც კონკურენციას უწევდა თავის ძმას, პრორომაული პარტიის წარმომადგენელს — აქსიდარს არმენიის ტახტის დაკავებისას; სარგებლობს პართიის მხარდაჭერით.

2. ა რ ს ა მ ო ს ა ტ ა — ქალაქი ე. წ. მეოთხე არმენიაში, მდ. ევფრატის მახლობლად.

3. ს ა ტ ა ლ ა — არმენიის ქალაქი, აწინდელი სოფ. სადალის ადგილას, მდ. კელკიტ-ჩაის ნაპირას².

4. ჰ ე ნ ი ო ხ ე ბ ი — ქანურ-მეგრული მოდგმის ერთ-ერთი ტომი, ეკუთვნის დასავლეთ საქართველოს (ძველი კოლხეთის) უძველეს მკვიდრ მოსახლეობას. ახ. წ. II საუკუნისთვის ჰენიოხების სამოსახლოს წარმოადგენდა შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთი სანაპირო, რიზე-ათინას რაიონი. აქ არიანეს გადმოცემით, II საუკუნეში არსებობს ჰენიოხებისა და მაკრონების გაერთიანებული სამეფო, რომლის სათავეში იგივე მეფე ანქიალე დგას, რომელსაც დიონ კასიოსის ამ ფრაგმენტშიაც ვხვდებით (Argian., PPE, § 11). ამდენად დიონ კასიოსის მახელონები იგივე მაკრონები უნდა იყვნენ, რომელთა სახელი ექვივალენტურია ქართული ტერმინისა „მეგრულ“ და შექმნილია ჰანური ენისათვის დამახასიათებელი ზედსართავი სახელების დაბოლოების — „-ონ“-ის საშუალებით³. რაც შეეხება ჰენიოხებს, მათ მკვლევართა უმეტესობა მეგრულ-ქანურ შტოს აკუთვნებს, ზოგი მათ პირდაპირ აიგივებს სანიგებთან⁴,

¹ მ. ინაძე, რომის და ამიერკავკასიის ქვეყნების ურთიერთობისათვის... გვ. 322.

² Я. А. Манандян, О торговле и городах Армении..., გვ. 127—130.

³ А. С. Чикобава. Грамматический анализ панаского (лазского) диалекта, 1936, გვ. 4.

⁴ ზ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, 1954, გვ. 122 და შემდ. И. А. Орбели, Город близнецов Δ ΙΟΣΚΟΥΡΙΑΣ и племя возниц HNIOXOI , ЖМНП, 1911, № 4, გვ. 213—214.

ხოლო ზოგის აზრით სანიგები-ჰენიოხები სვანური მოდგმის ტომები არიან¹. ის ფაქტი, რომ ჰენიოხები ანტიკური წყაროების თანახმად ჩანან როგორც შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ, ისე სამხრეთ სანაპიროზე, აძლევს ზოგიერთ მეცნიერს საფუძველს განასხვავოს ისინი ერთიმეორისაგან და უკანასკნელნი დააკავშიროს ურარტული წყაროების „ივანიეხებთან“: არიანეს და დიონ კასიუსის ჰენიოხები, მათი აზრით, სწორედ ამ ივანიეხების ჩამომავალნი შეიძლება იყვნენ².

რაც შეეხება თვით ფორმას „მახლონები“ (Μαχλόνοι), იგი ჩვენ გვხვდება ერთ ეპიგრაფიკულ ძეგლში, რომელიც დაახლოვებით ერთი საუკუნით გვიან არის შედგენილი. ჩვენ ვგულისხმობთ სპარსეთის სასანიანი მეფის შაბურ I (241—272) სამეწოვან წარწერას, რომელიც 1936 წ. ქ. პერსეპოლისში ტაძრის კედელზე იქნა აღმოჩენილი. ეს წარწერა ლიტერატურაში ცნობილია „Ka'ba-i Zardost“-ის სახელწოდებით³. ამ წარწერაში შაბურ I თავის თავს „ირანისა და არაირანის მეფეთა მეფეს“ (βασιλεὺς βασιλέων Ἀριωνῶν καὶ Ἀναρριωνῶν) უწოდებს და ჩამოთვლის იმ ხალხებსა და ქვეყნებს, რომელნიც მას ხარკს უხდიან; მათ შორის დასახელებულია არმენია (Ῥμηνί, Ἀρμενίαν), იბერია (Βυρῆν, Ἰβηρίαν), მახლონია (sykn, Μαχλονίαν), ალბანია (Ῥδ'ν, Ἀλβανίαν) და სხვ.⁴

როგორც ვხედავთ, აქ არმენიის, იბერიისა და ალბანიის გვერდით დასახელებულია ქვეყანა, რომელიც წარწერის ბერძნულ ვარიანტში იწოდება „მახლონიად“ (Μαχλονίαν), ხოლო მის შესატყვის ფალაურ ტექსტში — sykn.

ამ წარწერის კომენტატორებს ექვი არ ეპარებათ იმაში, რომ „Ka'ba-i Zardost“-ის „მახლონია“ კლასიკურ მწერლებთან მოხსენებული მახლონების (მაკრონების) ქვეყანაა, მაგრამ ამ მხარის ფალაური ფორმა კი აზრთა გარკვეულ სხვადასხვაობას იწვევს.

¹ И. А. Орбели. *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 195—215; Г. Н. Меликишвили, *К истории древней Грузии*. გვ. 91—92.

² П. Ушаков, *К походам урартийцев в Закавказье в IX и VIII вв. до н. э.*, ВДИ, 1946. №2, გვ. 37—38; ჰენიოხების შესახებ იხ. აგრეთვე მ. იხაძე, *შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე მოსახლე ტომთა ისტორიისათვის*, „მასალები“, ნაკვ. 32, 1955, გვ. 13—20; ნ. ლომოური, *კლავდიოს პტოლემეოსი...*, გვ. 54.

³ M. Sprengling, *Third century Iran. Sapor and Kartir*, Chicago, 1953; მისივე: *A new pahlavi inscription*, *AJSLL*, t. 53, № 2, 1937, გვ. 126—144.

⁴ E. Honigmann et A. Maricq. *Recherches sur les Res Gestae divi Saporis*. *ARB*, t. 47, Fasc. 4, 1953. გვ. 11.

მარტინ შპრენგლინგი ამ სახელწოდების შესახებ შენიშნავს, რომ პართული ტექსტის sykn შეიძლება გამოითქმოდეს როგორც Sigān, ან Sirān, ან Sayrān. შემდეგ იგი ყურადღებას აქცევს ტრაპეზუნტის მახლობლად, მის სამხრეთით მდებარე ზიგანას გადასასვლელის და სოფ. ზიგანას სახელებს და დასძენს, რომ „თუ ეს არ არის საკმარისი ფონეტიკური თვალსაზრისით, გეოგრაფიულად sykn-ზიგანას იგივეობა მეტად დამაჯერებელია¹.

სრულიად განსხვავებული აზრი აქვს გამოთქმული ვ. ჰენინგს, რომელიც ვარაუდობს, რომ აქ ლაპარაკია არმენიის პროვინციაზე სიუნიკზე, იგივე Sisakan-ზე; მისი აზრით Sinnik' კანონზომიერად იძლევა ფალაურ Sykn-ს².

ვ. ჰენინგის ამ მოსაზრებას არ დაეთანხმა ა. მარიკი, რომელმაც აღნიშნა, რომ ვ. ჰენინგის იდენტიფიკაცია სრულიად მიუღებელია გეოგრაფიული თვალსაზრისით, რადგან სიუნიკის დაკავშირება მახელონიასთან სავსებით გამორიცხულია. შემდეგ ა. მარიკი საკმაოდ დაწვრილებით იხილავს კლასიკურ წყაროებში მახელონებისა და მათ ექვივალენტურ მაკრონების შესახებ ცნობებს, უფარდებს მათ ქართულ ტომო- და ეთნონიმიკურ სახელებს და მიდის დასკვნამდე, რომ მახელონია გულისხმობს კოლხეთის, ანუ მერმინდელი სამეგრელოს ტერიტორიას ფართო გაგებით³.

რაც შეეხება ფალაური ტექსტის Sykn-ს, ა. მარიკი მას უკავშირებს „საკას“ ქვეყანას ე. ი. სკვითეთს. მისი აზრით, მთელი რიგი ტომონიმიკური და ეთნონიმიკური სახელებისა მიუთითებენ იმაზე, რომ ამიერკავკასიაში და მცირე აზიაში დარჩენილა საკმაოდ მნიშვნელოვანი სკვითური ჯგუფები; თვით დასავეთ საქართველოში ამავე „საკას“ უკავშირებდა ა. მარიკი სახელებს სივანეონ, სინგამი, ზილანევი, სკვითინები და სხვა და ასკენის, რომ ყველა ეს სახელები სკვითების ამ ბატონობის გადმონაშთია და ამდენად ამ მხარეს შეიძლებოდა ირანულში შერქმეოდა სკვითების მხარე, „საკას ქვეყანა“, ანუ ფალაურად Sykn, რომლის ბერძნული ექვივალენტი — მახელონია ამავე ქვეყნის ეთნიკური სახელწოდებაა⁴.

უკანასკნელად ამ საკითხს შეეხო ვ. მელქიშვილი. მან ძირითადში გაიზიარა ა. მარიკის შეხედულება, რომ მახელონების სახელი

¹ M. Sprengling, *Shahpuhr I, the Great, on the Kaabah of Zo-roaster*, *AJSL*, t. 57, 1941, pp. 341—429.

² W. B. Henning, *Recherches sur les Res Gestae divi Saporis*, Bruxelles, 1953, pp. 64—72.

³ E. Honigmann et A. Marieq. *Recherches...*, pp. 72—76.

⁴ იქვე, pp. 72—76.

შეიძლება იყოს მაკრონ-მეგრელების სახელწოდების ვარიანტი; აგრეთვე აღნიშნა, რომ სახელი *Σίγα* უკავშირდება არა მარტო სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთს, არამედ ცენტრალურ კოლხეთსაც, მაგრამ, ჩვენის აზრით სამართლიანად, უარპყო ა. მარიკის აზრი, რომ შაბურ I-ის წარწერაში იგულისხმება კოლხეთი, ანუ დასავლეთ საქართველო მთლიანად. ვინაიდან არ არსებობს არავითარი საფუძველი III ს. ირანის მიერ მთელი დასავლეთ საქართველოს დაპყრობის ვარაუდისათვის, გ. მელიქიშვილის აზრით, „მახელონია-ზიგანას“ ქვეშ უნდა იგულისხმებოდეს „მაკრონ (მახელონ)-ჰენიოხების სამეფო¹. ეს შეხედულება ჩვენ სრულიად დამაჯერებლად მიგვაჩნია.

ერთადერთი, რამაც შეიძლება ერთგვარი გაუგებრობა გამოიწვიოს, ესაა ის გარემოება, რომ წარწერაში „მახელონია“ დასახელებულია იბერიასა და ალბანიას შორის. შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ „მახელონია“ სადაც ამ ორ სახელმწიფოს შორის უნდა ვეძიოთ და არა შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე. მაგრამ, რამდენადაც მახელონ-მაკრონების ქვეყანა ყველა კლასიკური ავტორის (არიანე, ტაციტუსი, დიონ კასიოსი, ფსევდო-არიანე და სხვ.) მიხედვით ყოველთვის ერთსა და იმავე ადგილას, შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე არის აღნიშნული, ასეთ ეჭვს საფუძველი არ უნდა ჰქონდეს. თვით *Ka'ba-i Sardost*-შიც ქვეყნების ჩამოთვლა არ ასახავს ყოველთვის მათ რეალურ გეოგრაფიულ განლაგებას. ასე მაგალითად, წარწერის ჩვენთვის საინტერესო მონაკვეთში ქვეყნების თანამიმდევრობა ასეთია: ჯერ დასახელებულია პერსიდა — სპარსეთის ყურის ნაპირას, ირანის უკიდურეს სამხრეთ ნაწილში, შემდეგ პართია — პერსიდის ჩრდილოეთით, კასპიის ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხესთან, შემდეგ სუზიანა (ხუზისტანი) — ისევ სპარსეთის ყურის ნაპირას, პერსიდის ჩრდილო-დასავლეთით, შემდეგ ასირია — ხუზისტანის ჩრდილო-დასავლეთით, მერე ადიაბენა — ასირიის ჩრდილო-აღმოსავლეთით, მერე არაბეთი — სულ სხვა მიმართულებით, ასირია-ადიაბენას სამხრეთ-დასავლეთით, მერე ისევ ჩრდილო-აღმოსავლეთით, კასპიის ზღვის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხესთან — ატროპატენა (ადრებადაგანი) და ა. შ.². ერთი სიტყვით, ქვეყნების ჩამოთვლა წარწერაში არ ექვემდებარება რაიმე გარკვეულ პრინციპს და მახელონიის დასახელება იბერია-ალბანეთს შორის არ უნდა იყოს საფუძველი ამ ქვეყნის მათ შორის ძიებისათვის.

¹ Г. А. Меликишвили, К истории древней Грузии, гл. 389—390.

² E. Honigsmann et A. Maricq, Recherches..., гл. 11.

5. დიონ კასიოსის ეს ფრაგმენტი მთლად გასაგები არ არის; საერთოდ იმპერატორ ტრაიანეს არმენია-პართიასთან ურთიერთობის ეს ეპიზოდი, რომელსაც დიონ კასიოსი აქ ეხება, კარგად არ არის გარკვეული. მოვლენათა მსვლელობა ძირითად ხაზებში შემდეგია: იმპერატორი ტრაიანე სომხეთის მეფის პაკორის სიკვდილის შემდეგ არმენიის ტახტზე სვამს მის ვაჟს აქსიდარს, რომელიც რომის მომხრე დასის წარმომადგენელია. მაგრამ პართიის მეფემ ხოსრომ (გარდ. 121 წ.) არმენიაში თავისი კანდიდატის პართომასირისის გამეფება მოინდომა და აქსიდარი გააძევა. ეს გახდა საბაბი ტრაიანეს არმენიაში ლაშქრობისათვის. 114 წ. ტრაიანე რომიდან აღმოსავლეთისაკენ დაიძრა. პართომასირისმა, შეშინებულმა რომთან ურთიერთობის გაფუჭებით, წერილი მისწერა იმპერატორს, რომელშიაც, როგორც ჩანს, ამართლებდა თავის მოქმედებას და არმენიის ტახტზე დამტკიცებას სთხოვდა. მაგრამ, პართომასირისმა დაუშვა დიპლომატიური შეცდომა: იგი წერილს ხელს აწერდა, როგორც არმენიის მეფე. ტრაიანემ წერილზე არ უპასუხა და აღმოსავლეთისაკენ სვლა განაგრძო. რას ნიშნავს პართომასირისის მეორე წერილში მარკუს იუნიუსის ხსენება და ვილაციის გამოგზავნის თხოვნა, ან რატომ გაუგზავნა ტრაიანემ მას იუნიუსის ვაჟი, დიონ კასიოსის ფრაგმენტიდან გაუგებარია. 115 წ. ტრაიანე მივიდა არმენიის ოლქში — სოფენაში მდებარე ქ. არსამფსატამდე (არშამაშატა) და უბრძოლველად აიღო იგი. ამის შემდეგ დაიძრა ჩრდილოეთისაკენ და მცირე არმენიის ქ. სატალაში მივიდა. სატალადან იმპერატორმა უკვე პირდაპირ არმენიის დედაქალაქ არტაშატისკენ აიღო გეზი. 115 წ. ტრაიანემ არმენია რომის პროვინციად გამოაცხადა¹.

ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ არშამაშატიდან ტრაიანე პირდაპირ არმენიისაკენ კი არ დაიძრა, არამედ ჩრდილოეთით წავიდა რომის ხელში მყოფ ქალაქ სატალასაკენ. რა მიზნით უნდა გაემრუდებინა იმპერატორს მარშრუტი და უკვე მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე მყოფი, გამობრუნებულიყო ისევ თავის სამფლობელოში? ვფიქრობთ რომ დიონ კასიოსის ეს ფრაგმენტი ამის გარკვევის საშუალებას იძლევა. დიონ კასიოსი აღნიშნავს, რომ სატალაში ტრაიანემ ანჭიალე საჩუქრებით დააჯილდოვა. ცხადია, ძნელი წარმოსადგენია, რომ იმპერატორი მხოლოდ ანჭიალეს დასაჩუქრების მიზნით წასულიყო სატალაში. უნდა ვიფიქროთ, რომ აქ მას

¹ Т. Моммзен, История Рима, т. V, гл. 359—361; N. С. Debevois, A political history of Parthia, гл. 172—174.

დამხმარე ჯარები, კერძოდ მაკრონ-ჰენიოხთა მეფის მოკავშირე რაზმები უნდი შეერთებოდა არმენიაზე სალაშქროდ. უნდა ვიფიქროთ, რომ მიმდინარე მოვლენებში ანქიალემ იმდენად აქტიურად გამოიჩინა თავისი მოკავშირეობა და „რომაელი ხალხის ერთგულება“, რომ იმპერატორმა მისი დასახუქრება ჩასთვალა საჭიროდ, ხოლო დიონ კასიოსმა კი ამ აქტის საგანგებო აღნიშვნა.

ანქიალესათვის, რასაკვირველია, სასურველი არ იქნებოდა არმენიაში პართიის განმტკიცება, რაც მოხდებოდა აქ პართომასირისის გამეფების შემთხვევაში. ანქიალეს ისედაც მძიმე მდგომარეობა ჰქონდა მის უშუალო მეზობელ ოლქში (ზიდრიტების მხარეში — კოროხის შესართავის ზონა) ძლიერი იბერიის შემოჭრის შემდეგ¹. ეხლა კიდევ არმენიის ტახტზე პართული ორიენტაციის უფლისწულის დამკვიდრება მაკრონ-ჰენიოხთა მეფეს ახალ გართულებას უქადდა. ისე რომ, ტრაიანეს ლაშქრობაში აქტიური მონაწილეობის მიღება მარტო ანქიალეს რომისადმი მოკავშირეობის ვალდებულებით კი არ იყო ნაკარნახევი, არამედ საკუთარი ინტერესებითაც.

წიგნი LXIX

1. იგულისხმება იუდეაში მომხდარი აჯანყება, რომელიც 132—135 წლებში მიმდინარეობდა ვინმე სიმეონის „ბარ-კოხბად“ წოდებულის ხელმძღვანელობით.

2. ზოგიერთ გამოცემებში ალანების ნაცვლად ალბანები წერია (Αλβανών). ასეთ გამოცემას ეყრდნობოდა როგორც ჩანს ვ. ლატიშვი, რომელმაც თავის თარგმანში ჩასწერა „из земли албанов“². მაგრამ ყველა არსებულ ხელნაწერში და გამოცემათა უმეტესობაში წერია „ალანების“ (Αλανών). გარდა ამისა იმავე ფრაგმენტში ფლავიუს არიანეს ხსენება მოწმობს, რომ აქ სწორედ ალანები იგულისხმება, რომელთა ისტორია არიანეს სპეციალურად დაუწერია (Ioan., Lyd., De Mag., 3).

3. იბერიის მეფე ფარსმან II, ქართული წყაროების ფარსმან ქველი, მეფობდა ახ. წ. II საუკუნის 30—60-იან წლებში. მის დროს იბერია უდიდეს ძლიერებას აღწევს და ფარსმანი არა მარტო არ ემორჩილება რომის იმპერატორს ადრიანეს (117—138), არამედ აშკარა მტრულ აქტებსაც მიმართავს იმპერიის წინააღმდეგ. ერთ-ასეთ ფაქტს წარმოადგენდა მის მიერ ალანთა გადმოყვანა და მეზობ-

¹ Г. А. Меликишвили, К истории древней Грузии, гл. 371—372.

² ВДИ, 1948, № 2, гл. 277.

ბელ ქვეყნებისათვის, კაპადოკიისა, ალბანეთისა და მიდიისათვის შესევა¹.

4. პართიის მეფე ვოლოგეზ (ვალარზ) II (105—147).

5. ფლავიუს არიანე — ცნობილი რომაელი მწერალი და სახელმწიფო მოღვაწე. დაიბადა 95/96 წლებში ბითინიის ქალაქ ნიკომედიაში. მისი მამა ბითინიის იმ პრივილეგირებულ არისტოკრატიას ეკუთვნოდა, რომელმაც ჯერ კიდევ ფლავიუსების დინასტიის დროს მიიღო რომის მოქალაქეობა. ანტონინების დინასტიის, კერძოდ ადრიანეს დროს არიანე ჩანს მაღალ სახელმწიფოებრივ თანამდებობებზე — სამხედრო და ადმინისტრაციულ მოვალეობათა აღმასრულებლად სხვადასხვა საზღვრისპირა პროვინციებში — გალიაში, ნორიკუსში, პანონიაში. II საუკუნის 20-იან წლებში ის იყო კონსულად, ხოლო 30-იან წლების დასაწყისში კაპადოკიის პროვინციის მმართველად პროპრეტორის უფლებით (*Legatus Augusti pro praetores*). ამ თანამდებობაზე ის რჩება 137—138 წლებამდე. არიანე ცნობილია ნაყოფიერი ლიტერატურული მოღვაწეობით; მის კალამს მრავალი ნაშრომი ეკუთვნის, რომელთაგან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია: „მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო“ (*Περὶ πλοῦς Ἐσθῆ-νὸς Πόντου*), რომელშიაც ბევრი საინტერესო ცნობაა ქართველ ტომთა და არიანეს თანამედროვე დასავლეთ საქართველოს შესახებ, „ინდოეთის აღწერა“ (*Ἰνδία*), „ალექსანდრეს ანაბაზისი“ (*Ἀνάβασις Ἀλεξάνδρου*) და სხვ.; ბევრი მისი თხზულება დაკარგულია; მათ შორის განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს თხზულება „დარაზმვა ალანთა წინააღმდეგ“ (*Ἐκτασις κατ' Ἀλάνων*), „ბითინიის ისტორია“ (*Ἱστορία: ααα*), „პართიის ისტორია“ (*Ἱστορία: ααα*) და სხვ.²

6. ამ შემთხვევაში დგება ერთი საკითხი, იყო თუ არა მოლაპარაკების დროს რომში ფარსმანი. პ. გუტშმიდი ფიქრობს, რომ

¹ მ. ი ნ ა ძ ე, რომისა და ამიერკავკასიის ქვეყნების ურთიერთობისათვის... გვ. 321—323.

² არიანეს ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ იხ.: E. Schwartz, *Arrianus*. RE. Bd. II, გვ. 1230 და შემდ.: H. E. Pelham, *Arrian as legate of Cappadocia*. EHR. vol. II. 1896. გვ. 625; Г. И. Савицкий, *Arrian как источник по истории Средней Азии*, „Труды Самаркандского государственного пединститута им. Горького“, т. III, 1941, გვ. 5 და შემდ.: მ. ი ნ ა ძ ე, ანტიკური ხანის საქართველოს ისტორიისათვის (ფლავიუს არიანე და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ), თბილისი, 1953. (ხელნაწერი, საკანდიდატო დისერტაცია), გვ. 5—19; ფლავიუს არიანე. მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, თარგმანი, გამოკვლევა, კომენტარები და რუკა ნ. კეკელიძისა, თბილისი, 1961, გვ. 1—6.

ფარსმანი თვით ესწრებოდა სენატში მასზე შემოსული საჩივრის განხილვას¹. მ. ინაძე, დიონ კასიოსის ცნობაზე დაყრდნობით, (რომ ელჩებს ფარსმანის წერილობითი ჩვენება წაუკითხეს), ვარაუდობს, რომ ფარსმანი რომში არ ყოფილა². მ. ინაძის მოსაზრებას მხარს უჭერს იმპერატორ ადრიანეს ბიოგრაფის ელიუს სპარტიანეს ცნობა, რომ ფარსმანი არ ყოფილა რომში ადრიანეს დროს (A. Spar., *Hist.*, 21).

წიგნი LXX

1. ენილონი — ღმერთის მარსის ბერძნული სახელწოდებიდან *Ἰνυλάος*; აქ იგულისხმება ომის ღმერთის მარსის ტაძარი. რატომ თარგმნის ე. კერი — ბელონას ტაძრად (in the temple of Bellona) გაუგებარია³. ბელონა (Bellona) მარსის და არის რომაელებთან.

2. დიონ კასიოსის ამ ფრაგმენტში ხელნაწერებში არ არის დასახელებული იმ იმპერატორის სახელი, რომელსაც ფარსმანი რომში ეწვია; დიონ კასიოსის ტექსტის ერთ-ერთმა პირველმა გამომცემელმა — ურსინიმ ეს ფრაგმენტი ადრიანეს დროს მიაკუთვნა და მის მერე სამეცნიერო ლიტერატურაშიაც და გამოცემებშიაც ფარსმანის რომში ჩასვლას ადრიანეს ზეობას აკუთვნებდნენ. გამონაკლისს თ. მომზენი წარმოადგენდა, რომელმაც ეს ფრაგმენტი ადრიანეს მომდევნო იმპერატორის ანტონინე პიუსის მეფობას მიაკუთვნა⁴. ბუასევენმა თავის გამოცემაში ეს ფრაგმენტი მოათავსა პიუსის შესახებ არსებულ ფრაგმენტთა რიგში (LXX, 2, 3), მაგრამ გვერდზე მაინც გაუკეთა დამატებითი ნომერი (LXIX, 15, 3), რომლითაც იგი ადრიანეს ხანას ეკუთვნებოდა. უკანასკნელად მ. ინაძემ დამარწმუნებლად აჩვენა, რომ ყველა წყაროების ცნობით ადრიანეს დროს ფარსმანი რომში არ ყოფილა და მის მეფობაში იბერიასა და რომს შორის შექმნილი ურთიერთდამოკიდებულების პირობებში არც შეიძლებოდა ყოფილიყო; დიონ კასიოსის მოცემული ფრაგმენტი კი, მისი აზრით, ეკუთვნის სწორედ ანტონინე პიუსის ხანას (138—161); რადგან სწორედ მას მოუხერხებია ფარს-

¹ A. Gut Schmid. *Geschichte Irans...*, გვ. 146—147.

² მ. ინაძე, რომისა და ამიერკავკასიის კვყვნების ურთიერთობისათვის... გვ. 322.

³ Dio's Roman History. by E. Cary, vol. III, გვ. 471.

⁴ Т. Моммзен, *История Рима*, т. V, гл. 365, сфн. 4.

შანთან კარგი დამოკიდებულების დამყარება¹. საინტერესოა, რომ 1958 წ. პ. ჰესელჰაუფის მიერ გამოქვეყნებულ იქნა რომის ძველ ნავთსადგურში — ოსტიაში აღმოჩენილი წარწერის ფრაგმენტი; ეს წარწერა განეკუთვნება ე. წ. *Fasti consulares*, ე. ი. უმაჯორეს მოვლენათა აღმნუსხველ ქრონიკებს, თანამდებობის პირთა (კონსულების) აღნიშვნით. ამ ფრაგმენტში მოხსენებულია იბერიის მეფე ფარსმანი ვაჟით და მეუღლით². ეს წარწერა დოკუმენტურად ასაბუთებს ფარსმანის რომში სტუმრობას. როგორც წარწერის გამომცემელი ფრაგმენტში კონსულის ფაბიანუსის ხსენების საფუძველზე აღგენს, ეს უნდა იყოს ლუციუს ანიუს ფაბიანუსი, რომელიც კონსულად შეიძლება ყოფილიყო 141—144, 149—150 და 157—159 წლებში; პ. ჰესელჰაუფი უპირატესობას ანიჭებს უადრეს თარიღს³. როგორადაც არ უნდა გადაწყდეს წარწერის ზუსტი დათარიღების საკითხი, ექვს გარეშეა, რომ წარწერა ეკუთვნის ანტონინე პიუსის და არა ადრიანეს ზეობას. ზემოაღნიშნულის გამო ჩვენ ჩვენს თარგმანშიაც ტრადიციული „ადრიანეს“ ნაცვლად „ანტონინე პიუსი“ შევიტანეთ.

წიგნი LXXI

1. მარციუს ვერუსი — კაპადოკიის მმართველი 163 წლის შემდეგ. დიონ კასიუსის ცნობით (წიგნი LXXII, 2) არმენიის წინააღმდეგ აწარმოებდა ოპერაციებს.

2. იმპერატორი მარკუს ავრელიუსი (161—181); იმპერატორმა ანტონინე პიუსმა, რომელსაც არ ჰყავდა საკუთარი შვილები, იშვილა სენატორული გვარის ორი წარმომადგენელი მარკუს ანიუს კატილიუს სევერუსი და ლუციუს ცეიონიუს კომოდუსი, რომლებიც მის შემდეგ იმპერატორები გახდნენ. პირველმა მიიღო სახელი მარკუს ავრელიუსი, ხოლო მეორემ ლუციუს ვერუსი. მართალია იმპერატორებს ფორმალურად განაწილებული ჰქონდათ გავლენის სფეროები — მარკუს ავრელიუსი დასავლეთის პროვინციებს

¹ მ. ინაძე, რომისა და ამიერკავკასიის ქვეყნების ურთიერთობისათვის, გვ. 321—327.

² H. Hesselhauf, Ein neues Fragment der Fasten von Ostia, „Athenacum“, Studi period., (Nuova Serie), vol. 36, fasc. 3, 1959, გვ. 221—226; შეად. ა. გამყრელიძე, ახლადაღმოჩენილი ლათინური წარწერა ფარსმან მეფისა. ჟურნ. „ციცქარი“, 1959, № 9.

³ H. Hesselhauf, დასახ. ნაშრ., გვ. 227; უკანასკნელად ამ საკითხს ნებო ლ. ელნიცკი: О малозначенных или утраченных греческих и латинских надписях Закавказья, ВДИ, 1964, № 2.

მართავდა, ვერუსი კი — აღმოსავლეთისას, მაგრამ იმპერიის წამდ-
ვილი ხელისუფალი მარკუს ავრელიუსი იყო ¹.

3. სატრაპის ტირიდატეს აჯანყების შესახებ სხვა წყაროებში
ცნობები დაცული არ არის, ხოლო დიონ კასიოსის ფრაგმენტი არ
იძლევა საშუალებას ამ ფაქტის დაწვრილებით შესწავლისათვის. ეს
ეპიზოდი დაკავშირებულია მარკუს ავრელიუსის დროს მიმდინარე
საკმაოდ ხანგრძლივ ომთან პართიის წინააღმდეგ (161—164),
რომლის პირველ ეტაპს არმენიისათვის ბრძოლა წარმოადგენდა
(161—163 წ.). 161 წ. პართიის მეფე ვოლოგეზ III (150—193)
ჯარი არმენიაში შეიჭრა და ტახტზე არშაკიდი უფლისწული პაკორი
აიყვანა. რომაელთა ჯარი ორგზის იქნა სასტიკად დამარცხებული
და ბოლოს 162 წ. აღმოსავლეთში გაემგზავრა თვითონ იმპერა-
ტორი ლუციუს ვერუსი, მაგრამ თავისი უნიათობის გამო მან სომ-
ხეთში ვერავითარ წარმატებას ვერ მიაღწია; მხოლოდ სირიის
ლეგატის ავიდიუს კასიუსის ენერგიული მოქმედების შედეგად
გახდა შესაძლებელი არმენიაში მდგომარეობის გაუმჯობესება:
163 წელს აღებულ იქნა ქ. არტაშატი და სომხეთის ტახტზე დას-
ვეს თუკიდიდე სოჰემი, წარმოშობით არშაკიდი, მაგრამ რომაელი
სენატორი. ამ უკანასკნელის მეფედ კურთხევა უზრუნველყო კაპა-
დოკიის ახალმა ლეგატმა მარციუს ვერუსმა ². უნდა ვიფიქროთ,
რომ სატრაპის ტირიდატეს აჯანყება ამის შემდგომ უნდა მომხდარ-
იყო. გ. მელქიშვილი ასეთ თარიღად მიიჩნევს 172—173 წწ. ³.
სამწუხაროდ, არ ჩანს, რას ემყარება იგი ამ შემთხვევაში, მაგრამ
ფიქრობთ, რომ ეს ეპიზოდი უფრო ადრე უნდა მომხდარიყო-
საქმე ისაა, რომ 166 წ. პართიასთან ომი რომის სრული გამარჯ-
ვებით დამთავრდა, ხოლო 167 წლიდან კაპადოკიაში უკვე ახალი
ლეგატი ლუციუს კორნელიანე დაინიშნა ⁴. რამდენადაც დიონ
კასიუსის ცნობაში აღნიშნულია, რომ ტირიდატეს შეტაკება მოსვ-
ლია ვერუსთან, ცხადია ეს შეიძლებოდა მხოლოდ 163—167 წლებს
შორის მომხდარიყო, ვინაიდან სწორედ ამ წლებში მართავდა
კაპადოკიას მარციუს ვერუსი. შესაფერისი სიტუაცია ასეთი აჯან-

¹ L. M. Hartmann und J. Kromayer, *Römische Geschichte*,
L. M. Hartmanns Weltgeschichte, Gotha, 1921, 174—198, 355; E. Renan,
Marc-Aurèle et la fin du monde antique, Paris, 1883; Н. А. Машкин,
История древнего Рима. 450—451.

² Т. Мѣомъзен. *История Рима*, т. V, гл. 366—367; D. Magie, *Roman
Rule in Asia Minor*, 1950, гл. 659.

³ Г. А. Мелкишвили, *К истории древней Грузии*, гл. 372.

⁴ *CI.L*, III, 229.

ყებისთვის, ვფიქრობთ, თვით ომის დროს უნდა ყოფილიყო. იმ მოკლე დროის მანძილზე, როცა არმენიაში პაკორი აღარ იყო, ხოლო სოპემი ჯერ კიდევ მეფედ არ იყო ნაკურთხი. ამ დროს რომის არმია პართიაში იმყოფებოდა და ესეც აჯანყებისთვის ხელსაყრელი უნდა ყოფილიყო. ანგარიშგასაწვევია ის გარემოებაც, რომ, როგორც კონტექსტიდან ჩანს, მიუხედავად იმისა, რომ ტირიდატემ „მახვილიც კი აღმართა“ ვერუსზე, უკანასკნელს თვითონ ვერ დაუსჯია იგი და მხოლოდ იმპერატორს გადაუსახლება ის ბრიტანეთში. შეიძლება ვაფიქროთ, რომ იმ დროს, როდესაც მარკუს ავრელიუსი პართიაში ლაშქრობდა, ვერუსს ალბათ ძალა არ შესწევდა ტირიდატეს დასჯისთვის. ამავე გარემოებასთან უნდა იყოს დაკავშირებული ცნობა ტირიდატეს მიერ ჰენიოხთა მეფის მოკვლის შესახებ. ვფიქრობთ, რომ აჯანყების ჩაქრობა თავდაპირველად ავრელიუსმა თავის მოკავშირე ჰენიოხების მეფისათვის დაუვალეზია, შესაძლოა რომაული რაზმის დახმარებით; და სწორედ ამ დროს დაიღუპა იგი. ამრიგად, ცხადია, რომ ჰენიოხთა მეფე (ანქიალე, ან მისი ერთერთი მემკვიდრე) ამჯერადაც რომის მოკავშირეა და მისი ინტერესების დამცველი ამიერკავკასიაში.

СВЕДЕНИЯ ДИОНА КАССИЯ О ГРУЗИИ

(Резюме)

К числу тех античных источников, которые помогают в деле изучения древнего периода истории Грузии, принадлежит и „Римская история“ Диона Кассия Коккеяна. Дион Кассий родился примерно в 153 г. н. э. и скончался около 235 г. Он принадлежал к провинциальной сенаторской знати и занимал ряд высших магистратур в Риме и провинциях. „Римская история“ Диона Кассия состояла из 80 книг и по своему содержанию может быть разделена на две основные части: первая, включающая историю Рима со времен основания города до 72-ой книги, составлена на основании предшествующих писателей и различных источников и представляет собой своеобразный обзорный компендиум; во второй части—начиная с 72-ой книги до конца—автор предстает перед нами как современник и очевидец описываемых им событий; потому, его рассказ в этой части более подробен и точен.

„Римская история“ фактически является военной историей, в которой автор, в основном, дает описание войн и внешнеполитических взаимоотношений Римского государства. Даже в тех случаях, когда Дион Кассий касается гражданских войн, или других фактов внутренней жизни римлян, он мало заботится об объяснении причин и характера этих явлений и довольствуется лишь передачей фактической стороны событий.

Свое повествование Дион Кассий ведет по хронологическому принципу, заимствованному у анналистов, однако, этот принцип им нередко нарушается, что часто затрудняет датировку того или иного, приводимого им факта.

Следует принять во внимание и то обстоятельство, что труд Диона Кассия составлен на основании источников, весьма раз-

личных по своему характеру и относящихся к различным периодам. Наряду с заслуживающими доверия источниками, автор использует и менее достоверные данные, вследствие чего его рассказ не всегда является точным, {часто содержит ошибки; нередко замечается игнорирование важными, первостепенными событиями и излишне подробное изложение малозначительных фактов.

Все эти, перечисленные выше моменты, вне всякого сомнения, умаляют достоинство труда Диона Кассия и делают необходимым весьма осторожный и критический подход к его сведениям. Однако, несмотря на то, для изучения ряда явлений, в первую очередь для установления фактологической стороны римской внешней политики, „Римская история“ является все-же весьма ценным источником. В точности передачи внешнеполитических событий, походов, дипломатических переговоров, дворцовых интриг и т. д. Дион Кассий нередко превосходит другие, в остальном может быть более глубокие и достоверные источники.

Одним из самых сложных и еще не в достаточной мере изученных вопросов, связанных с использованием „Римской истории“, является вопрос об ее источниках. Насколько удается установить, Дион Кассий использовал большое количество разнообразных произведений древних авторов (труды римских анналистов, Полибия, Тита Ливия, Саллюстия, Плутарха, „Записки“ Юлия Цезаря, Тацита, Плиния), а также официальные документы, отчеты военачальников и магистратов, мемуары, переписку и т. д.

Значительные сведения содержатся в труде Диона Кассия и относительно истории Грузии. Эти сведения, в основном, относятся к политической истории, в частности к истории римско-грузинских отношений; однако, наряду с этим, в известиях Диона Кассия содержится и ряд указаний, которые приобретают определенное значение при изучении государственного строя, социальных отношений и других сторон истории древней Грузии.

В первую очередь, обращают на себя внимание те главы „Римской истории“, в которых описывается начальный этап римской экспансии в страны Закавказья. Дион Кассий уделяет большое место изложению истории третьей митридатовой войны,

походов Лукулла и Помпея в Закавказские страны. Эти события описываются Дионом особенно подробно и с хорошим знанием дела. Для нас, главным образом, большое значение имеют сведения Диона Кассия о походах Помпея в Иберию и Колхиду. Описание этих походов сохранилось в трудах и других авторов (Плутарх, Аппиан), но рассказ Диона Кассия значительно более подробен, оставляет впечатление большей достоверности и, как видно, основан на источниках, заслуживающих доверие. Вступление Помпея в Иберию, маршрут этого похода, борьба с иберским царем и все этапы этой борьбы переданы Дионом особенно точно и подробно. Сведения Диона Кассия относительно походов Помпея в Иберию и Колхиду, первого столкновения с албанцами, второй борьбы с ними, позволяют нам внести ряд коррективов в данные других авторов об этих событиях.

Большое значение для изучения истории древней Грузии имеют и те места „Римской истории“, которые хотя и не относятся непосредственно к Грузии, но где излагается история борьбы Рима с понтийским царем, дипломатические взаимоотношения Рима и Армении, Рима и Парфии. Эти места содержат много интересных деталей и помогают специалистам в деле понимания той общеполитической ситуации, которая складывается к I в. до н. э. на Ближнем Востоке, и которая оказывала огромное влияние на грузинские государства и их взаимоотношения с Римом, или другими политическими силами. В этом отношении, наше внимание особенно привлекает описание отношений между Помпеем и царем Парфии Фраатом после походов первого в Закавказье (см. кн. XXXVII, гл. 5—7). Дион Кассий довольно подробно излагает те противоречия, которые уже тогда возникли между Римом и Парфией, и которые положили начало последующему длительному соперничеству между этими странами. Особенно интересно то место этой книги „Римской истории“, где говорится о первых признаках сближения Армении и Парфии. Дион Кассий прямо говорит, что перед лицом опасности римской агрессии, эти два, когда-то враждующих государства начинают искать путь примирения, т. е. обе стороны хорошо понимали, „что кто из них победит другую, тем самым усилит римлян и сам легко будет побежден ими“ (XXXVII, 7, 4). Здесь довольно хорошо подмечены те причины,

которые привели в дальнейшем к тесному сближению Армении и Парфии, появлению в Армении сильной пропарфянской партии, и которые обусловили длительную борьбу между Римом и Парфией за обладание Арменией. А в этой борьбе активно участвует в дальнейшем так же и Иберия, так что все эти обстоятельства весьма важны для истории восточногрузинского государства.

В 45 гл. XLII книги „Римской истории“ Дион Кассий рассказывает о выступлении сына Митридата VI-го Фарнака против Юлия Цезаря. Эта часть труда Диона Кассия интересна в том смысле, что только здесь дается сведение о том, что, наряду с другими областями, Фарнак „легко покорил всю Колхиду“ (XLII, 45, 3). Это указание может позволить предположить, что легкое покорение Колхиды было вызвано теми антиримскими настроениями, которые имели место среди населения Колхиды, недовольного зависимостью от Рима, а это обстоятельство имеет определенное значение для понимания положения, сложившегося в Колхиде после вторжения римлян.

Внимание исследователей уже давно было привлечено к тому фрагменту труда Диона Кассия, где упоминается относительно похода одного из военачальников Антония Публия Канидия Красса против иберов и албанцев в 36 г. до н. э. Об этом походе краткие сведения имеются также у Плутарха и Страбона, но известие Диона Кассия имеет значение и в том смысле, что в нем, с указанием точной даты, упоминается неизвестное другим источникам имя царя Иберии Фарнабаза (Фарнаваз). Упоминание этого царя позволяет ввести еще одно, достоверно известное имя в далеко не полный список царей античной Иберии. Такого же порядка и другое известие Диона Кассия, относящееся к 35 г. н. э. Здесь упоминается отец царя Фарсмана I-го Митридат, имя которого так же не известно другим источникам.

„Римская история“ является добавочным источником для изучения того важного периода истории Иберии, когда она значительно усиливается и активно вмешивается в борьбу за армянский престол. Правда, эти события у Тацита излагаются значительно подробнее, чем в фрагментах Диона Кассия, однако они все же восполняют и конкретизируют соответствующие места „Анналов“ Тацита.

Довольно подробно рассказывает Дион Кассий о борьбе за Армению в правление императора Нерона под командованием Корбулона. Для этих событий Дион Кассий считается лучшим и сравнительно объективным источником. Правда, походы Корбулона не коснулись непосредственно Грузии, но, во-первых, иберы, как видно, помогали римлянам, а во-вторых, исторические судьбы Армении и Иберии были в то время настолько тесно связаны, что не зная тогдашнего положения Армении и всех событий борьбы за нее между Римом и Парфией, невозможно будет правильно понять роль и значение Иберии на исторической арене Ближнего Востока.

Определенный интерес представляет и краткое известие о подготовляемой Нероном походе к Каспийским воротам. Хотя отрывочный фрагмент Диона Кассия не позволяет судить о цели этого похода, но для выяснения его направления, этот фрагмент имеет некоторое значение. Упоминание здесь Каспийских ворот, на наш взгляд, подтверждает мнение тех ученых, которые считают объектом этого похода алаванов, а не Албанию, поскольку, под Каспийскими воротами, очевидно, подразумевается Дарьяльское ущелье; установление цели и направления кавказского похода Нерона теснейшим образом связано с тогдашней историей Картли — Иберии.

Большое значение имеют два фрагмента „Римской истории“ (LXVIII, 19, 1—2 и LXXI, 14, 2), содержащие упоминание царя гениохов (в первом фрагменте названо и его имя — Анхид). Эти фрагменты, рассказывающие об участии царя одного из западно-грузинских царств — царства гениохов в походах римлян, являются конкретными свидетельствами той обязанности, которая возлагалась римлянами на зависимые политические единицы — обязанности участия в римских военных операциях.

Во II в. н. э. удельный все Иберии на Ближнем Востоке значительно увеличился. Царь Иберии Фарсман II не страшился проводить независимую, нередко противоречащую римским интересам политику. Римское правительство вынуждено считаться с возросшим значением Иберии и подарками и посулами удерживать ее в числе своих союзников. Сведения об этом сохранились у многих римских историков, но их данные, в значительной мере, восполняются несколькими фрагментами

Диона Кассия, в которых рассказывается о вторжении приведенных Фарсманом алап в римские провинции и союзные государства, о посещении царем Иберии Рима и торжественном приеме, оказанном Фарсману императором. Эти фрагменты позволяют уяснить тогдашнюю роль и значение Иберии.

Для изучения древней истории Грузии определенное значение имеют и отдельные сведения Диона Кассия. Так например, наименование столицы Иберии „Акрополем“ дает некоторые указания относительно характера взаимосвязи столицы Иберии города Мдхета и его акрополя—Армаз-цихе.

Указание Диона Кассия на то, что Помпеем условием заключения мира с царем Иберии Артагом поставил выдачу им сыновей в качестве заложников, подтверждает монархический характер власти Артага и наличие в Иберии высокоразвитого государственного строя, а также помогает в уяснении характера самой царской власти.

Некоторые известия, как, например, описание похода Помпея в Албанию, помогают в выяснении границ политических единиц Закавказья и т. д.

Все вышеуказанное делает очевидным, что „Римская история“ Диона Кассия является весьма важным источником для истории древней Грузии.

Целью нашей работы является перевод и объяснение тех сведений Диона Кассия, которые касаются истории Грузии; однако, для того, чтобы эти сведения не были искусственно вырваны из труда и сохранили бы связь с более общими явлениями, мы сочли целесообразным выделить и перевести все основные сведения, касающиеся взаимоотношений Рима со странами Закавказья. Такой подход кажется нам тем более оправданным, что выяснение тогдашнего состояния грузинских государств и их взаимоотношений с Римом невозможно без понимания общего положения других закавказских стран (Армении, Албании). Этим же объясняется и включение в нашу работу глав, содержащих описание римско-пантийской борьбы; Пантийское царство и территориально примыкало к Грузии, и было тесно связано с ней как в этническом, так и в политическом отношении. В некоторых случаях мы задержали наше внимание на фактах римско-парфянских отношений, поскольку они в

значительной мере влияли на международное положение Закавказских стран, в частности Колхиды и Иберии.

Текст „Римской истории“ представлен нами на основании лучших изданий труда Диона Кассия. Введение, предпосланное работе, содержит краткий биографический очерк Диона Кассия, характеристику его труда и изложение нынешнего состояния изучения источников автора. Комментарии, сопровождающие текст и перевод, ставят своей целью по возможности подробное объяснение сведений Диона Кассия и базируются на исследованиях специалистов, а также на наших собственных наблюдениях.

ა. წყაროები*

1. მოქცევაჲ ქართლისაჲ—Такаишвили. Е., Описание, т. II.
2. ქართლის ცხოვრება—ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბილისი, 1955.
3. Монсей Хоренский, История Армении, перевел с армянского и объяснил Н. Эмиш, М., 1858.
4. Anonymus. Bellum Alexandrinum, C. Juli Caesaris comentarii cum A. Hirtiliorumque supplementis, rec. B. Dinter, BT, Lipsiae, 1939.
5. Arriani Historia Romana, ediderunt P. Viereck et A. Roos, Lipsiae, 1939. აპიანე, მითრიდატეს ომების ისტორია, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოცემა და შესავალი და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა, 1959.
6. Arriani Scripta minora, ed. R. Hirschler, iterum recognovit, edenda curavit A. Eberhard, BT, 1885. ფლავიუს არიანე, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, თარგმანი, გამოკლევა, კომენტარები და რუკა ნ. კეჭალაძისა, თბილისი, 1961.
7. M. Tullius Cicerois Scripta quae manserunt omnia, ed. P. Reis, H. Kasten etc., Leipzig, 1933.
8. Eutropi breviarium ab urbe condita, recognovit F. r. Rühl, 1901.
9. Flavii Josephi opera omnia, ed. Imm. Bekker, Lipsiae, 1888—1893.
10. M. Iuniani Justini epitoma historiarum Philippicarum Pompei Trogi ex recens. Fr. Rühl, Accedunt Prologi in Pompeium Trogum ab A. Alf. von Gutschmid recensiti, Lipsiae, 1907.
11. Ioannes Lydus, De Magistratibus, „Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae“, Bonnae, 1924.
12. Memnon, De rebus Heracleae. „Fragmenta Historicorum Graecorum“, instruxit C. Müllerus, vol. III, 1883, Paris.
13. Velleius Paterculus—C. Vellei Paterculi ex historiae Romanae libris duobus quae supersunt, ed. C. Halm, Lipsiae, BT, 1876.

* სიაში შეტანილია ის წყაროები, რომლებიც გეგმარება დიონ კასოსის ცნობების გარკვევაში.

14. C. Plinii Secundi Naturalis Historiae libri XXXVII, post L. Jani obitum recognovit et scripturae discrepantia adiecta edidit Carolus Mayhoff, I—IV, 1892—1909.
15. Plutarchi Vitae Parallelae recognoverunt Cl. Lindskog et K. Ziegler, I—II, Lipsiae, BT, 1959. პლუტარქე. ოჩეული პარალელური ბიოგრაფიები, ძველბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი და განმარტებები დაურთო ა. ურუშაძემ, თბილისი, 1957.
16. Res gestae divi Augusti J. Gage. Res gestae divi Augusti ex monumentis Ancyrano et Antiocheno latinis, Ancyrano et Apolloniensi graecis, Paris, 1935.
17. Scriptores Historiae, Augustae, edidit E. Hohl, Lipsiae, BT, 1955.
18. L. Annaei Senecae opera quae supersunt, recogn. Fr. Haase, Lipsiae, 1874—78.
19. Strabonis Geographica, edid. A. Meineke, Lipsiae, BT, 1860—66. თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, ცნობები საქართველოს შესახებ, თბილისი, 1957.
20. Suetonius, De vita Caesarum libri VIII, recogn. M. Ihm, 1927.
21. Suidae Lexicon Graece et Latine, edid. Goffr. Bernhardt, Hallis et Brunshvigae, 1852.
22. Tacitus, Annales—P. Cornelii Taciti libri quae supersunt, post C. Halm et G. Andersen octavum edidit E. Kosterman, tomus I, Lipsiae, BT, 1956.
23. Tacitus, Historiae—იგივე გამოცემა, tomus II, Lipsiae, BT, 1957.

ბ. ლიტერატურა

1. ფ. ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა, თბილისი, 1952.
- 1^ა ალექსიშვილი, ვაიუს იულიუს ცეზარი, თბილისი, 1961.
2. აფაქიძე, ა. არმავციხის ლოკალიზაციის საკითხისათვის, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. IV, ნაკვ. I, 1958.
3. აფაქიძე, ა. მცხეთა-ქართლის სამეფოს ძველი დედაქალაქი, თბილისი, 1959.
- 3^ა აფაქიძე, ა. ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, თბილისი, 1963.
4. ბერძენიშვილი ნ. რეცენზია ს. ჯანაშიას წიგნზე „საქართველო ადრინდელი ფეოდალიზაციის გზაზე“, „მომომხილველი“, ტ. III, 1953.
5. ბერძენიშვილი ნ., ჯავახიშვილი, ივ., ჯანაშია, ს., საქართველოს ისტორია, ნაწ. I, 1946.
6. გამყრელიძე, ალ. ახლად აღმოჩენილი ლათინური წარწერა ფარსმან მეფისა, ჟურნალი „ცისკარი“, 1959, № 9.
7. გოხალიშვილი, გ. კასპიის კარი, „ენიმეის მოაზრებ.“ ტ. I—II, 1940.
- 7^ა. გოხალიშვილი, გ., მითრიდატე პონტოელი, თბილისი, 1962.
8. გორგაძე, ს. საქართველოს ძველი ისტორია, ქუთაისი, 1920.

9. ინაძე, მ. იბერიისა და რომის ურთიერთობა II საუკუნის პირველ ნახევარში, „ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები“, ტ. I, 1955.
10. ინაძე, მ. ანტიკური ხანის საქართველოს ისტორიისათვის (ფლავიუს არიანე და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ), თბილისი, 1953, ხელნაწერი, საკანდიდატო დისერტაცია.
11. ინაძე, მ. შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე მოსახლე ტომთა ისტორიისათვის, „მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის“, ნაკვ. 32, 1955.
12. ინგოროყვა, პ. გიორგი მეორეზე, თბილისი 1954.
13. ინგოროყვა, პ. ქართული ლიტერატურის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა, „მნათობი“, № 10—11, 1939.
14. კაკაბაძე, ს. ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხისათვის, „საისტორიო მოამბე“, 1924, № 1.
15. კეკელიძე, ნ. ფლავიუს არიანე, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, თბილისი, 1961.
16. ლომთათიძე, გ. არქეოლოგიური გათხრები საქართველოს ძველ დედაქალაქში, თბილისი, 1945.
17. ლომოური, ნ. იბერიის (ქართლის) სამეფოს საზღვრების საკითხისათვის ანტიკურ ხანაში, „მ. გორკის სახელობის სოხუმის სახელმწიფო პედინსტიტუტის შრომები“, VII, 1955.
18. ლომოური, ნ. კლავდიოს პტოლემეისი, „გეოგრაფიული სახელმძღვანელო“, ცნობები საქართველოს შესახებ. „მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის“, ნაკვ. 32, 1955.
19. ლომოური, ნ. რომისა და ამიერკავკასიის ქვეყნების ურთიერთობისათვის ახ. წ. I საუკუნეში, „ოსუ შრომები“, ტ. 77, 1959.
20. ლომოური, ნ. ძველი საქართველოს სავაჭრო გზების საკითხისათვის, „ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები“, ტ. IV, ნაკვ. I, 1958.
20. ლორთქიფანიძე, ო. ანტიკურ ხანაში ინდოეთიდან შავი ზღვისაკენ მიმავალი სატრანზიტო-სავაჭრო გზის შესახებ, „საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე“, ტ. XIX, № 3, 1957.
22. ლორთქიფანიძე, ო. სტრაბონის ცნობა იბერიის მოსახლეობის პირველი გენოსის შესახებ, „საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე“, ტ. XVIII, № 3, 1957.
23. სანციძე, ლ. პონტოს სამეფო, თბილისი, 1956.
24. ყაუხჩიშვილი, თ. აბიანე, მითრიდატეს ომების ისტორია, თბილისი, 1959.
25. ყაუხჩიშვილი, ს. ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, თბილისი, 1949.
- 25^ა. შერეთელი, ალ. ძველი რომი. წ. II, თბილისი, 1961.
26. ჯავახიშვილი, ივ. ქართველი ერის ისტორია, წ. I, 1951.
27. ჯანაშია, ს. იბერიის (ქართლის) სამეფოს პოლიტიკური გეოგრაფიისათვის უძველეს პერიოდში, „შრომები“, ტ. I, 1949.
28. ჯანაშია, ს. აღმოსავლურ-ქართული სახელმწიფოს უძველესი კულტურულ-პოლიტიკური ცენტრების საკითხისათვის, „შრომები“, ტ. II, 1952.

29. ჯანაშია, ს. საქართველო აღრინდელი ფეოდალიზაციის გზაზე, „ზრომები“, ტ. I, 1949.
30. ჯანაშია, ს. ფასილი, „ზრომები“, ტ. II, 1952.
31. ჯანაშია, ს. ფეოდალური ურთიერთობის წარმოშობისათვის საქართველოში, „ზრომები“, ტ. II, 1952.
32. К. Маркс, Письмо к Ф. Энгельсу от 27—11 1861 г., К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XXIII,
33. Адони, II. Армения в эпоху Юстиниана, СПб, 1908.
34. А лексидзе, Л. К вопросу о международно-правовых отношениях Иберии (Картли) с Римом, „სსუპ ზრომები“ ტ. 65, 1957.
35. Амиранашвили (Болтунова), А. И. Иберия и римская экспансия в Азии, ВДИ, 1938, № 4(5).
36. Всемирная история, т. II, М., 1951.
37. Гайдукевич, Г. Ф. Боспорское царство, М.—Л., 1949.
38. Гозалншвили, Г. К. О древнем торговом пути в Закавказье, „ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის ზრომები“, ტ. II, 1956.
39. Голубцова, Е. С., Северное Причерноморье и Рим на рубеже нашей эры, М., 1951.
40. Древняя Греция, под ред. В. В. Струве и Д. П. Каллистова, М., 1956.
41. Еремян, С. Т., Торговые пути Армении в эпоху сасанидов, ВДИ, 1939, № 1.
42. Жебелев, С. А. Последний Перисад и скифское восстание на Боспоре, „Северное Причерноморье“, М.—Л., 1953.
43. История Азербайджана, Баку, 1958.
44. История армянского народа, Ереван, 1951.
45. Капанадзе, Д. Г. Грузинская нумизматика, М. 1955.
46. Капанцяц, Г. А. Хеттские боги у армян, Ереван, 1940.
47. Кудрявцев, О. В. Восточная политика Римской империи в начале правления Нерона (Критический обзор историографии), ВДИ, 1948, № 2.
48. Кудрявцев, О. В., Источники Корнелия Тацита и Кассия Диона по истории походов Корбулона в Армению, ВДИ, 1954. № 2.
49. Кудрявцев, О. В., Римская политика в Армении и Парфии в первой половине правления Нерона, ВДИ, 1940, № 3.
50. Лепер, Р. Х., Экскурсия в Самсун, ИРАИК, т. XIII, 1908.
51. Максимова, М. И., Античные города юго-восточного Причерноморья, М.—Л., 1956.
52. Манандян, Я. А., Круговой цуть Помпея в Закавказье. ВДИ, 1949, № 4.
53. Манандян, Я. А., О торговле и городах Армении в связи с мировой торговлей древних времен (у в. до н. э.—XV в. н. э.), Ереван, 1954.
54. Манандян, Я. А., Тигран второй и Рим в новом освещении по первоисточникам, Ереван, 1943.
55. Манандян, Я. А., Цель и направление подготовляемого Нероном кавказского похода, ВИ, 1946, № 7.

56. Марти, Ю. Ю., Неопубликованные археологические памятники, ВДИ, 1941, № 1.
57. Машкин, Н. А., История древнего Рима, М., 1948.
58. Машкин, Н. А., Принципат Августа, М.—Л., 1949.
59. Меликишвили Г. А. К истории древней Грузии, Тбилиси, 1959.
60. Месхиа, Ш. А., Города и городской строй феодальной Грузии, Тбилиси, 1959.
61. Месхиа, Ш. А., Ломоури, Н. Ю., Лордкипанидзе, О. Д., К вопросу о происхождении государства и существовании рабовладельческой формации в Грузии, ВИ, 1957. № 7.
62. Моммзен, Т. История Рима, т. III, 1941; т. V, 1949.
63. Орбели, И. А., Город близнецов ΔΙΟΣΚΟΥΡΙΑΣ и племя возниц ΗΝΙΟΧΟΙ, ЖМНП, 1911, № 4.
64. Ранович, А. Б., Эллинизм и его историческая роль, М.—Л., 1950.
65. Ростовцев, М., Эллиство и иранство на юге России, Петр., 1918.
66. Савицкий, Г. И., Арриан как источник по истории Средней Азии, „Труды Самаркандского государственного пединститута им. Горького“, т. 3, 1941.
67. Саркисян, Г. Х., Тиграакерт, М., 1960.
68. Севастьянова, О. И., Аппиан и его Римская история, ВДИ, 1950, № 2.
69. Севастьянова, О. И., Новый труд по древней истории Армении, ВДИ, 1946, № 2.
70. Тревер, К. В., Очерки по истории культуры древней Армении, М.—Л., 1953.
71. Тревер, К. В., Очерки по истории и культуре кавказской Албании, М.—Л., 1959.
72. Ушаков, П., К походам урартийцев в Закавказье в IX и VIII вв до н. э., ВДИ, 1946, № 2.
73. Ферреро, Г., Величие и падение Рима, т. I, М., 1915.
74. Чикобава, А. С., Грамматический анализ чанского (лазского) диалекта, 1936.
75. Эмин, Н. О., Очерк религии и верований языческой Армении, М., 1864.
76. Ямпольский, З. И., К изучению древнего пути из Каспийского моря по р. Куре, через Грузию к Черному морю, „Սովետական օրհանոցի շրջան“, Ե. II, 1956.
77. Anderson, F. G. The Eastern Frontier from Tiberius of Nero, САН. X, 1934.
78. Asdugian, P. Die politischen Beziehungen zwischen Armenien und Rom, „Dissert.“ Freiberg, 1911.
79. Brandes, P. S., Julius Caesar, I—II Bd., Berlin, 1925.
80. Columba, G. M., Cassio Dione e le guerre gall. di Cesare, „Accad. di archeologia, lettere o belle arti“, XXII, № 2, 1905.
81. Christensen, H., De fontibus a Cassio Dione in vita Neronis enarranda adhibitis, Berlin, 1871.

- 81^a. Cumont F., Liniziazione di Nerone de parte di Tiridate d'Armenia, „Rivista di Filologia“, NS II, 1933.
82. Duruy, V., Geschichte des römischen Kaiserreichs von der Schlacht bei Actium und der Eroberung Aegyptens bis zu dem Einbruche der Barbaren, Bd. I, Leipzig, 1885.
83. Debevoise, N. C., A political history of Parthia, Chicago, 1938.
84. Eckhardt, K. Die armenischen Feldzüge des Lukullus, „Klio“, IX Bd., 1909. Heft 4, Bd. X, Heft 1.
85. Egli, E. Feldzüge in Armenien von 41—63 n. Chr. Ein Beitrag zur Kritik des Tacitus, „Untersuchungen zur römischen Kaiser-geschichte“, herausgegeben von Dr. Büdinger, Bd. I, Leipzig, 1868.
86. Forbiger, A. Handbuch der alten Geographie, Bd. II, 1877.
87. Ferwer, R., Die politischen Anschauungen des Cassius Dio, Gross-Glogau, 1878.
88. Gardthausen, V. Augustus und seine Zeit, Bd. I, Leipzig, 1891, Bd. II, Leipzig, 1896.
- 88^a. Gelzer, M. Pompeius. München, 1959.
89. Gerke, Senecastudien, „Philologus“, Suppl., XXII, 1931.
90. Grashof, M., De fontibus et auctoritate Dionis Cassii, Bonnae, 1867.
91. Grousset, R., Histoire de l'Arménie des origines à 1071, Paris, 1947.
92. Gut Schmid, A., Geschichte Irans und seiner Nachbarländer, Tübingen, 1888.
93. Gut Schmid, A., Kleine Schriften, Bd. V, 1894.
94. Hartmann, L. M., und Kromayer, J., Römische Geschichte, Die Weltgeschichte herausgegeben von L. M. Hartmann, Gotha, Bd. I, 1921.
95. Besselhauf, H., Ein neues Fragment der Fasten von Ostia, „Athenaeum“, Studi period., (Nuova serie), vol. 36, fasc. 3, 1958.
96. Hohl, E., Ἡ ὀριεντικὴ πολιτικὴ τοῦ Καίσαρος Νέρου, DLKIW, Heft 11, 1924.
- 96^a. Honigmann, E. et Marieq A., Recherches sur les Res Gestae divi Saporis, ARB, t. XLVII, fasc. 4, 1953.
97. Huettle, W., Antoninus Pius, Bd. I, 1936.
98. Jelgersmann, D. G., De fide et auctoritate Dionis Cassii Cocceiani, Leyden, 1879.
99. Lehmann-Haupt, C. F. Armenien einst und jetzt, Bd. I, Berlin, 1910.
100. Magic, D., Roman Rule in Asia Minor, 1950.
101. Markwardt, J. Die Genealogie der Bagratiden und das Zeitalter des Mar Abas und Ps. Moses Choren. „Caucasia“, fasc. 6. 11 Teil, Leipzig, 1930.
102. Markwardt, J., Römische Staatsverwaltung, Bd. I, Aufl. 2-te, Leipzig, 1881.
103. Meyer, Ed., Geschichte des Königreichs Pontos, Leipzig, 1879.

104. Meyer, Ed., *Caesars Monarchie und das Principat des Pompejus* Stuttgart—Berlin, 1922.
- 104^a. Momigliano, Corbulone a la' politica romana verso i Parti, „Atti del II Congresso Nazionale di Studi Romani“, I, 1931.
105. Ormerod, H. E., *Piracy in the ancient world*, Liverpool—London, 1927.
106. Pelham, H. E., *Arrian as legate of Cappadocia* „The English Historical Review“, vol. 11, 1896.
107. Peter, H., *Die geschichtliche Litteratur über die römische Kaiserzeit*, Bd. 11, Leipzig, 1897.
108. Reinach, Th., *Mithridates Eupator König von Pontos*, Leipzig, 1895.
109. Renan, E. *Marc-Aurèle et la fin du monde antique*, Paris, 1883.
110. Ritter, C. *Erdkunde*, Bd. IX, 1859.
111. Sanders, H. Y. *The so-called first triumvirate* „Memoires of American Academy in Rome“, X, 1932.
112. Schiller, H. *Geschichte der römischen Kaiserzeit*, Bd. I, I Abt., Cotha, 1883.
113. Schoell, Fr., *Geschichte der griechischen Litteratur*, Bd. II, Berlin, 1830.
114. Schur, W. *Die Orientpolitische Frage im römischen Reiche*, NJWJ, 1926, Heft. 3.
115. Schur, W. *Die Orientpolitik des Kaisers Nero*, „Klio“, Beiheft. XV, 1923; Bd. XIX, 1925.
116. Schur, W. *Untersuchungen zur Geschichte der Kriege Corbulos*, „Klio“, Bd. XIX, Heft 1, 1923.
117. Schur, W. *Zur neronischen Orientpolitik* „Klio“, Bd. XX, 1925—1926.
118. Schwartz, E. *Arrianus*, RE, Bd. II; *Griechische Geschichtsschreiber*, 1959.
119. Walser, G. *Rom, das Reich und die fremden Völker in der Geschichtsschreibung der frühen Kaiserzeit*, Baden-Baden, 1951.
120. Wilamowitz—Moelendorf, U., Krumbacher, K. und andere, *Die griechische und lateinische Litteratur und Sprache*, Leipzig—Berlin, 1912.
121. Ziegler, K. H., *Die Beziehungen zwischen Rom und Partherreich* (Ein Beitrag zur Geschichte des Völkerrechts), Wiesbaden, 1964.

ნაშრომები მიღებული შემოკლებად

- ქცა—„ქართლის ცხოვრება“, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, ტ. 1, 1955
 თსუ შრომები—თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები
 მასალები—მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის
 В Д И—Вестник древней истории
 В И—Вопросы истории
 Ж Н П—Журнал Министерства народного просвещения

И Р А И К—Известия Русского археологического института в Константинополе

Такайшвили, Е., Описание—Е. Такайшвили, Описание рукописей Общества распространения грамотности среди грузинского населения

A J S L L—American Journal of Semitic Languages and Literatures

A R B—Académie Royale de Belgique, Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques

C A H—Cambridge Ancient History

C I L—Corpus Inscriptionum Latinarum

D L K I W—Deutsche Literaturzeitung für Kritik der internationalen Wissenschaft

N J W J—Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung

R E—Pauly's Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, neue Bearbeitung, begonnen von G. Wissowa, herausgegeben von W. Kroll.

ს ა ძ ი მ ბ ლ ე ბ ი

აირთა სახელწოდება

- აგრიპინა 123.
- ადრიანე (Publius Aelius Hadrianus) 83, 136—139.
- აგუსტუსი, ოქტავიანე აგუსტუსი (Caesar Octavianus Augustus) 11, 23, 116, 117.
- ავიდიუს კასიუსი (Avidius Cassius) 140.
- ავლე გაბინიუსი (Aulus Gabinius) 65, 89.
- ალექსანდრე სევერუსი (Severus Alexander Augustus) 7, 8, 9, 11.
- ალექსიშვილი მ. 113.
- ალექსიძე ლ. 109.
- ალხაუდონიონი (Ἀλχαιδώνιον) 87.
- ამიანე მარცელინე 109.
- ანაიტი, ანაპიტი ქალღმ. 91, 93.
- ანდერსონი 128.
- ანტიოქე (Ἀντιόχος), კომაგენეს მეფე 38, 75.
- ანტიოქოს I 91.
- ანტონინები 137.
- ანტონინე კარაკალა (Antoninus Augustus Caracalla) 8.
- ანტონინე პიუსი (Antoninus Augustus Pius) 83, 138, 139.
- ანქილე (Ἄγκλος) 29, 82, 131, 135, 136, 141.
- აპიანე, აპიანე ალექსანდრიელი 13, 14, 18, 19, 24, 87, 90, 92, 93, 94, 98, 99, 101, 110, 111, 112, 114.
- არგონავტები 98.
- არიანე (ფილოსოფოსი) 10.
- არიანე, ფლავიუს (Φλάβιος Ἀριανός) 24, 82, 131, 134, 136, 137.
- არიარათე I (Ἀριαράθης) 88.
- არიორბარხანე (Ἀριοβαρξάνης)
1. კაპადოკიის მეფე 70, 73, 114.
 2. მიდიელი უფლისწული, შემდეგ არმენიის მეფე 117.
 3. პონტოს მეფე 114.
- არიოვისტე 108.
- არისტარხე 113.
- არსაკე (Ἀρσακές) 1. არმენიის მეფე, პართიის მეფის არტაბანე III ვაჟი 74, 118.
2. იგივე არშაკ XII, იხ. ფრაატ III.

არტაბანე III ('Αρτάβανος) 74,
 75, 116, 117, 118, 121, 122.
 არტაგაზდ II, არმენიის მეფე
 111, 116, 117.
 არტაგაზდ III, კაპადოკიის მე-
 ფის არიოზარზანეს ვაჟი 117.
 არტაშეს I, დიდი არმენიის პირ-
 ველი მეფე 94.
 არტაშეს II, არტაქსე ('Αρτά-
 ξης), არმენიის მეფე 116,
 117.
 არტაშეს III, არტაქსე 116.
 არტოკე, არტაგი ('Αρτάκης) 30,
 59—62, 99, 101, 105, 106,
 107, 109.
 არქელაოსი ('Αρχέλαος) 124.
 არშაკიდები 124, 140.
 ასანდრე ('Ασανδρος) 71, 73,
 114, 115.

აფაქიძე ა. 103, 104.
 აქსილარი 131, 135.

ბ

ბარტომი 26.
 ბელონა ქალღმ. 138.
 ბეკერი 104.
 ბერძენიშვილი ნ. 27, 101, 108.
 ბოლტუნოვა ა. ი. 5, 102.
 ბრაცმანი (ბარაცმანი) 26.
 ბუასევენი უ. 28, 32, 33, 34, 138.
 ბუროსი 125.

გ

გაიუს ვალერიუს ტრიარიუსი
 (Γραπίος) 44, 45, 88.
 გაიუს კეისარი კალიგულა, იხ.
 კალიგულა.
 გაიუს კეისარი, ავგუსტუსის შვი-
 ლიშვილი 117.

გაიუს მანილიუსი 90.
 გაიუს ნიგიდიუს ფიგულუსი (Γαίος
 Φίγυσαίος) 67, 112.
 გაიუს პიზონი (Γαίος Πιζων) 45,
 88.
 გამყრელიძე ა. 139.
 გარტპაუზენი ვ. 117.
 გეა ქალღმ. 100.
 გერკე ა. 21, 22.
 გერმანიკე 119,
 გნეიუს დომიციუს კალვინუსი
 (Γναίος Δομίτιος Κάλβινος)
 70, 72, 114.
 გნეიუს პომპეუსი, იხ. პომპეუსი.
 გოზალიშვილი გ. 85, 130.
 გორგაძე ს. 27.
 გუტშმიდი ი. 118, 137.

დ

დეიოტარე (Δηιοτάρος) 70, 113.
 დექსიპე 14.
 დიონ კასიოს კოკეიანოსი (Δίων δ
 Κάσσιος Κοκκηγιανός) 5—35,
 85, 87, 90, 92, 95, 96, 98, 99,
 101, 103, 104, 105, 107—110,
 115, 117, 118, 119, 121, 131,
 132, 134, 135, 136, 138, 139,
 140.
 დიონ კოლოფონელი 10.
 დიონ ქრიზოსტომი 10.
 დიოსკურები 98.
 დიოფანტე 93.
 დონდუა ვ. 107.

ე

ეგლი ე. 21.
 ევტროპიუსი 113, 114.
 ელიუს სპარტიანე 138.
 ელნიცკი ლ. 139.

ენგელსი ფ. 89, 107.
ენეასი 11.
ერატო 117.
ერემიანი ს. 100.

3

ვალერიუს მაქსიმე 111.
ვალზერი გ. 118.
ვანდიკე 125.
ვილამოვიც-მელენდორფი უ. 14.
ვილრიხი ჰ. 121.
ვისოვა ქ. 16.
ვიტელიუსი 123.
ვოლოგეზე (Ὀβελόγαυσος) იგივე
ვალარში, 1. ვოლოგეზე I
76—81, 123, 124.
2. ვოლოგეზე II 82, 83,
137.
3. ვოლოგეზე III 140.
ვონონი 117.

ჴ

ზევსი 101.
ზენონ-არტაშესი, არტაშეს III,
არტაქსე (Ἀρτάξης) 74, 117,
118, 122.
ზობერი (Ζόβηρ) 74.
ზონარა, იხ. იოანე ზონარა.

თ

თუკიდიდე ათენელი 14.
თუკიდიდე სოჰემი 140, 141.

ი

იზატი 122.
ინაძე მ. 119, 131, 132, 137,
138, 139.
ინგოროყვა პ. 26, 131.
იოანე ანტიოქიელი 31.

იოანე ზონარა 13, 31, 34.
იოანე ქსიფილინე 13, 31.
იოსებ ფლავიუსი 122.
იროდე დიდი 124.
იულიუს კეისარი, გაიუს იულიუს
კეისარი (Gaius Julius Caesar,
Καίσαρ) 17, 20, 26, 69—73,
89, 108, 112—115.
იუპიტერი 101.

კ

კაკაბაძე ს. 110.
კალიგულა, გაიუს კალიგულა (Ca-
ligula Gaius Caesar) 75,
119—123.
კასიუს აპრონიანუსი 7.
კერი ე. 28, 97, 98, 112, 138.
კეჰლმაძე ნ. 137.
კვინტუს მარციუს რეჰსი (Κυίντος
Μαρκίος) 40, 51, 86, 87, 92.
კვინტუს სერტორიუსი, იხ. სერ-
ტორიუსი.
კვინტუს ცეცილიუს მეტელუს პი-
უსი (Μέτελλος) 47, 89.
კვინტუს ცეცილიუს მეტელუს ცე-
ლერი (Μέτελλος Κέλερ) 58, 59.
კლავდიუსი, ტიბერიუს კლავდიუს
კეისარი (Tiberius Claudius
Caesar) 75, 119, 120, 123.
კლეოპატრა (Κλεοπάτρα) 69, 112,
113, 115.
კლუვიუს რუფუსი 22.
კომოდუსი (Marcus Aurelius Com-
modus) 10, 11.
კონსტანტინე პორფიროგენეტი 13,
31.
კორბულონი, გნეიუს დომიციუს
კორბულონი (Κορβούλα) 21,
22, 23, 76—81, 123, 124, 126.

კოსისი 111.
კოტისი 1. თრაკიის მეფე კო-
ტის I 122.
2. კოტის I ვაჟი 122.
კრონოსი 100.
კუდრიავცევი ო. 23, 127.

ლ

ლათინევი ვ. ვ. 5, 27, 136.
ლეონტი მროველი 24.
ლომთათიძე გ. 103.
ლომოური ნ. 30, 100, 103, 105.
106, 110, 111, 119, 129, 132.
ლორთქიფანიძე ო. 102, 109.
ლუციუს აგრელიუს კოტა (Κότ-
τας) 59, 101.
ლუციუს ანიუს ფაბიანუსი 139.
ლუციუს აფრანიუსი (Ἀφράνιος)
67, 111.
ლუციუს გელიუს პუბლიკოლა
(Λούκιος Πέλλιος) 73, 115.
ლუციუს ვერუსი (Lucius Aure-
lius Verus) 139, 140.
ლუციუს ვიტელიუსი 118, 121.
ლუციუს კეისარი (Λούκιος Καί-
σαρ) 67, 112.
ლუციუს კესენიუს პეტუსი (Λού-
κιος Καισένιος Παίτος) 77,
78—80, 124.
ლუციუს კორნელიანე 140.
ლუციუს ლიცინიუს ლუკულუსი
(Λούκιουλλος) 14, 17, 18, 24,
36—43, 45—49, 68, 84—88,
93, 113.
ლუციუს მანიუს ტორკვატუსი
59, 101.
ლუციუს ცეცილიუს მეტელუსი
(Λούκιος Μέτελλος) 40, 87,
90.

ლუციუს ფანიუსი (Λούκιος Φάν-
νιος) 43, 87.
ლუციუს ფლაკუსი (Λούκιος Φλάκ-
ιος) 58, 101.

ა

მაკრინუსი (Marcus Opellius Mac-
rinus) 8.
მანანდიანი ი. 90, 91, 94, 95, 97,
98, 100, 104, 105, 110, 128,
129.
მანიუს აცილიუს გლაბრიონი (Μά-
νιος Ἀκίλιος) 44, 47. 88.
მარკუს აგრელეუს კოტა (Κόττας)
84.
მარიკი ა. 133, 134.
მარკვარტი ი. 94.
მარკუს აგრელიუსი (Marcus Aure-
lius Antoninus) 7, 11, 83,
139, 140, 141.
მარკუს ანტონიუსი 26, 115, 116
124.
მარკუს იუნიუსი (Μάρκος Ἰούνιος)
82, 135.
მარკუს კოკეიუს ნერვა (Μάρκος
Νέριουα) 73, 115.
მარკუს კრასუსი 90.
მარკუს ლეპიდუსი 87, 89.
მარკუს ტულიუს ციცირონი 90.
მარკუს ფაბიუს ადრიანე (Μάρκος
Φάβιος) 44, 88.
მარსი 138.
მარციუს ვერუსი (Οὐρήιος) 83, 139,
140, 141.
მარქსი კ. 89.
მახარე (Μαχάρης) 53, 93.
მელბერი ი. 28, 34.

მელიქიშვილი გ. 5, 28, 97, 98,
99, 104, 107, 110, 120, 133,
134, 140.

მემნონი 87, 93.

მითრიდატე (Μιθριδάτης) 1.
კტისტესი, პონტოს სამეფოს
დამაარსებელი 114.

2. მითრიდატე V ევერგე-
ტი 84.

3. მითრიდატე VI ევპა-
ტორი 6, 14, 17, 18, 19,
24, 25, 26, 36—39, 43—54,
62, 69, 84, 85, 87, 88, 89,
90, 92, 93, 94, 98, 103,
110, 112, 113, 115.

4. მითრიდატე VI ვაჟი 93.

5. იბერიელი, ფარსმან I
მამა 26, 75, 119.

6. მითრიდატე იბერიელის
ვაჟი, ფარსმან I ძმა, არმე-
ნიის მეფე 21, 28, 75, 118,
120—123.

7. მიდიელი, ტიგრან II
სიძე 46, 88.

8. ბოსფორის მეფე 28.

9. მითრიდატე II, პარ-
თიის მეფე 108.

10. პერგაპელი 73, 115.

მიტროფანე (Μητροφάνης) 48,
90.

მიხეილ VII დუკა 31.

მიპრი ლმ. 9'

მომზენი თ. . ., 95, 128, 129,
138.

მონესე (Μονήσης) 77, 79, 124.

მონობაზე (Μονοπάζης) 77, 81,
124.

მოსე ხორენჯლი 116.

11. დიონ კასიუსი

ნერონი (Νέρων, Tiberius Claudius
Nero) 22, 28, 29, 75—81,
123—130.

ნიკოლოზ დამასკელი 18.

ნიკომედე IV 89.

ო

ოლთაკე ('Ολθακή) 110.

ოროისე ('Οροισή) 57, 58, 63,
64, 99, 111.

პ

პაკორი 1. არმენიის მეფე 131,
135.

2. პართელი უფლისწული
140, 141.

პართომასირისი 81, 131, 135, 136,
პაული 16.

პერისადი 93.

პერტინაქსი (Publius Helvius
Pertinax) 7, 8.

პიროსი 16.

პლინიუსი, გაიუს პლინიუს უფრო-
სი 22, 23, 88, 103, 126, 128.

პლუტარქე 14, 19, 20, 24, 26,
87, 90, 93, 96—99, 109, 111,
112.

პოთინე 112, 113.

პოლემონ პონტოელი 117, 122.

პოლიბიოსი 16, 17.

პომპეუსი (Πομπήιος) 14, 17, 19,
20, 23, 24, 25, 30, 47—67,
69, 72, 89, 90, 92, 94, 106,
108—112, 114, 118.

პტოლემეაიოსი (Πτολεμαῖος) 1.
გეოგრაფოსი 103.

2. ავლეთი 112.

3. დიონისე 71, 112, 115.
პუბლიუს კანიდიუს კრასუსი
(Πούπλιος Κανίδιος Κράσος)
26, 27, 28, 74, 106, 115,
116.
პუბლიუს კორნელიუს სულა. იხ.
სულა.

ა

რადამისტი 28, 123.
რაიმარი ჰ. 33, 34, 97.
რაინახი თ. 94.

ბ

სავმაკი 93.
სალუსტიუსი, გაიუს სალუსტიუს
კრისპე 17, 18, 19.
სანიკიძე ლ. 85, 102, 103.
სარქისიანი გ. 86.
სატურნუსი ღმ. 101.
სვეტონიუსი, გაიუს სვეტონიუს
ტრანკვილუსი 125.
სვიდა 7, 10, 11.
სეკილიუსი, სექსტილიუსი (Ση-
ξίλιος) 39, 97.
სელევკიდები 87, 91, 94.
სენეკა, ლუციუს ანეუს სენეკა
119, 120, 125.
სებტიმიუს სევერუსი (Lucius
Septimius Severus) 8, 10.
სერტორიუსი 87, 89, 111.
სიმეონ ბარ-კოხბა 136.
სპარტაკი 89.
სპარტოკიდები 93, 115.
სტრაბონი 24, 26, 28, 33, 91,
92, 94, 97, 103, 106, 108,
114.
სტრატონიკე (Στρατωνίκη) 69,
112.
სულა 84, 86, 87, 89.

ბ

ტაფელი ო. 28.
ტაციტუსი, კორნელიუს ტაციტუ-
სი 13, 20—24, 28, 109, 118,
119, 120, 125, 126, 128, 130,
134.
ტიბერიუსი (Tiberius Caesar
Augustus) 74, 75, 117, 118,
119, 121.
ტიგრანე, ტიგრანი (Τυγράνης)
1. ტიგრან II 18, 19, 25,
36—39, 41, 42, 43, 51—55,
57, 66, 67, 68, 77, 85—88,
92, 96, 99, 108, 111.
2. შვირე, უმცროსი 19,
52—58, 66, 92, 111.
3. ტიგრან III 116, 117.
4. ტიგრან IV 117.
5. ტიგრან V 117.
6. ტიგრან VI 76, 124.
ტირიდატე (Τυριδάτης) 1. არმე-
ნიის მეფე, ფრაატ IV შვილი-
შვილი 74, 75, 118.
2. არმენიის მეფე, ვოლოგე-
ზე I ძმა 76, 78—81, 123—126.
3. არმენიის სატრაპი 83,
140, 141.
ტიტე ლივიუსი 16, 17, 20, 24.
ტრაიანე (Marcus Ulpius Traia-
nus) 10, 81, 82, 131, 135.
ტრევერი კ. 5, 91, 100, 129.

უ

ურანი ღმ. 100.
ურსინი 31, 32, 138.

ფ

ფაბრიციუსი ო. 98.
ფარნაბაზე, ფარნავაზი (Φαρνάβα-
ζος) 26, 74, 115.

ფარნაკე (Φαρνάκης) 26, 69—73,
113, 114, 115.

ფარსმანი, ფარასმანე (Φαρασμαν-
νης) 1. ფარსმან I 21, 26,
28, 75, 118, 119, 120, 123,
130.

2. ფარსმან II ქველი 29,
30, 82, 83, 130, 136—139.

ფრავიუსები 137.

ფრატე (Φραττης) 1. ფრატ III,
იგივე არშაკ XII, 18, 23,
25, 37, 39, 48, 53, 54,
65—68, 74, 86, 90, 92, 96,
111.

2. ფრატ IV 74, 118, 124.

3. ფრატ IV ვაფი 74, 118.

ფსევდო-არიანე 134.

ძ

ქსითარე (Ψιθάρης) 112.

ყ

ყაუხიშვილი თ. 18, 93.

ყაუხიშვილი ს. 8, 9, 13, 14,
104.

შ

შაბურ I 132, 134.

შვარცი ე. 10, 12, 15, 18, 20,
23.

შპრენგლინგი მ. 133.

შური ვ. 22, 126—129.

წ

წერეთელი აღ. 19.

ხ

ხოსრო 135.

ჯ

ჯავახიშვილი ივ. 5, 27, 101, 103,
119, 123.

ჯანაშია ს. 5, 27, 30, 93, 94,
100—104, 107—109.

ჭ

ჭენინგი ვ. 133.

ჭოული ე. 126, 127.

ჭეროდინე 14.

ჭესელჰაუფი ჰ. 139.

ა

Адонц Н. 94.

Алексидзе Л. 109.

Амиранашвили (Болтунова) А. И.
102.

Анхиад 146.

Апшиан 144.

Артаг 147.

გ

Гайдукевич В. Ф. 93, 113, 115.

Гозалишвили Г. К. 102.

Голубцова Е. С. 115.

დ

Диоп Кассий Коквейан 97,
142—148.

ე

Еремян С. Т. 100, 106.

ჯ

Жебелев С. А. 84, 93.

კ

Каллистов Д. П. 98.

Канадзев Д. Г. 113.

3. დიონისე 71, 112, 115.

პუბლიუს კანიდიუს კრასუსი
(Πούβλιος Κανίδιος Κράσους)
26, 27, 28, 74, 106, 115,
116.

პუბლიუს კორნელიუს სულა. იხ.
სულა.

რ

რადამისტი 28, 123.

რაიმარი ჰ. 33, 34, 97.

რაინახი თ. 94.

ს

სავმაკი 93.

სალუსტიუსი, გაიუს სალუსტიუს
კრისპე 17, 18, 19.

სანიკიძე ლ. 85, 102, 103.

სარქისიანი გ. 86.

სატურნუსი ღმ. 101.

სვეტონიუსი, გაიუს სვეტონიუს
ტრანკვილუსი 125.

სვიდა 7, 10, 11.

სეკილიუსი, სექსტილიუსი (Ση-
ξίλιος) 39, 97.

სელევკიდები 87, 91, 94.

სენეკა, ლუციუს ანეუს სენეკა
119, 120, 125.

სეპტიმიუს სევერუსი (Lucius
Septimius Severus) 8, 10.

სერტორიუსი 87, 89, 111.

სიმეონ ბარ-კოხბა 136.

სპარტაკი 89.

სპარტოკიდები 93, 115.

სტრაბონი 24, 26, 28, 33, 91,
92, 94, 97, 103, 106, 108,
114.

სტრატონიკე (Στρατωνίκη) 69,
112.

სულა 84, 86, 87, 89.

ტ

ტაფელი ო. 28.

ტაციტუსი, კორნელიუს ტაციტუ-
სი 13, 20—24, 28, 109, 118,
119, 120, 125, 126, 128, 130,
134.

ტიბერიუსი (Tiberius Caesar
Augustus) 74, 75, 117, 118,
119, 121.

ტიგრანე, ტიგრანი (Τιγράνης)
1. ტიგრან II 18, 19, 25,
36—39, 41, 42, 43, 51—55,
57, 66, 67. 68, 77, 85—88,
92, 96, 99, 108, 111.

2. მცირე, უმცროსი 19,
52—58, 66, 92, 111.

3. ტიგრან III 116, 117.

4. ტიგრან IV 117.

5. ტიგრან V 117.

6. ტიგრან VI 76, 124.

ტირიდატე (Τιριδάτης) 1. არმე-
ნიის მეფე, ფრაატ IV შვილი-
შვილი 74, 75, 118.

2. არმენიის მეფე, ვოლოგე-
ზე I ძმა 76, 78—81, 123—126.

3. არმენიის სატრაპი 83,
140, 141.

ტიტე ლივიუსი 16, 17, 20, 24.

ტრაიანე (Marcus Ulpius Traia-
nus) 10, 81, 82, 131, 135.

ტრევერი კ. 5, 91, 100, 129.

უ

ურანი ღმ. 100.

ურსინი 31, 32, 138.

ფ

ფაბრიციუსი ო. 98.

ფარნაბაზე, ფარნავაზი (Φαρνάβα-
ζος) 26, 74, 115.

ფარნაკე (Φαρνάκης) 26, 69—73,
113, 114, 115.

ფარსმანი, ფარსმანე (Φαρσμά-
νης) 1. ფარსმან I 21, 26,
28, 75, 118, 119, 120, 123,
130.

2. ფარსმან II ქველი 29,
30, 82, 83, 130, 136—139.

ფრავიუსები 137.

ფრაატე (Φραάτης) 1. ფრაატ III,
იგივე არშაკ XII, 18, 23,
25, 37, 39, 48, 53, 54,
65—68, 74, 86, 90, 92, 96,
111.

2. ფრაატ IV 74, 118, 124.

3. ფრაატ IV ვაეი 74, 118.

ფსევდო-არიანე 134.

ძ

ქსიფარე (Ψιφάρης) 112.

შ

ყუხჩიშვილი თ. 18, 93.

ყუხჩიშვილი ს. 8, 9, 13, 14,
104.

შ

შაბურ I 132, 134.

შვარცი ე. 10, 12, 15, 18, 20,
23.

შპრენგლინგი შ. 133.

შური ვ. 22, 126—129.

წ

წერეთელი აღ. 19.

ხ

ხოსრო 135.

ჯ

ჯავახიშვილი ივ. 5, 27, 101, 103,
119, 123.

ჯანაშია ს. 5, 27, 30, 93, 94,
100—104, 107—109.

ჰ

ჰენინგი ვ. 133.

ჰოული ე. 126, 127.

ჰეროდოანე 14.

ჰესელჰაუფი ჰ. 139.

ა

Адонц Н. 94.

Алексидзе Л. 109.

Амираншвили (Болтунова) А. И.
102.

Анхиаз 146.

Апшиан 144.

Артаг 147.

გ

Гайдукевич В. Ф. 93, 113, 115.

Гозалишвили Г. К. 102.

Голубцова Е. С. 115.

დ

Дион Кассий Коккеян 97,
142—148.

ე

Еремян С. Т. 100, 106.

ჯ

Жебелев С. А. 84, 93.

კ

Каллистов Д. П. 93.

Капанадзе Д. Г. 113.

Каванцян Г. А. 91.
Корбулон, Гвей Домиций 146.
Будрявцев О. В. 23, 28, 31,
127.

Л

Латышев В. В. 5.
Ленер Р. Х. 114.
Домоури Н. Ю. 107.
Лордкипанидзе О. Д. 107.
Лудий Лициний Лукулл 114.

М

Максимова М. И. 88, 114.
Манавадян Я. А. 85, 86, 90,
91, 94, 95, 97. 105, 110,
129.
Марк Антоний 145.
Маркс К. 89.
Марти Ю. Ю. 115.
Машкин Н. А. 12, 90, 113,
140.
Меликишвили Г. А. 28, 93,
97, 104, 107, 110, 116, 119,
120, 123, 132, 134, 136,
140.
Месхиа Ш. А. 105, 107.
Митридат VI 145.
Митридат I, царь Иберии 145.
Моисей Хоренский 116.

Моммзен Т. 8, 85, 86, 87, 90,
91, 95, 113, 116, 118, 119,
120, 123, 124, 128, 135,
138, 140.

Н

Нерон 146.

О

Орбели И. А. 131, 132.

П

Плиний, Гай Плиний Секунд
143.

Плутарх 143, 144, 145.

Полибий 143.

Помпей, Гвей 97, 102, 144, 147.

Публий Капидий Красс 145.

Р

Рапович А. Б. 91.

Ростовцев М. И. 128.

С

Савицкий Г. И. 137.

Саллюстий Крисп, Гай 143.

Саркисян Г. Х. 86.

Севастьянова О. И. 18, 85.

Соселла Г. К. 107.

Страбон 145.

Струве В. В. 93.

Т

Такайшвили Е. 105.

Тацит, Корнелий 143, 145.

Тит Ливий 143.

Тревер К. В. 91, 100, 129.

У

Ушаков П. 132.

Ф

Фарнабаз (Фарнаваз) 145.

Фарнак 145.

Фарсман I 145.

Фарсман II 146, 147.

Ферреро Г. 86, 89.

Фраат III 144.

Ч	D
Чикобава А. С. 131.	Debevois N. C. 116, 117, 122.
Э	Dindorf L. 34.
Эмин Н. О. 91.	Duruy V. 117.
Энгельс Ф. 89.	E
Я	Eckhardt K. 86.
Ямпольский З. И. 102.	Egli E. 21, 123, 125.
Ю	Eutropius 84, 88, 113, 114.
Юлий Цезарь 143, 145.	F
А	Fabricius J. A. 33.
Aelius Spartianus 138.	Forbiger A. 111.
Anderson J. G. 23.	G
Appianus 19, 84, 86, 88, 90,
92, 93, 99, 110, 111, 112,
114.	Gardthausen V. 117.
Arrianus, Flavius 131.	Gelzer M. 89, 112.
Asdourian P. 117, 125.	Gerke A. 22.
В	Grausset R. 124.
Bekker 34.	Gutschmid A. 92, 111, 138.
Boissevain U. Ph. 16, 34,	H
Brandes P. C. 113.	Hartmann L. M. 140.
Büdingen M. 21.	Hening W. B. 133.
С	Hesselbauf H. 139.
Caesar, Gaius Julius 108.	Hohl E. 127.
Cary E. 28, 31, 33, 34, 92,
97, 98, 112, 138.	Holzmann W. 33.
Cassius Dio Cocceianus 7—11,
18—21, 27, 121.	Honigmann E. 132, 133, 134.
Christensen H. 23.	J
Cicero, Marcus Tullius 90.	Jelgersmann 20.
Columba G. 20.	Josephus Flavius 122.
Cumont 125.	Jnstinus 108.
	K
	Kroll W. 16.
	Kromayer J. 140.
	Krumbacher K. 14.

L

Lehmann-Haupt C. F. 85.
Loeb J. 34.

M

Magie D. 140.
Maricq A. 132, 133, 134.
Markwart (Marquardt) I. 94,
122.
Melber 34.
Memnon 87, 93.
Meyer Ed. 85, 113.
Momigliano 125.

O

Ormerod H. A. 90.

P

Pauly 16.
Pelham H. E. 137.
Peter H. 16, 17, 31.
Phestus 113.
Plinius, Gaius Secundus 23,
88, 103, 126.
Plutarchus 19, 26, 86, 90, 96,
111, 112, 116.
Ptolemaeus, Claudius 103.

R

Reimar (Reimarus) H. S. 33,
98.
Reinach Th. 85, 86, 89, 94,
112.
Renan F. 140.
Ritter C. 114.

S

Sanders H. Y. 113.
Schiller H. 124.
Schoell Fr. 9, 31.
Schur W. 22, 23, 125—128.
Schwartz E. 10, 12, 13, 16, 31,
137.
Sprengling M. 132.
Stephanus R. 33.
Strabo 26, 84, 88, 91, 93, 94,
103, 106, 108, 114.
Sturz 34.
Suetonius 121, 122, 125.
Suida 7, 10, 11.

T

Tacitus, Cornelius 21, 23, 28,
118, 119, 120, 123, 125, 126,
130.
Tafel L. 8, 9, 28.
Tomaschek 111.

V

Valerius, Maximus 111.
Velleius Paterculus 117.

W

Walser G. 117.
Wilamovitz-Moelendorf U. 14.
Willrich H. 120, 122.
Wissowa C. 16.

Z

Ziegler K. H. 92, 121.

- ა
 ალანები ('Αλάνοι) 29, 30, 82, 129, 130, 136.
 ალბანელები ('Αλβάνοι) 25, 26, 55, 57, 59, 62, 65, 96—100, 110, 111, 116, 126, 128, 129, 136.
 არმენიელები ('Αρμένιοι), სომხები 38, 59, 86, 116, 117, 123, 125, 127.
- ბ
 გალატები 91.
 გალები 108.
 გერმანელები 108.
- დ
 დაკები 116.
- ე
 ელუები 108.
- ზ
 ზილრიტები 136.
- ი
 იაზიგები ('Ιάζυγοι) 83.
 იბერები ('Ιβήροι) 21, 26, 27, 59, 74, 83, 98, 99, 108, 116, 130.
 ივანიეხები 132.
 იუდეველები 82.
- კ
 კილიკიელები 38.
 კოლხები (Κόλχοι) 62, 84, 98, 110.
- ს
 მაკრონები 29, 131—136.
 მასაგეტები (Μασσαγέται) 82.
- მ
 მახელონები (Μαχελώνοι) 82, 131—134.
 მეგრელები 134.
- პ
 პართელები (Πάρθοι) 41, 68, 74, 79, 87, 92, 124, 130.
- რ
 რომაელები ('Ρωμαῖοι) 24—29, 36—39, 42, 44, 45, 46, 49, 50, 52, 53, 57, 58, 61, 63, 66—69, 71, 73, 76, 77, 78, 80, 84, 86, 87, 93—102, 104, 106, 112, 113, 116, 124, 129, 130, 138, 140.
- ს
 საკები 93.
 სანიგები 131, 132.
 სარმატები 93, 130.
 სეკვანები 108.
 სვანური ტომები 132.
 სკვითები 75, 93, 133.
 სკვითინები 133.
- ტ
 ტექტოსაგები 91.
 ტოლისტოაგები 91.
 ტოლისტობოაგები 113.
 ტროკმები 91.
- თ
 ქართველი ტომები 137.
- ჰ
 ჰენიოხები ('Ηνιόχοι) 29, 82, 83, 131, 132, 134, 136, 141.

АЛҲАНЫ 146.

Албаны, албанцы 136, 144,
145.

Генюхи 146.

Иберы 145, 146.

Римляне 102, 146.

Alanos 128.

Albanos 128.

გეოგრაფიული სახელები

ა

აბანტოსი (Ἀβαντος) მდ. 63,
111.

ადიაბენე, ადიაბენა (Ἀδιαβηνή)
76, 77, 111, 122, 124, 134.

აზერბაიჯანი 100.

აზია (Ἀσία) 27.

აზია (პროვინცია) 38, 70, 71,
86, 114, 115.

ათენი, ათინა 101, 131.

აკილისენე, ეკლეცი (Ἀκίλισση) 94, 95, 97, 99.

აკროპოლისი (Ἀκροπόλις) 30,
60, 103, 104.

ალაზანი მდ. 100, 111.

ალბანეთი, ალბანია (Ἀλβανία)
6, 19, 30, 74, 82, 95, 96,
97, 100, 103, 110, 111, 116,
127—130, 132, 134, 137.

ალექსანდრია 115.

ამიერკავკასია 6, 14, 15, 16, 19,
23, 24, 27, 30, 100—103,
116, 124, 133, 141.

ამისო (Ἀμισός) 18, 71, 113, 114.

ანაიტისი (Ἀναίτις) 51, 57, 91,
94, 95, 98, 100.

არაბეთი 134.

არაგოსი, არაგვი (Ἀραγός) მდ.
103, 106, 107.

არალიხი 94.

არაქსი (Ἀράξης) მდ. 54, 94.

არმაზი 103, 105, 106.

არმაზციხე, არმაზის ციხე 30,
102, 103, 104, 106,

არმენია (Ἀρμενία) 1. სომხეთი
6, 18, 19, 21, 22, 25, 28,
29, 40, 43, 48, 51, 53—56,
62, 65, 68, 74—79, 82, 83,
85, 87, 88, 91, 92, 94, 95, 96,
99, 100, 106—108, 110—112,
114 — 127, 131 — 133, 136,
139—141.

2. არმენია მეოთხე 131.

3. არმენია მცირე 44, 50,
70—73, 84, 88, 91, 113, 114,
122, 135.

არსამოსატა, არშამაშატა (Ἀρσα-
μοσάτα) 82, 131, 135.

არსანია, არაცანი აღმოსავლეთ
ევფრატი (Ἀρσανία) 78, 124.

არტაქსატა, არტაშატი (Ἀρτάξα-
τα) 54, 76, 94, 124, 135, 140.

ასირია 134.

ასპისი (Ἀσπίς) 69, 95—98, 100.

ატროპატენა, აღრაბაღაგანი 134.

აფრიკა 9, 72.

აღსტაფა მდ. 100, 106, 110.

აწყური 105.

ახალქალაქი 95—97, 100, 104,
129.

ბ

ბაგინეთი 103.

ბაკურიანი 105.

ბიზანტია 31.

ბიზანტია (Βιζυτία) 7, 9, 47,
70, 71, 88, 89, 91, 114, 137.

ბორჯომი 105.

ბოსფორი (Βόσπορος) 1. სამეფო
19, 28, 52, 62, 69, 71, 73,
84, 92, 93, 113, 115.

2. სრუტე 88.

ბრიტანეთი (Βρετανία) 83, 125,
141.

ბ

გალატია (Γαλατία) 49, 73, 91.

გალია 20, 112, 137.

გაძიურა (Γαζιούρα) 45, 88, 115.

გერმანია 125.

გორი 105.

გუგარეთი 100.

დ

დადასა (Δάδασα) 45, 88.

დაღმაცია 7, 9, 27.

დარიალი, დარიალის კარები
29, 128, 130, 131.

დარუბანდი, დერბენტი 128,
129, 130.

დასავლეთ ევფრატი, ყარა-სუ
მდ. 98.

დასავლეთ საქართველო 131,
132, 134, 137.

დასტირა 94.

დაღესტანი 100.

დებედა მდ. 106.

ე

ეგვიპტე (Αίγυπτος) 69, 70, 72,
112, 113, 115, 117.

ეგრისი 92.

ეგროპა 91.

ევფრატი (Εὐφράτης) მდ. 38, 41,
65, 67, 79, 87, 88, 94, 95,
121, 124, 131.

ენდერესი 94.

ერევანი 94.

ერზერუმი 97.

ესპანეთი, იბერია 27, 28, 87, 89.

ვ

ვატიკანი 32.

ზ

ზელა, ზილეპი (Ζηλα) 71, 115.

ზეკარის უღელტეხილი 110.

ზიგანა 133, 134.

ზიგანას გადასასვლელი 133.

ზილანგესი 133.

თ

თბილისი 106.

თეოდოსია 113.

თოუზი მდ. 100, 106.

თრაქია 122.

ი

იბერია, ქართლი (Ιβηρία) 14, 19,
24—30, 95, 96, 99, 101,
103—111, 115, 116, 118—121,
126, 130—132, 134, 136, 138,
139.

იბერიის კარები 126.

ილირია 125.

ინდოეთი 85.

იორდანი მდ. 85.

ირანი 132, 134.

ირისი მდ. 88.

იტალია 69, 72, 89.

იუდეა 124, 136.

კაბეირა (Κάβειρα) 44, 88.
 კავკასია 5, 27, 127, 129.
 კავკასიის კარები 126, 128.
 კავკასიონი (Καύκασος) 60, 65, 104.
 კამბეჩოვანი, კამბისენე 110.
 კამბისი (Καμβήσις), იორი, მცირე ალაზანი მდ. 63, 100, 110.
 კაპადოკია (Καπαδοκία) 44, 47, 56, 70, 74, 77, 82, 85, 87, 88, 91, 114, 124, 134, 139, 140.
 კაპიტოლიუმი 83.
 კაპრი კ. 118.
 კასპი 105.
 კასპიის გზა 130.
 კასპიის ვიწრობები 125, 126, 129.
 კასპიის ზღვა (Κασπία Θάλασσα) 65, 85, 100, 128, 134.
 კასპისი 95.
 კელკიტ-ჩაი მდ. 131.
 კიზიკოსი 18.
 კილიკია 7, 85, 86, 90.
 კირნოსი (Κύρνος), მტკვარი, კიროსი მდ. 19, 57, 59, 60, 62, 94—100, 103—107, 110, 128.
 კოლხეთი, კოლხიდა (Κολχίς) 14, 19, 24—26, 52, 62, 70, 92, 93, 95, 98, 99, 103, 110, 111, 113, 114, 129, 131, 133, 134.
 კომაგენე (Κομμαγενή) 38, 75, 87.
 კომანა (Κόμανα) 44.

კორდუენე (Κορδουηνή) 65, 111, 114.

კრეტა (Κρήτη) კ. 47, 89, 90.

ლ

ლიკოსი მდ. 88, 94.

ლორე (ლორი) მდ. 106, 107.

მ

მარმარილოს ზღვა 89.

მასისის მთა 94.

მახლონია 132, 133, 134.

მეოტიისი (Μαυτις), აზოვის ზღვა 52, 92, 93, 98.

მეოტიდა-კოლხეთის მაგისტრალი 129.

მესოპოტამია (Μεσοποταμία) 18, 41, 85, 87, 94, 116.

მილია (Μηδία) 82, 117, 137.

მოსული 124.

მცირე აზია 84—86, 91, 114, 115, 132.

მცხეთა 30, 103—107.

ნ

ნეოკესარია, ნიქსარი 88.

ნიზიბინი (Νίσιβις) 18, 41, 42, 43, 87.

ნიქეა 7.

ნიკომედია 137.

ნიკომოლისი (Νικαπόλις) 70, 94, 114.

ნილოსი მდ. 115.

ნიმფეა 113.

ნორიკუსი 137.

ო

ოსროგენე 111.

ოსტია 139.

ოძრხე 105.

პანონია 9, 137.
 პართია (Παρθία) 6, 8, 18, 23,
 25, 29, 48, 75, 76, 85—87,
 92, 96, 102, 108, 115—118,
 120—127, 131, 134—137,
 139, 141.
 პარიზი 33.
 პატლაგონია 113.
 პელორი (Πέλωρις) მდ. 60, 61,
 106, 107.
 პერგამი, პერგამის სამეფო 8, 86.
 პერსეპოლისი 132.
 პერსიდა 134.
 პიურკი 94.
 პონტო (Πόντος) 1. სამეფო 6,
 25, 43, 65, 70, 71, 84, 85,
 88, 89, 91, 96, 98, 112,
 114, 115, 117.
 2. ზღვა, იხ. შავი ზღვა.

რ

რანდია (Ῥάνθεια) 78, 124, 127.
 რეინი მდ. 119.
 რიზე 131.
 რომი (Ῥώμη) 5, 6, 8, 9, 11—16,
 24—27, 29, 30, 57, 66, 69,
 75, 79, 80, 84—86, 88—90,
 102, 103, 109, 111—115,
 117, 118, 120—125, 127—
 131, 135—141.

ს

საკას ქვეყანა 133.
 სამეგრელო 133.
 სამსუნნი 114.
 სარკინე 105.
 სარმატია 126.
 სატალა (Σάταλα) 82, 131, 135.

საქართველო 5, 6, 14, 15, 24,
 25, 29, 30.
 სიგანეონი 133.
 სიმფორონი (Συμφόριον) 69, 97,
 98.
 სინგამი 133.
 სინოპი 114.
 სინორეგა 112.
 სინორია 97, 98.
 სირია 38, 56, 67, 77, 85, 87,
 96, 112, 121, 140.
 სიუნიკი, სისაკანი 133.
 სკვითეთი 5, 133.
 სმირნა 8.
 სოფანენე, სოფენე (Σοφανηνή) 56,
 94, 114, 135.
 სპარსეთი 132.
 სპარსეთის ყურე 134.
 სუზიანა, ხუზისტანი 134.
 სურამის უღელტეხილი 110.

ტ

ტავრი, ტავროსი (Ταύριος) 38, 77,
 94, 124.
 ტალავრა (Ταλαύρα) 46, 88.
 ტამანის ნახევარკუნძული 113.
 ტიგრანაკერტა, ტიგრანოკერტა
 (Τιγρανάκηρτα) 36, 38, 76, 77,
 85, 86, 124.
 ტიგროსი (Τίγρις) მდ. 41, 65, 85,
 87, 94, 111, 124.
 ტორკატა 88.
 ტრაპეზუნტი 114, 133.
 ტურკსალი 88.

უ

ურბნისი 105.
 უფლისციხე 105.

ფ

ფაზისი (Φάσις), რიონი მდ. 53,
 62, 94, 110, 128.

ფანავორია 113.
ფარკინი 85.
ფარკინ-სუ მდ. 85.
ფარნაკია 114.
ფარსალი 113, 114.
ფინიკია (Φοινίκη) 56, 85.
ფოილო 110.
ფრიგია 91.

ძ

ქერჩის სრუტე 93.
ქიზიყი 110.

ყ

ყაზახი 100.
ყარასამსუნის პლატო 114.
ყარა-სუ მდ. 99.
ყვირილა მდ. 94, 110.
ყირიმი 84, 113.

შ

შავი ზღვა, პონტო 65, 84, 88,
89, 92, 102, 128, 131, 132,
134.
შავიზღვისპირეთი 134.
შირაქი 110.
შორაპანი 94.
შუა აზია 102, 127.

ჩ

ჩინეთი 102.
ჩრდილოეთ კავკასია 102, 129.

წ

წინა აზია 85, 124.
წუნდა 95, 104.

ჭ

ჭოროხი 100, 136.

ხ

ხალხალი 100.
ხარბუტი 124.

ხმელთაშუა ზღვა 85, 89.
ხოსპია 95—97, 104, 105, 129.
ხრამი, ქცია მდ. 106.

ჯ

ჯავახეთი 104, 129.

კ

კალისი 85, 113.
კამბურგი 33.
კარმასტისი, კარმოზიკე, კარმაქ-
ტიკა, იხ. არმაზციხე.
კერეთი 100.
კირკანია 127.

კავია 102,
კროპოლ 147.
ალბანია 146, 147.
არმავ-ძიხე 147.
არმენია 144—147.
ასპიდა 97.
ბაიზინი 144, 146.
გურჯისტანი 142, 143, 144, 146, 147.
დარიალსკოე უშელე 146.
დაკავკაზი 102, 143, 148.
იბერია, კარტი 144—148.
კასპიისკი ვორთა 146.
კოლხიდა 144, 145, 148.
მცხეთა 147.
პარფია 144, 145, 146.
პონტიისკი ცარსტო 147.
რამი, რამსკოე გოსუდარსტო 142,
144—147.
'ΑΣΠΙΣ 95.
'ΑΡΜΑΧΤΙΧΑ 103.
'ΑΡΜΟΖΙΧΗ 103.
Caspia 95, 129.
Harmastis 103.
Sigān 134.
Sisakan 133.

წინასიტყვაობა	5
შესავალი	7
ა) დიონ კასიოსის ცხოვრება და მოღვაწეობა	7
ბ) დიონ კასიოსის „რომის ისტორიის“ საერთო დახასიათება	11
გ) დიონ კასიოსის „რომის ისტორიის“ წყაროების საკითხისათვის	15
დ) დიონ კასიოსის ცნობები საქართველოს შესახებ	24
ე) დიონ კასიოსის „რომის ისტორიის“ ხელნაწერთა და გამოცე- მათა საკითხისათვის	30
ტექსტის კომენტარებში მიღებული შემოკლებანი	35
„რომის ისტორია“ (ტექსტი და თარგმანი)	36
კომენტარები	84
Сведения Диона Кассия о Грузии (Резюме)	142
ბიბლიოგრაფია	149
ნაშრომში მიღებული შემოკლებანი	155
საძიებლები	157
პირთა სახელები	157
ხალხთა და ტომთა სახელები	167
გეოგრაფიული სახელები	168

რედაქტორი ს. ყაუხჩიშვილი
გამ. რედაქტორი დ. ბაქრაძე
კორექტორი ლ. გორდელაძე
ტიპრედაქტორი ნ. ბოკერია

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 23. III. 1966 წ.

სააღრ. საგამ. ფ. 9.66; საბეჭდ. ფ. 10.88

ფასი 0.85 კაპ.

შეკვეთა 2397

უფ 02255

ტირაჟი 1000

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, ძერჟინსკის ქ. № 8
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, ул. Дзержинского № 8

თბილისის უნივერსიტეტის სტამბა, თბილისი, ი. ჯავახიშვილის პროსპექტი, 1.
Типография Тбилисского университета, Тбилиси, пр. И. Чавчавадзе, 1.

Нодар Юлонович Ломоури
СВЕДЕНИЯ ДИОНА КАССИЯ О ГРУЗИИ
(на грузинском языке)

საქართველოს შესახებ არსებული უცხოური წყაროების
კომისიის ბავოცემანი

წიგნი I: თ. ყაუხჩიშვილი, პეროდოტე. თბ. 1960.

წიგნი II: ნ. კეჭალმაძე. არიანე. თბ. 1961.

წიგნი III: ვლ. ფუთურიძე, სპარსული ისტორიული საბუ-
თები. ნაკვ. I. თბ. 1961.

წიგნი IV: ა. გამყრელიძე და ს. ყაუხჩიშვილი, გეორ-
გიკა, ტომი პირველი, თბ. 1961.

წიგნი V: ნ. შოშიაშვილი, გრიგოლ აკანელის მოისართა
ტომის ისტორია. თბ. 1961.

წიგნი VI: ნ. ჯანაშია, ლაზარე ფარბეცი და მისი ცნობები
საქართველოს შესახებ. თბ. 1962.

წიგნი VII: ეთ. სიხარულიძე, იაკუთის ცნობები საქართვე-
ლოს და კავკასიის შესახებ. თბ. 1964.

წიგნი VIII: ი. ცინცაძე, ძველი რუსული წყაროები (XI—
XVI ს. ს.) საქართველოს შესახებ. თბ. 1962.

წიგნი IX: გ. გელაშვილი, გიულდენშტედტის მოგზაურობა
საქართველოში. ტ. I, თბ. 1962.

წიგნი X: ვლ. ფუთურიძე, სპარსული ისტორიული საბუ-
თები, ნაკვ. II. თბ. 1962.

წიგნი XI: თ. მიქელაძე, ქსენოფონტის „ანაბაზისი“ (მზად-
დება).

წიგნი XII: ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, ტომი მეხუთე, თბ.
1963.

წიგნი XIII: ნ. ცაგარეიშვილი, იოანე დრასხანაკერტელის
„სომხეთის ისტორია“, თბ. 1965.

წიგნი XIV: გ. გელაშვილი, გიულდენშტედტის მოგზაურობა
საქართველოში. ტომი II. თბ. 1964.

წიგნი XV: ს. ჯიქია, იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართვე-
ლოსა და კავკასიის შესახებ. თბ. 1964.

წიგნი XVI: ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, ტომი მეორე. თბ.
1965.

წიგნი XVII: ნ. ლომოური, დიონ კასიოსი და მისი ცნობები
საქართველოს შესახებ. თბ. 1966.

წიგნი XVIII: ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, ტომი მეთექვსე
(იბეჭდება).